СПОМЕНИЦА
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА СРЕМ
1

СРЕМСКА МИТРОВИЦА
2002

СРЕМСКА МИТРОВИЦА
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ • СРЕМ •

Одговорни уредник:
Нада Симић-Лемајић

Редакција:
Момчило Митровић
Др Ненад Лемајић
Мр Ђорђе Ђурић
Светислав Срдић

Лектор:
Мр Живко Попов

Издавач:
Историјски архив „СРЕМ”

Тираж:
500

Штампа:
СРПСКА КЊИГА ГРАФАМПРОМЕТ
Павловачка 27, Рума

ISSN: 1451-3676

СПОМЕНИЦА

ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА "СРЕМ"

1

СРЕМСКА МИТРОВИЦА
2002.

СПОМЕНИЦА

ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА "СРЕМ"

1

СРЕМСКА МИТРОВИЦА
2002.

Први број часописа „Споменица Историјског архива **СРЕМ**” штампан је захваљујући материјалној помоћи Покрајинског секретеријата за образовање и културу АП Војводине, Скупштине општине Сремска Митровица и Фабрике Целулозе и папира „Матроз”.

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Gy. Györffy

PREGLED DOBARA GRČKOG MANASTIRA U SVETOM DIMITRIJU NA SAVI (SREMSKA MITROVICA) IZ XII VEKA

Najvažniji dokumeti o istoriji manastira Sv. Dimitrija na Savi su dve bule pape Honorija III. Papa Honorije III je 25. oktobra 1216. a onda i drugi put 29. januara 1218. u dve prilično podudarne bule potvrdio posed dobara vasilijanskog manastira nazvanog Sveti Teodosije. Ove povelje su nastale dobrim delom i kao potvrda starije povelje Bele III.

U periodu od 1193. do 1196. kralj Bela III je manastir u Svetom Dimitriju na Savi zajedno sa svim što mu pripada poklonio lavri Svetog Teodosija u Jerusalimu. Grčka povelja o poklonu prvo nabraja starije posede manastira u Svetom Dimitriju na Savi, dobijene na osnovu ranije privilegije, a zatim ih dopunjava dobrima koje je manastir dobio u novije vreme.

Ali kao što je poklon Bele III ostao bez dejstva, tako je i papina potvrda ostala bez rezultata. Iguman Svetog Dimitrija na Savi nije hteo da pristane na poklanjanje svog manastira već se dovijao pomoću lukavstva.

U XIII veku izdata je lažna privilegija u kojoj je pisalo da je palatin Rado već 1057. godine preneo patronat manastira u Svetom Dimitriju na Savi pečujskoj episkopiji. Iza ovog falsifikata stajao je pečujski biskup koji je nesumnjivo imao podršku igumana manastira Sv. Dimitrija. Taj falsifikat je doveo do spora oko granica između pečujske episkopije i kaločke nadbiskupije. Na molbu nadbiskupa Kaloče papa je poslao pisma trojici ugarskih igumana (opata) u kojima je navedeno da granica između dijeceza Kaloče i Pečuja do sada nije bila precizno ustanovljena, usled čega je između poglavara tih dijeceza postojao ozbiljan sukob.

Akcija nadbiskupa Kaloče imala je uspeha a Sveti Dimitrije na Savi nadalje trajno ostaje u nadbiskupovoj dijecezi a sremski episkop se ubrzo nakon odobrenja preselio u tvrđavu Srem (Szerem) na ostrvu kod Svetog Dimitrija na Savi, gde se uselio u baziliku nazvanu po prvom sremskom episkopu, Svetom Irineju, koja je time oživela posle prekida od 176 godina.

Nakon turskog osvajanja grada manastir je potpuno propao i od tada živi jedino u imenu mesta Mitrovica

Ključne reči: Sveti Dimitrije, manastir, Sremska Mitrovica, Honorije III, Bela III, Rado palatin, Kaločka nadbiskupija, Pečujska biskupija, Srem, bula,

**Prevod rada* Gy. Győrffy, *Das Güterverzeichnis des grich. Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12 Jh.,* Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae, tomus V, 1959.

1. Sirmium u Starom veku i u vreme seoba naroda

Istorija crkve u Svetom Dimitriju na Savi seže u Stari vek.

Sirmium, koji se prvobitno ovde nalazio, pominje se u rimskoj istoriji prvi put 9. godine posle Hrista. Ubrzo je dobio takav značaj da je prvo postao glavni grad Panonije, pa onda Ilirije, a povremeno su u njemu boravili i rimski carevi. Car Prob, koji je u njemu rođen, postavljanjem kanala isušio je močvarnu okolinu grada a na obližnjim brežuljcima zasadio prve vinograde.[1]

Na osnovu arheoloških nalaza, grad se u Starom veku nalazio na mestu gde je sada gradsko jezgro Sremske Mitrovice a istočno se, krećući od centra, pružao uz Savu otprilike dva i po kilometra kao i duž druma za Rumu odnosno Jarak. Obilje spomenika krije i ostrvoliko kopno koje se nalazi na desnoj obali Save između ranijeg i sadašnjeg korita ove reke (danas poznato kao Mala Mitrovica). Vodu za piće grad je dobijao pomoću vodovoda dugog oko 14 kilometara koji se napajao sa izvora Vranjaš pored mesta Manđelos na južnim padinama Fruške gore.[2]

U crkvenoj istoriji Sirmium je poznat kao ranohrišćanski centar. Počev od 304. godine, poznata su nam imena deset biskupa ovog grada. Hagiografija upućuje na brojne sirmiumske mučenike u Dioklecijanovo vreme, među kojima su kasnije posebno poštovani Irinej, prvi sirmiumski biskup poznat po imenu, đakon Dimitrije, vojnik-mučenik prema solunskoj varijanti legende, Sinerot, isposnik-baštovan, i Anastazija. U slavu svakog od ovo četvoro mučenika u Sirmiumu je bila podignuta po jedna bazilika. Pisani izvori pominju crkvu posvećenu Dimitriju, podignutu u V veku, u kojoj su čuvani krvavi ogrtač i orarijum velikomučenika, kao i obližnju crkvu posvećenu Anastaziji iz koje su relikvije prenete u Carigrad 458. godine. Nadgrobni kamenovi ukrašeni natpisima ovekovečili su među ruinama jedne bazilike u severozapadnom delu grada kultno mesto mučenika Sinerota. I u istočnom kraju grada kao i na desnoj obali Save, u Maloj Mitrovici, postoje ostaci crkava i kapela ali do sada još nisu povezana sa kultom nekog od mučenika iz ovog mesta.[3]

Grad Sirmium je tokom čitavog perioda seobe naroda bio granična tvrđava Rimskog carstva, koja je, doduše, često a nekada i na duže vreme padala u ruke

---

[1] (MOMMSEN) Corpus inscriptionum Latinarum 3: 418-9; PAULY-WISSOWA, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumwissenschaft 3: 352-3; Pecz, Ókori Lexikon [Leksikon Starog veka] 2: 790; A.GRAF, Übersicht der Antiken Geographie von Pannonien. 1936, 55-7.

[2] V. HOFFILLER, Prolegomena zu Ausgrabungen in Sirmium. Bericht über den VI. Internationalen Kongreß für Archäologie. Berlin 1939, 521-6 i v. iscrpnije u daljem tekstu.

[3] J. ZEILLER, Les orgines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire Romain. Paris 1918, 79-88, 188-90, 598; NAGY L., Pannonia Sacra, Szent István Emlékkönyv. 1938 [Svečana povelja u spomen na Sv. Stefana]; dalje: SzlEml.) 1: 100-3; NAGY T., A pannoniai kereszténység története a római védörendszer összeomlásáig [Istorija panonskog hrišćanstva do raspada rimskog sistema zaštite] (Dissertationes Pannonicae Ser. II No. 12.) 1939, 57; HOFFILLER, op. cit. 521-5. Cejler je pokušao da cella trichora sa tri apside, koja je otkrivena u istočnom delu grada na putu za Rumu, i manju crkvu koja se pored nje nalazila identifikuje sa crkvama posvećenim Dimitriju i mučenici Anastaziji; rezultat bi se teško mogao smatrati verodostojnim budući da je crkva posvećena Dimitriju postojala i u XII veku (Kinnamos, CB. 227) i da je u to vreme njoj pripadao i važan manastir; plan otkopina ne pokazuje međutim (HOFFILLER op. cit. 525) nikakav trag izgradnje srednjovekovnog manastira u blizini.

varvara, ali u njoj život nikad nije potpuno zamro niti je prekidana hrišćanska tradicija.[4] Nakon 380. grad je dospeo pod vlast arijanskih zapadnih Gota.[5] Godine 442. je, na osnovu uslova koji je u mirovnom ugovoru između Huna i Rimljana diktirao Atila, prepušten Hunima; poznato je, takođe, da je Atila pri tom za sebe tražio zlatne crkvene posude koje je sirmiumski biskup predao Rimljanima.[6] Savremenik Huna, Zosim, piše o geografskom položaju Sirmiuma ističući da je grad s obe strane okružen Savom (πόλις δέ Παιονίας τό Σίρμιον, ὃ παραρρέει ποταμὸς έπὶ θάτερα Σάος),[7] iz čega se vidi da se već u to vreme ograničio na ostrvo. U VI veku jedno vreme su njim vladali Gepidi. O početku vladavine Avara postoje iscrpna svedočanstva. Avari su prvi put pokušali da osvoje Sirmium 568. godine. Posle neuspešne opsade avarski kagan počeo je pregovore u kojima su sa vizantijske strane učestvovali kako vojskovođa Bon tako i sirmiumski biskup.[8] Iz vremena neke od opsada Sirmiuma potiče opeka sa molitvenim zapisom: Χρ(ιστέ) Κ(ὐριε) βοήτι τῆς πόλεος κ̣ἔρυξον {ili κἐ.ῥύξον} τὸν ” Αβαριν κὲ πύλαξον τὴν Ῥωμανίαν κἐ τὸν γράψαντα άμήν (Hriste, gospodaru naš, pomozi gradu, oslobodi nas Avara, sačuvaj carstvo Rimljana i onoga ko napisa ove redove.Amin).[9]

Opisujući poslednju opsadu Sirmiuma (579-582) Menandar pravi posebno važne opaske o položaju grada. Saznajemo da je grad i u vreme Gepida i u vreme Avara bio na savskom ostrvu: »Bajan, avarski kagan ... krenuo je sa celom avarskom vojskom na ostrvo Sirmiuma (διὰ τῆς Σιρμανῆς πορευόμενος νήσου), delom rekom, u čamcima, a delom kopnom, i pojavio se na obali Save«, »Caru je odmah bilo jasno šta kagan namerava, da naime most gradi jer hoće da osvoji grad Sirmium ...« , »Kagan neće odustati od svoje namere dok po osvajanju grada Sirmiuma ne osvoji i celo sirmiumsko ostrvo τὴν Σιρμανὴν ἅπασαν οἰκειώσηται νῆσον); ono mu je, smatrao je, zakonski pripadalo pošto je pre toga bilo u posedu Gepida, a kako su njih pobedili Avari, i njihova imanja pripadaju s više prava njemu nego Romejima.«[10]

Iz toga jasno proizlazi da se grad za vreme seoba naroda potpuno povukao na ostrvo koje je moglo da pruži zaštitu od nomada naseljenih severno od Save. To

[4] ALFÖLDI A., A kereszténység nyomai Pannoniában a népvandorlás korában [Tragovi hrišćanstva u Panoniji u vreme seobe naroda] SzIEml. 1: 152-6; C. JIREČEK, Das christliche Element in der topografischen Nomenklatur der Balkanländer. III. Sirmium und die civita Sancti Demetriee. Sitzungberichte der k. Akademie ... in Wien, Phil.-Hist. Kl. CXXXVI/XI. 1897. 93-8.

[5] MOMMSEN, Die Goldbarren von Sirmium. Zeitschrift für Numismatik 16(1888)352-3.

[6] Priskos, Excerpta de legationibus. Ed. C. De BOOR. 1903. Berolini 133.

[7] Ed. MENDELSSOHN, Lipsiae 1887, 76

[8] Menandros, Excerpta de legitionibus. Ed. C. De BOOR, s. 457 ff. O hronologiji avarskog osvajanja Sirmiuma v. NAGY T., Antiquitas Hungarica. I. 1947, 56 ff i II. 1948, 148-9.

[9] MORAVCSIK: Byzantinoturcica 1 : 165; fotografski snimak nalazi se kod HOFFILLER, op. cit. tabla 59.

[10] Menandros, Excerpta de leg. Ed. C. De BOOR, 471-2, 474,476.

ostrvo ne može da bude ništa drugo do pomenute Male Mitrovice, gde je i otkopana apsida jedne bazilike.[11]

Posle opsade koja je trajala dve godine Sirmium je dospeo pod vlast Avara, i ovog puta nakon mirovnih pregovora na osnovu kojih su stanovnici morali da napuste grad.[12] Ostali su, međutim, Sloveni koji su se u ovu oblast doselili tokom VI veka i koji su sačuvali lokalna predanja.

Kada su se na Balkanu pojavili Bugari (679-680) veze između Sirmiuma i Vizantije su za dug vremenski period potpuno prekinute.Tako se dogodilo da su nakon kraja avarske vladavine ovu oblast preuzeli Franci. Paulinus, akvilejski patrijarh, koji je učestvovao u avarskom pohodu, u pesmi napisanoj 799. godine povodom smrti franačkog nadvojvode Eriha već pominje Sirmium u vezi sa Akvilejom: »Hericum mihi dulce nomen plangite Sirmium, Polla, tellus Aquileiae.«[13]

Izgradnjom crkvene organizacije oblast južno od Drave pripala je, naime, pod vrhovnu vlast akvilejskog patrijaha, a zemlje severno od Drave pa sve do linije Raba-Dunav pripale su novoformiranoj salcburškoj nadbiskupiji.[14] Dok su, međutim, na prostoru salcburške nadbiskupije crkvena organizacija i izgradnja crkava uskoro počeli snažno da se razvijaju,[15] okolinom Sirmiuma ponovo su tutnjale bitke.

---

[11] Nacrt vidi kod HOFFILLER, op. cit. Ст. Станојевић je greškom kao ostrvo Sirmiuma označio veliku oblast u istočnom delu Srema, između Save i Jarka Jarčina (Сремско Острво, Глас Српске Краљевске Академије 126 [1927] 77-9).

[12] Menadros, CB. 341-2.; Die Kirchengeschichte des Johannes von Ephesus, prevod J. M. SCHÖNFELDER, München 1862, 262-3.Iz ispražnjenog grada mnogi su se odselili u Dalmaciju, o čemu svedoče reči jednog zapisa iz Salone iz 612. godine: »Sancta abbatissa Johanna Sermensis« (CIL.III. 9551).

[13] Einhardi Vita Karoli Magni ed. PERTZ, Hannover, 1863, 37; navedeno kod JIREČEK op. cit. U svom izvrsnom radu Jireček dovodi ime Sirmien, koje pominje Niketas Choniates (CB. 122, 166, 167) kao i *Fruškagora* i *Frankovilla* takođe u Sirmienu (Sremu) u vezu sa franačkom vladavinom. Mađarski ekvivalent za *Frankavilla Nagyolaszi* (1332-37: *Negolasy*, danas *Mandjelos*, up. CSÁNKI, Magyarország történelmi földrajza a Hunydiak korában. [Istorijska geografija Ugarske u vreme Hunjadia.] 2: 236) očigledno podseća na italijanske doseljenike pristigle iz Milana 1162. godine (up. GOMBOS, Catalogus fontium historiae Hungaricae 2258). Ime *Frankavila* se ipak ne može dovesti u vezu sa tim Italijanima (tako MELICH: Zeitschrift für slavische Philologie 2: 39-51 i Magyar Etymologiai Szótár [Mađarski etimološki rečnik] 2:513-4; GYÓNY M., A magyar nyelv görög feljegyzéses szórvanyemlékei [Sporadični spomenici mađarskog jezika zabeleženi na grčkom .] 1943, 139-43 i Études Slaves et Roumaines 2: 88) budući da se to mesto pojavljuje već pri predstavljanju prvog krstaškog pohoda pod imenom *Francavilla, villa Francorum advenarum* (vidi GOMBROS, Catalogus 44 i SCHÜNEMANN, Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. Berlin, 1923.94); takođe i Idrisi († 1166) koji je svoje delo pisao 1154. godine, zna to mesto pod imenom ' *(l) fra(a)nkbilla*) T. LEWICKI, Polska i kraje sąsiednie w świetle »Księgi Rogera«. I Kraków, 1945, 126 ff. Stoga u ovom slučaju treba imati u vidu italijanske ili valonske doseljenike iz XI veka.

[14] VÁCZY P. Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. [Ugarsko hrišćanstvo u vreme osvajanja.] SzIEml. 1: 219-25.

[15] Od crkava nastalih na području salcburške nadbiskupije poznate su nam sledeće: crkva iz *Mosaburga* (Zalavár), *Sabaria* (Steinamager) i *Quinque basilicae* t.j. *V Aecclesiae* (Pečuj) i za sve tri znamo gde su se nalazile. Po mom shvatanju treba uključiti i crkvu iz *Durnave*, ona je identična sa kasnijim manastirom u Tornavi ili Somlóvásárhely. U povelji kralja Arnulfa iz 890. godine – koja je doduše falsifikat nastao između 970 i 977. godine ali popis dobara koji sadrži potiče od inventara iz IX veka – čitamo o Tornavi sledeće: »ad *Dúrnauua* aecclesiam, quę est constructa in honore sancti Ruodberti ceterorumque sanctorum quam plurimorum martirum, cum monte Parauuoz nominato, cum vineis agris pratis siluis et cum omnibus, que ibi videmur habere circa montem sitis« (Salzburger Urkundenbuch 1: 63). Benediktinski manastir u županiji Veszprém, na rečici *Tornava* (danas *Torna*) u poveljama je označen sledećim imenima: 1075/1124/1217: abbatisse de *Tornowa* (Mon.

Bugari su se pod knezom Omurtagom (814-831) širili na sever tako da su ubrzo stupili u sukob sa Francima i slovenskim narodima pored Dunava. Malo pre 818. dva slovenska plemena, koja su se izdvojila iz bugarskog carstva, naime *Timočani*, iz okoline Timoka i Prodniki (*Praedenecenti)*, naselila su se u granične oblasti prema Francima. Timočani su došli do južne Panonije i tu učestvovali u ustanku Ljudevita protiv Franaka (819-822) a Prodniki (Praedenecenti) su pak naselili dunavsku oblast Dakiju, u susedstvu sa Bugarskom, i zbog opasnosti od Bugara oslanjali se i dalje na Franke.[16]

Eccl.Strig. 1: 55); 1212/1412: monasterium beati Lamperti de *Thorna* (Hazai Okmánytár[Codex diplomaticus patrius] 8 : 15) 1265/1270 : sanctimonialium de *Thornua* (Hazai Oklevéltár 44) nazvan po obližnjem brdu *Somló:* Monasterij nostri *Sumlow* in honore beati Lamperti constituiti (WENZEL, Árpádkori új okmánytár [Codex diplomaticus Arpadianus continuatus] 1o: 261); nazvan po svojoj pijaci (mađ. vásár): 1367: abbatissa scilicet custodia ecclesia S. Lamperti de *Apachavasarhel* (CSÁNKI, op. cit. 3: 215, 257; up. i. P. LUKCZICS, A vásárhelyi apácák története (Istorija kaluđerica iz Vásáarhely) 51 ff. Crkva iz Durnave (IX vek) dobila je ime po Rudbertu, prvom biskupu i svecu zaštitniku salcburške dijeceze. To ime ima sledeće varijante *Hruodpert, Ruodpert, Rupert, Robert, Ruprecht* (Lexikon für Theologie und Kirche 9: 16). Neka od njih poznata su nam i iz Ugarske. Među stanovnicima Széplaka pominje se u godinama 1326. i 1333. neki *Rubert,* a 1329. taj isti se pojavljuje pod imenom *Luberth* (A Sztáray család oklevéltára [Knjiga povelja familije Sztáray] 1: 53, 54; A Károlyi család oklevéltára [Knjiga povelja familije Károlyi] 1: 82). Jedno srednjovekovno selo ajzenburške županije Vaš zvalo se 1366. *Rupertfalua*, 1365. *Luprichtfolua*, a danas *Roprecsa* (CSÁNKI, op. cit. 2: 788). Jedna varijanta *Ruprehta*, naime vlastito ime *Lupreht,* sadržana je u ranijim nazivima mesta Beregszász (Berehovo): 1247/1643: *Luprechzaza*, 1255. i 1271/1643: *Luprechzaza* (SZENTPÉTERY, Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica Nr. 867, 1751, 2129.); 1308, 1324: to isto (Anjoukori Okmt. [Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis] 1: 149, 2: 160); 1439: *Loprechtzaza* (ibid. 5: 294); 1357: *Lopprechizaza* (ibid. 6: 625); 1358: *Lompretzaza* (ibid 7: 310); 1359: *Lupprichzaza* (ibid 587); 1396: *Lamperzazya* (MÁLYUSZ, Zsigmond-kori Okmt. 1: Nr. 4407.); 1397 *Lomperthzaza* (ibid Nr. 4796.); up. i CSÁNKI, op. cit. I. 411. U nazivu ovog mesta je dakle ime *Lupreht* dobijeno od *Lampert*. Da to nije samo ovde slučaj i da u Ugarskoj *Lampert* po pravilu stoji umesto *Ruprehta* dokazuje primer Rábagyarmata. Nemačko ime ovog mesta je *Sankt Rupreht* (prema svecu zaštitniku seoske crkve); svetac zaštitnik crkve je međutim još i danas S*veti Lambert* (up. MOÓR Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen 232. Freundliche Mitteilung von Karl Mollay). Kao što je pomenuto, u IX veku je Sv. *Ruodbert* bio zaštitnik crkve u *Durnauua;* zaštitnik manastira za kaluđerice u Tornavi bio je pak *Sveti Lambert* (varijante imena: *Lambertus, Landebertus, Lantbertus, Landibertus* Acta SS. Sept. 5: 518 ff.) iz čega je vidljivo da se radi o jednoj istoj crkvi; u Ugarskoj je *Rudbert* po pravilu zamenjivan sa *Lambert*. Zamena imena sveca zaštitnika ima svojih razloga: ugarska crkva u Srednjem veku nije dozvoljavala poštovanje salcburškog sveca Rudberta jer je to moglo da se tumači kao vrhovna vlast sarlcburškog nadbiskupa nad starom Panonijom. Taj stav ugarske crkve prema Salcburgu imao je, između ostalog. za posledicu da se Rupreht, koji je u susednoj Austriji u mnogim crkvama bio svetac zaštitnik, u Ugarskoj tokom čitavog Srednjeg veka nigde ne javlja.

Očigledno očuvanu crkvenu građevinu u Tornavi kralj Stefan I je ponovo naselio i to kaluđericama. Potvrđujući privilegije ženskog manastira u Tornavi Karl Robert izjavljuje 1329. godine sledeće. »... sancti regis Stephani, eiusdem monasterii devotissime fundatoris ...« (LUKCSICS op. cit. 14, 79. up. ibid i 73,76).

I topografija povelje iz 890. vodi računa manastiru tornava u podnožju brda Somló. Brdo Parauuoz, koga »okružuju« vinogradi, očigledno je identično sa usamljenom planinskom kupom brda Somló, oko koga su takođe bili vinogradi.

Samo ime *Tornava* je slovenskog porekla, izvedenica sa *–ava* iz staroslovenskog ТРѢНЪ 'trn, bodlja'. Up. MELICH, A honfoglaláskori Magyarország. [Ugarska u vreme osvajanja.] (I dalje: HonfMg.) 107 ff.

[16] Annales Regni Francorum **A.818**: » Erant ibi [Aquisgrani]... legati Abodritorum ... et Timocianorum, qui nupper a Bularorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant, simul et Liudeviti, ducis Pannoniae inferioris ... » SRG. ed PERTZ-KURZE, 149. **A.819**: »... Liudewitus ... missis cirkumquaqe legatis vicinas iuxta se gentes ad bellum sollicitare curavit. Timocianorom quoque populum, qui dimissa Bularorum societate ad imporatorem venire ac dicioni eius se permittere gestiebat, ne hoc efficeret, ita intercepit ac falsis persuasonibus inlexit, ut omisso, quod facere cogitabat, perfidie illius socius et adiutor existeret.« (Ibid. 150-1). **A. 824**: (»... Aquisgrani ... legatos Abroditorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam

Danubio adiacentem incolunt, qui et ipsi adventare nuntiabantur, ilico venire permisit. Qui cum de Bulgarorum iniqua infestatione quererentur et contra eos auxilium sibi ferri deposcerent, domum ire atque iterum ad tempus Bulgarorom legatis constitutum redire iussi sunt. » (Ibid 165-6).

Po mom mišljenju narod »*Abodriti*, qui vulgariter *Praedenecenti* vocantur« je identičan sa narodom *prodnik~brodnik* koji se sredinom XII veka pojavio u Vlaškoj.

Pravi Abodriti živeli su, prema podacima iz Annales Regni Francorum, između 789. i 826. godine na Elbi, kao susedi Sorba (ibid 84, 96-7, 104-7, 118, 125-6, 128-9, 141-2, 144, 147, 152, 157-160, 162, 169, 171). Kada se ovde 822. godine pominju slovenska plemena podređena Francima, Abodriti i Praedenecenti se pojavljuju odvojeno, kao samostalni narodi: » In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est *Abodritorum*, Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Marvanorum, *Praedenecentorum*, et in Pannonia residentium Abarum legationes cum muneribus ad se directas audivit.« (Ibid. 159).Već iz geografskog redosleda pomenutih naroda vidljivo je da su Abodriti živeli u susedstvu Sorba, a Praedenecenti pored Moravaca i Avara. Njih stoga treba razdvojiti. Što se Praedenecenti pojavljuju i pod imenom Abodriti potiče od toga što im je prvobitno ime *prodnik~brodnik* ličilo na u to vreme opšte poznato i često korišćeno ime Abrodriti te su ga franački hroničari, kada se prvi put pojavilo, smatrali identičnim sa rasprostranjenijim imenom. Tako ih Ajnhard pri njihovom pojavljivanju 818. godine prvo naziva *abodriti*, ali kasnije, 822. i 824. godine, već njihovim pravim imenom *praedenecenti (*op. cit.).

Narod *praedenecenti* se i pre 818. godine naselio u dunavske oblasti Dakije. U tom prostoru se sredinom XII veka javlja narod *prodnik~brodnik* čije ime odgovara prvom delu (*praedenec-)* imena naroda o kome je reč. Da je ime reprodukovano u latinizovanom obliku proizlazi iz početka reči *prae-* koji u Kurcovom izdanju predstavlja razlaganje paleografske skraćenice *P* (op. cit. Praefatio 19:1). Što se takođe latinizovanog završetka - *enti* tiče, i danas se javljaju isti oni problemi sa kojima su se susreli raniji istraživači (up. MELICH, HonfMg. 199). O narodu *prodnik* imamo sledeća svedočanstva: prema podacima iz ruskih letopisa, černigovski knez Svjatoslav Olgovič je sa pomoćnim brodničkim i kumanskim trupama godine 1147. ušao u zemlju Vjatiča: «...придоша к нему Бродничи, и Половци, придоша к нему мнози, уеве его» (Летопись по Ипатском списку. 1871, 242.). Verovatno bi i u narodu čije se ime u grčkom obliku Βορδόνης javlja u delu Nikite Honijatai u opisu 1186. godine pominje zajedno sa Kumanima Εκύθαι trebalo videti narod Brodnici; povodom pomenutih Βορδόνης u našem izvoru dalje piše da su oni jedna grana Rusa Ταυροσκύθαι, da su prezirali smrt i bili veoma ratoborni ali da su nakon ujedinjenja sa varvarima koji su živeli na Haemusu (t.j u balkanskim planinama) bili pobeđeni i propali: (Σκύθαι μὲγγάρ ἔθνος ἀδούλωτον ἐς δεῦρο... (*Успенский*, Образованиие втораго болгарскога царства. Одесса 1879. Приложение 35). Pomenuti narod je prema tome morao živeti u oblasti donjeg Dunava.

Kada je Andrija II godine 1222. određivao granice Burcenlanda – koga je predao nemačkom viteškom redu – u povelji o poklonu je ustanovio da ta zemlja obuhvata sledeće oblasti« ... a fine terre Gruceburg, terram, que vadit usque ad terminos *Prodnicorum* ...« (ZIMMERMAN-WERNER, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen 1:19). Iz toga proizlazi da zemlju naroda *Brodnici* u vremenu oko 1222. godine treba tražiti u istočnom delu kasnije Vlaške.Godine 1223. u borbi u Kalki *Brodnici* se ponovo javljaju. Mongoli su ovde prvo pobedili Kumane a dobrim delom i rusku vojsku, a zatim se okrenuli protiv Mistislava Romanoviča i njegovih saveznika koji su se nalazili u jednom utvrđenju. Posle trodnevnog uzaludnog napada, Mongoli su poslali vođu Brodnica po imenu Ploskiná da pregovara sa Rusima, podmuklo ih nagovarajući da se predaju i uveravajući ih da je njegova strana spremna da im osigura slobodno povlačenje. Ploskiná je svoje reči potkrepio zakletvom poljubivši sveti krst, iz čega proizlazi da su *Brodnici* morali biti pravoslavci: » ...ту же и Бродници ѣѣшя старые, и воевода ихь не Плоскьн, и тьй окаянный целованъ кресть ко князю Мстиславу и ѡѣѣмя князема, яко ихь не избити и пустити ихь искуп... и сьгавь окаянный предсасть ихь связавь татарамь (Летопись по Акад. Списку 482). Očigledno je, dakle, da su Brodnici zajedno sa Kumanima i Rusima krenuli na Mongole, ali su nakon poraza stupili u službu Mongola, isto kao u Ugarskoj Nemci iz Radne 1241. godine (SRH. 2: 564) . Nadbiskup Ostrogona Robert je 1227. godine izamolio od pape ovlašćenje da: » ... in Cumania et *Brodnic*, terra illa vicina...« pokrsti narod i tu osnuje biskupiju (THEINER, Vetera monumenta historica Hungariam saccram illustrantia 1: 87). Godine 1231. papa je ponovio svoje ovlašćenje za pokrštavanje koje je dao nadbiskupu » ... in Cumanorum et *Brodnicorum* provinciis, de quorum gentis converisone speratur...« (ibid 93). Godine 1250. Bela IV u jednom dopisu namenjenom papi nabraja ugarske susede i pri tom piše sledeće: »Regnum Hungariae... diversis infidelium generibus circumseptum, utpote Ruthenorum, Cumanorum, *Brodnicorum* a parte orientis, Bulgarorum et Boznesium hereticorum a parte occidentis et aquilonis... regiones, que ex parte orientis cum regno nostro conterminatur, sicut Ruscia Cumana, *Brodnici*, Bulgaria...« (ibid. 230-1; o vremenu nastanka dopisa up. SZENTPÉTERY, Regesta, Nr. 934.)

Pretpostavlja se da zapis kana Omurtaga, u kome se pominje da je jedan bugarski vojskovođa, Tarkan, potopljen u Tisu, čuva sećanje na bugarski napad na Franke.[17] Nakon 824. Bugari su često slali glasnike u Ahen da bi sklopili mir i zajedno utvrdili bugarsko-franačke granice, ali do sporazuma nije došlo pošto su Bugari 827. godine duž Drave prodrli u Panoniju i panonske Slovene stavili pod svoju vlast.[18] Kakva je bila sudbina Sirmiuma u vreme tih trvenja između Bugara i Franaka ne možemo da utvrdimo zbog nedostatka svedočanstava.[19] Neizvesno je takođe da li je i od kakvog je lokalnog značaja podatak da je 870. godine papa proglasio Metodija za biskupa Sirmiuma i Panonije.[20] Izvesno je, međutim, jedno: nakon pada Avara, Sirmium je neko vreme interesna zona Franaka a sirmiumska crkva je u nadležnosti Akvileje odnosno Rima.

Za sirmiumsko hrišćanstvo posebno velike posledice imalo je pokrštavanje Bugara 864. godine i pristupanje vizantijskoj crkvi koje je usledilo 869. godine. Osnivajući arhiepiskopiju u Ohridu, car Boris je u svojoj zemlji ustanovio deset episkopija.[21] Za jednu od njih, Beogradsku episkopiju, znamo od 878. a za Moravsku (kasnije Braničevsku) episkopiju od 879. godine.[22] Kada su Sirmium i njegova crkva konačno pali pod vlast Bugara još uvek nam je nepoznato. Izvesno je samo to da se u registru episkopija Ohridske arhiepiskopije, koji potiče iz XI – XII veka ali odslikava ranije stanje, Sirmium već pominje pod svojim bugarskim imenom τὸ Στριάμον, ὁ Σιρμίου ἤτοι Στριάμου, τῆς Θράμου[23] kao jedan od episkopskih sedišta i da je to ime

---

Kao ime mesta *prodnik~brodnik* se javlja u Erdelju, u Saksonskoj, 1223: *Borothnik* (ZIMMERMANN-WERNER, 1:27); 1359. Prepostfalva alio nomine *Prodnik* (ibid. 2: 170): i u županiji Njitra 1251: *Borodnuk* (Hazai Oklt. 19); 1252/1281: *Brodnuk* (Hazai Okmt. 6: 65).

Stoga, dakle, narod Prodnici u Vlaškoj treba posmatrati kao ostatak onog slovenskog plemena koje je pred Bugarima pobeglo severno od Dunava. Oba mađarska naziva mesta *Brodnik* mogu pak da se protumače samo kao znak kasnijeg doseljavanja.

Treba pomenuti i to da su ŠAFARIK, a posle njega i mnogi drugi istraživači, narod Abrodita tražili u Ugarskoj verujući da njegovo ime prepoznaju u ugarskom nazivu mesta *Bodrog* (Slavische Alterthümer 2: 208, 455, 588); ovaj ekvivalent se međutim zbog glasovnih prepreka (nestanak početnog *a-*, završetak reči na *-iti*) izvesno ne može potvrditi (up. MELICH, HonfMg. 146-151). Povodom ruskih zapisa o Prodnicima up. KARAMZIN, Gesch. des Russischen Reiches 2: 182; 3: 200; *Успенский* op. cit. 35-9, *Голубовский,* Печенеги, тюрки и половцы.. 1884, 196-200, koji je greškom njihove naseobine locirao na Donu, *Грушевский*, История України-Руси 2: 524-6. Razmatranje ostalih teorija koje se bave ovom temom vidi kod LUKINICH – GÁLDI - FEKETE NAGY-MAKKAI, Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia. Budapest 1914, 2, napomena 4. Ime naroda *Praedenecenti* uglavnom se poistovećivalo sa imenom *Braničevo*, što je MELICH osporio (op. cit. 198-9).

[17] FEHÉR G., A bolgár-török műveltseg emlékei. [Spomenici bugarsko-turske kulture] Archaeologia Hungarica 7: 146; Bulgarisch-ungarische Bezihungen. Keleti Szemle 19: 131, 178.

[18] Ann. Regni Francorum, A.827: »Bulgari quoque Sclavos in Pannonia sedentes misso per Dravum navali exercitu ferro et igni vastaverunt et expulsis eorum ducibus Bulgaricos super eos rectores constituerunt« (op. cit. 173).

[19] VÁCZY: SzIEml. 1: 215, 238. kao godinu konačnog osvajanja Sirmiuma od strane Bugara uzima – imajući u vidu ranija mišljenja – godinu 827, ali to stanovište je sumnjivo.

[20] Up. DVORNIK, Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siécle. Paris 1926, 207; isto: Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Prague 1933, 270.

[21] JIREČEK, Geschichte der Bulgaren 157.

[22] MG. ep. 7: 60: GELZER: Byzantinische Zschr. 1: 257.

[23] GELZER, op. cit. 1: 257; 2: 43, 53.

očuvano i u starocrkvenoslovenskim tekstovima u oblicima Срѣмъ гладъ, въ Срѣмѣ, Сремъ.[24] Sa bugarsko-slovenskim hrišćanstvom u Sirmiumu može se dovesti u vezu i žitije Svetog Ireneja iz Sirmiuma iz starocrkvenoslovenskog *Suprasaljskog kodeksa (*Codex Suprasliensis) koji potiče iz IX – X veka.[25] Bugarski kult prvog sirmiumskog biskupa Ireneja nesumljivo upućuje na to da je slovenska crkva održala lokalnu hrišćansku tradiciju.

2. Sirmium i sudbina grčkih crkava u južnim oblastima nakon ugarskog osvajanja

Prilikom svojih osvajanja Ugri su zaposeli zemlju do Save kao što to jasno svedoči pre svega Konstantin Porfirogenet :«The Turks live beyond the Danube river, in the land of Moravia, but also on this side of it, between the Danube and the Sava river«[26] Ta se činjenica potvrđuje i time da se na prostoru između Save i Dunava nalaze četiri mesta čija imena upućuju na imena ugarskih plemena: *Njek* pored Nuštara, u staroj županiji Vukovar i *Njek, Međer* i *Tarjan* u staroj županiji Srem.[27] Ova mesta su po svoj prilici nastala najkasnije za vreme vladavine kralja Stefana.

Lociran na ostrvu, Sirmium je, međutim, kao centar oblasti *Sirmia (Srem)*, koja se prostirala južno od Save, ostao i dalje pod bugarskom vlašću.[28] Ubrzo po ugarskom osvajanju u toj se oblasti stvorilo slično stanje kakvo je vladalo nakon invazije Huna i Avara. Jedna Konstantinova primedba o Σέρμον -u izgleda da upućuje na nepromenjen geografski položaj mesta. Navodeći stare spomenike na obalama Dunava i Save u »turskoj zemlji« on naime nabraja sledeće: most cara Trajana, Beograd, potom »at the running back of the river, is the renowned Sirmium by name, a journey of two days from Belgrade « i dalje »such are the landmarks and names along the Danube river, but the regions above these, which comprehend the

[24] Up. JIREČEK, Das christliche Element 95; MELICH, HonfMg. 73.

[25] Ed. MIKLOSICH, 186.

[26] Constantinus Porphirogenitus. De Administrando Imperio. Ed. by GY. MORAVCSIK. Translation by R.J. H. JENKINS. 1949, 182-3.

[27] Up. KNIEZSA, Arhivum Europae Centro-Orientalis 4 (1938) 377.

O *Nyéku* pored *Nuštara* vidi PESTY, Az eltűnt régi vármegyék [Nestale stare županije] 1: 320, 324; o *Nyéku* u Sremu, koji se izgleda može identifikovati kao sadašnji *Nikinci* vidi CSÁNKI op. cit. 2: 250; o *Megyeru* vidi WENZEL, 11, 222; up. KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek [Ugarska plemena] 2: 383; o *Terjénu* izveštava jedna neobjavljena povelja: 1430: »Arky et *Teryen*, Pipleskowcz et Paulocz in Comitatu Syrmiensi« (Arhiv porodice Uzovics-Majláth, Bojemuc, Podohospodarski Arhiv). Selo *Terjén* je očigledno ležalo pored mesta *Arky*, današnjeg *Jarka.*

[28] Tvrdnju da se i oblast južno od Save zvala Srem (Sirmia) mogle bi da potkrepe sledeće reči pape Grgura IX iz bule koju je izdao 1229. godine: » Soror illustris Regis Ungarie aquisivit quandam terram, que appelatur ulterior Sirmia racione cuiusdam partis Ungarie, que citerior Sirmia nuncupatur« (THEINER, Mon. Hung. 1:88). Up. PESTY, Az eltűnt régi vármegyék 2: 168; Die Entstehung Croatiens 26-27; *С.Радојичић,* Дукљанин о Срему. Гласник историјског друштва у Новом Саду 3(1930) 22-9; *М. Динић*, Средњовековни Срем.II. Sirmia citerior и ulterior. Ibid. 4 (1931) 3-5. Погрешно: V. KLAIĆ, Sirmia citerior et uterior. Vjesnik hrv. Arheološkoga društva 4(1882) 101; *Ст. Станојевић,* Овострани и остроани Срем 1: 79-80.

whole settlement of Turkey.« [29] Iz primedbe da se Turska (zapravo Ugarska) prostire »preko« ovih oblasti, sledi da grad Sirmium nije pripadao Ugarskoj; pošto je Sava ipak bila granica, znači da Sirmium ni u to vreme nije ležao na severnoj obali reke već samo na ostrvu.

Isti geografski položaj proizlazi i iz Letopisa popa Dukljanina (XII vek). Prema njemu, Srem *(Srem, in Seremo)* je u vreme Časlava bio u rukama Srba. Kasnije su Ugri prodrli na srpsku teritoriju, ali su ih stanovnici Srema pobedili na polju Belina. Nastojeći da sklope mir, Ugri su sa srpskim kraljem postigli sporazum prema kome nijedna od zaraćenih strana neće nadalje prelaziti Savu od njenog izvorišta do ušća u Dunav. U to vreme, kao i pre toga, Sava je dakle bila granica; tvrđava Sirmium u isto to vreme nije bila u ugarskim rukama.[30] Iako donekle romansiran Dukljaninov letopis kad je reč o toku događaja nije baš bezuslovno verodostojan, sa stanovišta istorijske geografije može se bez ikakve sumnje smatrati verodostojnim. Zajedno sa Konstantinovim iskazima on daje konačan odgovor na pitanje o geografskom položaju tvrđave Sirmium: u to vreme tvrđava se nalazila južno od granice koju je formirala Sava.

Taj se položaj nije promenio ni za vreme vladavine bugarskog cara Samuila (994-1014). Organizacija njegove crkve i širenje njegovog carstva mogu se utvrditi na osnovu tri povelje cara Vasilija II iz godina 1019. i 1020. U tim poveljama regulišu se pravni odnosi Ohridske arhiepiskopije nakon propasti bugarskog carstva. Među episkopskim sedištima cara Samuila pominju se i Braničevo (Βρανίτςα), Beograd (Βελέγραδα) i Sirmium (Θράμος).[31] Te tri episkopije su – već i u godinama koje su prethodile ugarskim osvajanjanjima – bili crkveni centri južnih Slovena naseljenih severno od donjeg toka Dunava a i pri pokrštavanju Ugara, naime u vreme kada su Samuilovi odnosi prema ugarskoj vladajućoj kući bili još prijateljski, verovatno su odigrali ulogu. Znak dobrih odnosa bio je i taj da je Gavrilo Radomir, sin cara Samuila, oženio ćerku kneza Geze.[32] Uloga koju su pomenute bugarske episkopije u Ugarskoj po svoj prilici imale kao i prijateljske veze dva naroda na početku velikog pokrštavanja mogu da objasne zašto je deo mađarske crkvene terminologije koji je potekao od slovenskog – kao na primer *keresz* »krst«, *karácsony* »Božić«, *szombat* »subota« - upravo bugarsko-slovenskog porekla.[33] To što bugarskoj crkvi uprkos

[29] MORAVCSIK, Op.cit. 176-7.

[30] » ... Ungari ad regnem miserunt, quaerendo pacem. Rex praeterea fecit pactum cum eis hoc modo, ut ab illo die in antea non auderent transire flumen Sava, et a loco unde surgit et sicut currit, usque quo intrat in magno flumine Donavi, neque homines regis transirent in illam partem, neque illi in istam; et placuit eis, et fecerunt pacem.« F. ŠIŠIĆ, Letopis popa Dukljanina, Beograd-Zagreb 1928, 322. Up. *Радојичић* i *Динић*, op. cit.

[31] GELZER, ByZschr. 2: 43, 52-3; odgovarajući spis vidi kod MORAVCSIK: Byzantinoturcica 1: 113-4; GYÓNI: MNy. 42: 43-9.

[32] FEHÉR G., A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban [Nastojanja i uspesi bugarske crkve u Ugarskoj] Századok 5: 61-62 (1927-28) 88 ff; MORAVSCIK: SzlEml. 1: 411-2.

[33] O problemu ovog sloja slovenskih pozajmljenica u mađarskom jeziku vidi MELICH, Szláv jövevényszavaink [Slovenske pozajmljenice u mađarskom] 419 ff.; KNIEZSA: NyK. 49: 350; Études Slaves et Roumaines 1: 420; BÁRCZI, A magyar szókincs eredete [Poreklo mađarskog jezičkog blaga] 55-6; KNIEZSA, A magar nyelv szláv jövevényszavai [Slovenske pozajmljenice u mađarskom jeziku] 1/1 254, 263, 508.

tome nije pripala nikakva odlučujuća uloga u organizaciji ugarske crkve objašnjava se pogoršanjem bugarsko-ugarskih odnosa pred kraj X veka. Znak tog pogoršanja je i to što je bugarski prestolonaslednik oterao svoju ugarsku suprugu, usled čega se kralj Stefan u bitkama za očuvanje bugarskog carizma okrenuo protiv Bugara.[34]

S namerom da sruši bugarsko carstvo, car Vasilije II poveo je protiv Bugara dva duža pohoda: prvi od 996. do1004. a drugi od 1014. do 1018. godine.[35]

Vreme prvog pohoda, tačnije 1003. godinu, kralj Stefan I je verovatno iskoristio za napad na *Ajtonja (Ohtum, Actum)*, poglavara ugarskog plemena koje je naseljavalo prostor između Karaša, Tise i donjeg toka Dunava – u X veku na granici sa Bugarskom - i koje se politički se veoma približilo Bugarskoj.[36]

U drugom pohodu Stefan I je kao saveznik cara Vasilija II lično učestvovao.

U spisu »Fundatio ecclesie Sancti Albani Namucensis« iz XI veka, imamo izveštaj zasnovan na priči Leodvina, biharskog biskupa, o tome kako se car Carigrada prilikom napada varvara obratio za pomoć Stefanu, kralju Panonije, i u savezu sa njim osvojio grad *Cesari (e).* Grci su, kaže se dalje, nakon osvajanja grada krenuli da ga pljačkaju, dok je kralj Stefan za to vreme otišao u crkvu Svetog Đorđa i odatle uzeo relikvije koje je zatekao a među kojima su se nalazile mošti mučenika Đorđa i čudotvorca Nikole iz Smirne.[37]

I u ugarskim hronikama nalaze se sećanja na taj pohod. U tekstu naših iscrpnijih hronika koje vode unazad do spisa Urgesta čitamo da je kralj Stefan I vodio rat protiv *keana* (t.j. *kagana*), kneza Bugara i Slovena, ulogorenog na mestu koje je prirodnim putem bilo dobro utvrđeno. Nakon što je u izuzetno teškom pohodu

---

[34] Kada je tačno Gavrilo Radomir oterao svoju ugarsku suprugu nije nam poznato, ali kako je njegova druga žena bila Grkinja zarobljena u Larisi 983. godine, sa kojom je sve do svoje smrti 1016. godine imao sedmoro dece koja su sva ostala u životu (Kedrenos, CB. 2: 468-9) njegova druga ženidba je verovatno usledila krajem X veka. Za odgovarajuću literaturu vidi MORAVCSIK: SzIEml. 1: 412, napomena 1.

[35] JIREČEK, Geschichte der Bulgaren. Prag 1876, 193-200; SLATARSKI, Geschichte der Bulgaren. I. Leipzig 1918, 73-8; Златарски, История на българската държава, София 1927, 1 / 2: 704 ff., RUNCIMAN, A History of the First Bulgarian Empire. London 1930, 234-8; OSTROGORSKY, Geschichte des Byzantinischen Staates, München 1940, 218-21.

[36] Scriptore rerum Hungaricarum. Ed. SZENTPÉTERY. 1937-38. (SRH.) 1: 49-50; 2: 490; VÁCZY P., Ajtony és Gyula [Ajtonj i Đula] Szentpetéryemlékkönyv [Svečani Szentpétery-spis] 502; GYÖRFFY GY., A szávaszentdemetry görög monostor XII. századi birtokösszeirólevele [Popis dobara manastira u Svetom Dimitriju na Savi iz XII veka] Magyar Tud. Akadémia II. Osztályának Közleményei [Saopštenje II. odeljenja Ugarske Akademije nauka] 1953, 2: 333: BÓNIS G.; István király [Kralj Stefan] 1956, 45.

[37] Bresslau (Breslava): Neues Archiv der Gesellschaft fur Ältere Deutsche Geschichtskunde 8 (1883) 592-3; MG.SS.XV. 2: 964; GOMBOS, Catalogus 969-70: » ...Lieduinus episkopus Bichariensis ...dedit de corpore Georgii martiris, similiter de corpore proprio Nicholai confessioris. Smyrneorum episcopi, et aliorum ...Quomodo autem pontifex ...easdem reliquias sit adeptus ...scribi precepit ...Stephanus rex Pannoniorum, ex pagano christicola factus, verae fidei imitator erat Deoque devotus. Orta vero bellorum tempestate que a barbaris infertur imperatori Constantinopolitannae urbis, rex Constantinopolis eundem Stephanum ad bellandum barbariem sibi adscivit; cuius amminiculo Cesariem sibi infestam vi debellavit. Cumque Constantinopolitani predas raperent et urbem diviitis denudarent, vir vere catholicus Stephanus a rapina defexit mentem. Qui ingressus templum sancti Georgii, reliquias quas invenerat, asportavit ...«

savladao i ubio *keana*, doneo je u Ugarsku neprocenjivo blago koje je potom namenjeno izgradnji bazilike u Stonombeogradu (Székesfehérvár).[38]

Povezanost ova dva svedočanstva je odavno poznata.[39]Postavlja se ipak pitanje: kada je preduzet taj pohod, za vreme prvog ili drugog rata cara Vasilija protiv Bugara?[40] U ugarskim hronikama pobeda nad *keanom* pominje se nakon opisa pohoda protiv Đule iz 1002. godine a pre neobičnih prirodnih pojava iz 1022. godine.[41] Podaci o ovom pohodu u našim izvorima sadrže dva momenta koji bi mogli da doprinesu preciznijem vremenskom određenju. Prema ugarskim hronikama, bugarski *kan* je poginuo od ruke kralja Stefana. Ako se to i ne shvati doslovno, sa izvesnom pouzdanošću se može pretpostaviti da smrt bugarskog *kana* (t.j. cara) pada u vreme pohoda kralja Stefana. Smrt cara Samuila, koji je vladao od 997, usledila je 1014. godine, kada je ugledao svoju vojsku koju je Vasilije prvo zarobio a onda oslepeo i vratio kućama.[42] Njegovog sina, cara Gavrila Radomira, ubio je jedan rođak 1015. godine, dakle u vreme kad je Vasilije sa svojim saveznicima bio ulogoren u Mogleni i spremao se za osvajanje Ohrida.[43] Ako, dakle, izvor podatka o tome da je bugarskog *kana* ubio kralj Stefan vidimo u ubistvu cara Gavrila, koji je pri tom oterao sestru kralja Stefana, naša bi se pretpostavka mogla hronološki usaglasiti sa podatkom iz namurskog svedočanstva. Prema njemu je, naime, kralj Stefan u savezu sa grčkim carem osvojio grad *Cesari (e),* čije ime znači 'carski (grad)', dakle 'carska prestonica', t.j. Ohrid.[44] Grad Ohrid, osvojen 1015. godine bio je istovremeno i sedište

---

[38] SRH.1: 315: »Post hec autem movit exercitum super Kean ducem Bulgarorum et Sclauorum, que gentes loca naturali situ muntissima inhabitant. Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem devicit et occidit et inestimabilem copiam thezaurorum eius precipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit ... Ex hac itaque gaza multiplici sanctus rex Stephanus plurimum locupletatus Albensem Basilicam, quam ipse fundaverat ... copivit ac ditavit.« O odvajanju pomenutog ranijeg dela teksta od interpolacija iz XIII veka vidi GYÖRFFY GY., Krónikáink és a magyar östörténet [Naše hronike i ugarska predistorija] 1948, 168-70.

[39] SZILÁGYI-MARCZALI, A magyar nemzet története [Istorija mađarske nacije] I. 1895, 295; up. i PAULER, A magyar nemzet története az árpadházi királyok alatt.[Istorija mađarske nacije pod Arpadovićima] 1 2 : 398, napomene 92 i 94.; FEHÉR G.: KSz. 19: 144 i Századok 61-62: 11; HÓMAN-SZEKFÜ, Magar történet [Mađarska istorija] 1 2 :179; MORAVCSIK. SzlEml. 1: 404; VÁCZY op. cit. 505-6.

[40] Marczali smatra da se to dogodilo 1015, dok se Feher, Homan, Moravcsik i Vaczy opredeljuju za 1004.

[41] SRH.1:314-8.

[42] Skylitzes-Kedrenos, CB.2: 458; JIREČEK op. cit. 195-6; ZLATARSKI op. cit. 1 / 2: 741.

[43] Skylitzes-Kedrenos, CB.2: 462; JIREČEK op. cit. 195-6; ZLATARSKI op. cit. 1 / 2: 749.

[44] Tako već MARCZALI (op.cit.). G. FEHÉR je *Cesarie* identifikovao kao *Skoplje (... sküb*), pošto je po njegovom shvatanju značenje imena 'carski grad' odgovaralo Skoplju; Grci su osim toga pri osvajanju Skoplja pokupili bogat plen a manastir u Virpinu pored Skoplja je osvećen u čast sv. Đorđa.

Protiv toga, po mom mišljenju, govori sledeće: Skoplje nikad nije bilo glavni grad Samuilove carevine te stoga nije moglo ni da nosi ime (Cesarьgradъ). U godinama pre 981. glavni grad je bila Prespa (na ostrvu istoimenog jezera) a kasnije je Samuilo svoje sedište premestio u Ohrid (JIREČEK, op. cit. 190). O glavnom gradu Ohridu se u istorijskim delima Skilice-Kedrena može pročitati sledeće: » Πόλις δὲ ἡ ' Αχρὶς ... (CB.2: 468). Grci su opljačkali svaki bogat grad koji su osvojili pa tako i Skoplje (vidi ibid.).Kult svetog Đorđa je na Balkanu bio veoma rasprostranjen; samo to još nije odlučujući dokaz u prilog Virpinu. Od ohridskih crkava samo se za sabornu zna da je bila pod zaštitom svetog Klementa; pitanje je takođe da li je Leodvin u drugoj polovini XI veka uopšte mogao pouzdano da zna ko je bio svetac zaštitnik crkve iz koje je kralj Stefan odneo relikvije, budući da nije zapamtio ime Bugara ni vizantijskog cara.

bugarskog patrijaha; time se objašnjava bogatstvo tamošnje crkve u relikvijama i drugom blagu. Iz svega proizlazi da je kralj Stefan sa carem Vasilijem II godine 1015. krenuo u rat i da je u okviru tog krajnje mukotrpnog pohoda ušao i u osvojeni Ohrid. No uskoro je morao da se vrati pošto je iste godine razdor između kralja Hajnriha, njegovog zeta, i Boleslava, kralja Poljske, koje je mirovao od 1013. ponovo buknuo,[45] što je značilo i ugrožavanje severnih granica Ugarske.[46]

Kakva je za vreme tih ratova bila sudbina Sirmiuma?

Bugarski Sirmium, čija se tvrđava nalazila na ostrvu i odolevala svim napadima, bio je do 1018. pod vlašću bugarskog zapovednika Sermona. Te godine je Diogenu Konstantinu, namesniku ove granične oblasti, pošlo za rukom da po carevoj naredbi Sermona izmami iz utvrđenja, ubije ga i tako osvoji tvrđavu bez bitke. Diogen je tada carskom odlukom imenovan za vrhovnog zapovednika i tu je funkciju zadržao do pred sam početak 1028. godine.[47] Pri novom uređenju crkvenih odnosa bugarski patrijarhat u Ohridu degradiran je, uz očuvanje ranije organizacije, u arhiepiskopiju čime je postao podređen grčkom patrijarhu u Carigradu, a već 1037. u njemu je postavljen grčki arhiepiskop.[48]

Posledica ovakvog rasporeda bila je da su i u Ugarskoj crkve istočnog obreda sada preuzele grčki obred. Prijateljske veze kralja Stefana i njegovih naslednika sa grčkim carstvom dodatno su podstakle takav razvoj.

Nezavisno od toga, kralj Stefan je oblast između Dunava i Save uključio u rimsku crkvenu organizaciju koju je on stvorio. Prema povelji o osnivanju episkopije Finfkirhena (Pečuja) iz 1009. godine kao jugoistočna granica dunavske dijeceze određena je Sava.[49] Arhiđakonat koga je ovde uspostavila episkopija dobio je latinsko

---

Ime mesta *ad Cesariem* povezano je, kao što je već Fehér prepoznao, sa starobugarskom rečju *césarъ* 'carski' odnosno sa Cěsarьgradъ 'Carigrad' (KSz. 19: 153, 182). Povodom značenja reči uporedi i starobugarski Τζαῖσαρ, Τζασάρ (Skylitzes-Kedrenos 2: 466; MORAVCSIK: Byzantinoturcica 2: 87) цѣсарь 'imperijski' i цѣсарьградъ (MIKLOSICH, Lexicon palaeoslovenico-greco-latinum. Vindob. 1862-65, 1109; dalje BERNECKER, Slawisches etymologisches Wörterbuch 1: 126-7; GOMBROCZ-MELICH, EtSz 1: 872-4; Труды Института Русского Языка Ак. Наук СССР 1 [1939] 43.). Latinizovani oblik *ad Cesariem* koji se javlja kod biskupa Leodvina odslikava verovatno mađarski oblik. U XI veku se u Ugarskoj kraljevski grad očigledno zvao *Cseszári* (o kasnijim ugarskim nazivima mesta *Császári* vidi EtSz. Op. cit.). Sama reč i takvo nazivanje Ohrida je u mađarskom jeziku dakako bugarsko-slovenskog porekla.

[45] ZEISSBERG op. cit. 403.

[46] O ugarsko-poljskom ratu vidi PAULER op. cit. 1 2 : 409-10; BRÜCKNER, Ungarische Jahrbücher 6: 460-1.

[47] Skylitzes-Kedrenos CB.2: 476, 483, 487; Zonaras CB. 3: 567, 571. Up. i ZLATARSKI op. cit. 1 / 2: 767 ff.; BĂNESCU, Changements politiques dans les Balkans. Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique 10: 57-8.

[48] JIREČEK op. cit. 201-3; ZLATARSKI op.cit. 2: 1 ff.: OSTROGORSKY op. cit. 220, 228.

[49] Prema tekstu povelje koja je pod kraljem Andrijom II (1205-35) interpolirana, potom 1350. i 1404. transumirana: »Quartum [ut dicitur Kwarok] sicut incipiens a Danobio super Zauum fluuium terminatur«. (J. KOLLER, Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I. 1782, 68-9). Deo u uglastim zagradama je, kao što je pokazano u daljem tekstu, iterpolacija iz vremena Andreaša II.

Stariji spis o povelji vidi kod SZENTPÉTERY, Regesta Nr. 5.

ime koje je oblast između Dunava i Save nosila u vreme Arpadovića (- 1301) naime *Marchia.*[50]

Postavlja se, međutim, pitanje na kom se prostoru Marchia prvobitno nalazila? Prema svedočanstvima iz XII i XIII veka ovo ime nije označavalo samo zapadni deo Fruške gore, odnosno istočnu oblast vukovske županije – gde je arhiđakonat Marchia bio u XIV veku – već je obuhvatalo čitav prostor između Dunava i Save, t. j. i županiju koji je u srednjem veku nazvana Sirmium (madj. Szerém). Prema Ansbertovom spisu »Gesta Friderici« (1187-1196) krstaši su prešavši Dravu dospeli u oblast Marchia koja se prostirala do Grčke; u Grčku su pak stupili na ušću Save u Dunav.[51] Prema statutu reda cistercita, zapisanom 1235. godine, Petrovaradin – gde je kralj Bela IV (1235-1270) osnovao opatiju Belakut – se nalazio u oblasti Marchia.[52] Prema Rogeriusu, Kumani naseljeni u Ugarskoj su 1241, nakon ubistva kneza i prelaska preko Dunava, osvojili oblast Marchia, razorili njene gradove među kojima i grad Frankavila koji se nalazio u Sremu, a zatim su prešli u Bugarsku.[53] Vina koja su se u XIII veku dobijala iz vinograda sa obronaka Fruške gore nazvana su vina iz Marchije.[54] Zapadna granica oblasti Marchia označena je arhiđakonatom Marchia episkopije u Finfkirhenu (Pečuju)[55]; pre osvajanja utvrđenja Sirmium odnosno osnivanja županije i arhiđakonata Srema Marchia se očigledno prostirala i u istočnim delovima Srema koji su pripadali Ugarskoj. Prema ugarskim hronikama, ugarsko-grčki rat iz 1071-1072. izbio je tako što su Pečenezi izbili na ugarsku teritoriju kod Buzijaša (Bežanija) na Savi. Kralj Solomon i hercezi su se, prema tim hronikama, sastali pre pohoda kod Slankamena u Sremu; prešavši Savu stupili su na tle Bugarske a onda su se, da bi podelili plen opljačkan u Nádorfehérváru (Beograd), povukli u selo Buzijaš (Bežaniju), posed župana Vida.[56]. Pomenuti Buzijaš ležao je pored tadašnjeg Zemuna (Zimony) i moguće je da je identičan sa sadašnjom Bežanijom.[57]

Pošto je u Ugarskoj područje arhiđakonata isprva odgovaralo području županije, može se smatrati izvesnim da je i Marchia prvobitno bila županija. To proizlazi iz značenja 'granična grofovija' latinske reči *Marchia.* Marchia se očigledno

---

[50] Up. na primer SMIČIKLAS, Codex dipomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 4: 81 i dalje dole.

[51] Fontes. Rer. Austr. 5: 19; GOMBOS, Catalogus 292:« ... transeundo ... Dravum fluvium ... in marchia, que est inter Ungariam et fines Grecie; ... Sawam fluvium, ubi Danubius influit ... transivimus et ... in terra ... Grecorum fuimus constituti«.

[52] CANIVEZ, Statuta Capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis.Louvain 1934, 2: 152.

[53] SRH..2: 568 «Comani ... Danubiam transierunt ...ceperunt Marchiam ... E destructis melioribus villis, scilicet Frankavilla ... destruendo terram in Bulgariam transierunt.«

[54] up. GARDONI, Budapest történetének okleveles emlékei [Spomenici istorije Budimpešte u poveljama] 1: 21; Monumenta ecclesiae Strigoniensis 2: 238. 1288/1291: »de *Bulgan*, qui dicitur *Marchia* cives Strigonienses portent vinum«, »de vino *Bulgan* ...vina de *Marchia*«

[55] PESTY, Az eltűnt régi vármegyék 2: 169; up. ORTVAY, Magyarország egyh. földléirása [Crkvena topografija Ugarske] 278 i mapu na kojoj je greškom ucrtan arhiđakonat »Marót«.

[56] SRH. 1: 369-70, 375.

[57] CSÁNKI, 2: 242. Buzijaš (županija Srem) je još u XIV veku pripadao posedima naslednika župana Vida, t. j. lozi Gut-Keled. Up. KARÁCSONY, A magyar nemzetségek. 2: 20. Pogrešno: PAULER, M. Nemz. Tört. 1 2: 434.

ime koje je oblast između Dunava i Save nosila u vreme Arpadovića (- 1301) naime *Marchia.*[50]

Postavlja se, međutim, pitanje na kom se prostoru Marchia prvobitno nalazila? Prema svedočanstvima iz XII i XIII veka ovo ime nije označavalo samo zapadni deo Fruške gore, odnosno istočnu oblast vukovske županije – gde je arhiđakonat Marchia bio u XIV veku – već je obuhvatalo čitav prostor između Dunava i Save, t. j. i županiju koji je u srednjem veku nazvana Sirmium (madj. Szerém). Prema Ansbertovom spisu »Gesta Friderici« (1187-1196) krstaši su prešavši Dravu dospeli u oblast Marchia koja se prostirala do Grčke; u Grčku su pak stupili na ušću Save u Dunav.[51] Prema statutu reda cistercita, zapisanom 1235. godine, Petrovaradin – gde je kralj Bela IV (1235-1270) osnovao opatiju Belakut – se nalazio u oblasti Marchia.[52] Prema Rogeriusu, Kumani naseljeni u Ugarskoj su 1241, nakon ubistva kneza i prelaska preko Dunava, osvojili oblast Marchia, razorili njene gradove među kojima i grad Frankavila koji se nalazio u Sremu, a zatim su prešli u Bugarsku.[53] Vina koja su se u XIII veku dobijala iz vinograda sa obronaka Fruške gore nazvana su vina iz Marchije.[54] Zapadna granica oblasti Marchia označena je arhiđakonatom Marchia episkopije u Finfkirhenu (Pečuju)[55]; pre osvajanja utvrđenja Sirmium odnosno osnivanja županije i arhiđakonata Srema Marchia se očigledno prostirala i u istočnim delovima Srema koji su pripadali Ugarskoj. Prema ugarskim hronikama, ugarsko-grčki rat iz 1071-1072. izbio je tako što su Pečenezi izbili na ugarsku teritoriju kod Buzijaša (Bežanija) na Savi. Kralj Solomon i hercezi su se, prema tim hronikama, sastali pre pohoda kod Slankamena u Sremu; prešavši Savu stupili su na tle Bugarske a onda su se, da bi podelili plen opljačkan u Nádorfehérváru (Beograd), povukli u selo Buzijaš (Bežaniju), posed župana Vida.[56]. Pomenuti Buzijaš ležao je pored tadašnjeg Zemuna (Zimony) i moguće je da je identičan sa sadašnjom Bežanijom.[57]

Pošto je u Ugarskoj područje arhiđakonata isprva odgovaralo području županije, može se smatrati izvesnim da je i Marchia prvobitno bila županija. To proizlazi iz značenja 'granična grofovija' latinske reči *Marchia.* Marchia se očigledno

---

[50] Up. na primer SMIČIKLAS, Codex dipomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 4: 81 i dalje dole.

[51] Fontes. Rer. Austr. 5: 19; GOMBOS, Catalogus 292:« ... transeundo ... Dravum fluvium ... in marchia, que est inter Ungariam et fines Grecie; ... Sawam fluvium, ubi Danubius influit ... transivimus et ... in terra ... Grecorum fuimus constituti«.

[52] CANIVEZ, Statuta Capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis.Louvain 1934, 2: 152.

[53] SRH..2: 568 «Comani ... Danubiam transierunt ...ceperunt Marchiam ... E destructis melioribus villis, scilicet Frankavilla ... destruendo terram in Bulgariam transierunt.«

[54] up. GARDONI, Budapest történetének okleveles emlékei [Spomenici istorije Budimpešte u poveljama] 1: 21; Monumenta ecclesiae Strigoniensis 2: 238. 1288/1291: »de *Bulgan*, qui dicitur *Marchia* cives Strigonienses portent vinum«, »de vino *Bulgan* ...vina de *Marchia*«

[55] PESTY, Az eltűnt régi vármegyék 2: 169; up. ORTVAY, Magyarország egyh. földléírása [Crkvena topografija Ugarske] 278 i mapu na kojoj je greškom ucrtan arhiđakonat »Marót«.

[56] SRH. 1: 369-70, 375.

[57] CSÁNKI, 2: 242. Buzijaš (županija Srem) je još u XIV veku pripadao posedima naslednika župana Vida, t. j. lozi Gut-Keled. Up. KARÁCSONY, A magyar nemzetségek. 2: 20. Pogrešno: PAULER, M. Nemz. Tört. 1 2: 434.

može ubrojiti u one županije kojim je vladao »comites confiniorum« kakve spominje druga knjiga zakona kralja Ladislava I (1077-1095).[58]

Što se tiče mađarskog imena *Marchie* pre 1072, ono se može se izvesti iz kasnijih svedočanstava. Prema jednoj povelji iz 1288. godine ova oblast se naziva *»Bulgan, qui dicitur Marchia«,* što znači da je Bulgan bio drugi naziv za Marchiu; nešto kasnije se vino iz Marchie pominje kao bulgansko vino.[59] Mera za zapreminu poznata iz 1237. godine kao sremski 'kabao' (*cubulos Syrmienses*)[60] godine 1240. označava se kao 'bulganski kabao' (*cubulos Bulganicos)*[61], iz čega takođe sledi da je stari naziv Srema morao biti *Bulgan.* Središte granične županije Bulgan verovatno je bilo mesto Bulgan, koje se još 1339. pominje kao terra *Bolgaan* a 1430. kao possessio *Bolgyan*[62] i koje se može identifikovati kao današnje mesto *Bođanovci* pored Jarka.

Srem sa ranijim imenima *Marchia* ili *Bulgan,* politički je, dakle, pripadao Ugarskoj ali je na crkvenom planu bio deo pečujske episkopije, i nakon što su Grci osvojili tvrđavu Sirmium (1018). Preko puta tvrđave, na ugarskoj obali Save, ima puno ruina koje podsećaju na grad Sirmium pre seoba naroda i na veličinu nekadašnjeg carskog grada koji je još u XII veku zapazio Ansbertus: »Sirmium, famosam quondam civitatem, nunc paret ruinis sat miserandam transeuntes«.[63] Među ruinama se međutim još uvek stajala crkva Svetog Dimitrija koju je na prelasku iz IV u V vek podigao ilirski prefekt Leontije.[64] Kada je crkva ponovo oživela i kad su je nastanili grčki monasi je nepoznato.[65] Nesumnjivo je da je to bio rezultat poluvekovnog mirnog saživota u susedstvu nastanjenih Grka i Ugara od grčkog osvajanja tvrđave Sirmium do početka ugarsko-grčkog rata (1071). Tokom tog rata prvi put se pojavljuje ime crkve Svetog Dimitrija.[66] Nakon osvajanja grčkog Sirmiuma i Beograda, kralj Solomon i herceg Geza su tokom jednog pohoda opljačkali grad Niš[67] i pri tom uzeli ruku mučenika Prokopija koju su odneli u Sirmium, u crkvu Svetog Dimitrija.[68] Ovaj poklon nam ne govori samo o tome da su Arpadovići u to vreme bili veoma naklonjeni grčkoj crkvi, već nam dozvoljava da sa prilično izvesnosti pretpostavimo da je novoosnivač i zaštitnik manastira u Svetom Dimitriju na Savi morao biti upravo ugarski kralj.

---

[58] ZÁVODSZKY L., Szent István, Szent Lásló es Kalman korabeli törvények [Zakoni iz vremena sv. Stefana, sv. Ladislava i Kolomana] 1904, 170. Vidi GYÖRFFY, A magyar nemzetségtöl a vármegyéig, a törzstől az országig [Od mađarskog srodstva do županije, od plemena do zemlje] Századok 92: 583.

[59] Vidi napomenu 54.

[60] WENZEL, 7: 30.

[61] Hazai Okmt. 3: 5.

[62] CSÁNKI, op.cit. 2: 242 i Arhiv porodice Uzovich-Majláth, op. cit. Mesto *Bolgyan* na Tisi, pomenuto 1332.godine, pripadalo je grofoviji *Bulgan* (Dl. 91257).

[63] N. Archiv für ältere deutsche Gesch. 16 (1891): 511.

[64] Kinnamos CB. 227; o Leontiusu vidi ZEILLER op. cit. 82-3, 189.

[65] Deo povelje palatina Rada iz 1057. koji opisuje osnivanje i patronat nad manastirom u Svetom Dimitriju na Savi pokazao se kao falsifikat iz XIII veka, up. SZENTPÉTERY, Regesta Nr. 14 i dalje dole opširnije.

[66] Kinnamos CB. 227.

[67] SRH. 1: 377.

[68] Kinnamos op. cit.

Šta se, međutim, događilo sa tvrđavom Sirmium, koja je u grčkim rukama, i sa sremskom grčkom episkopijom?

Jedna posledica osvajanja tvrđave Sirmium bila je da se prvo rasformira pogranična županija Bulgan. Zapadni deo županije priključen je vukovskoj županiji a od istočne polovine, u čijem je središtu bila tvrđava Simium, stvorena je nova županija.U crkvenom pogledu onaj deo Marchije koji je pripao vukovskoj županiji bio je, pod imenom arhiđakonat Marchia, podređen pečujskom episkopu. Na prostoru sremske županije osnovan je međutim novi arhiđakonat, sa centrom Sirmiumom, koji je bio podređen arhiepiskopu u Kaloči. Tada je povučena ona granica između dijeceza Pečuja i Kaloče koja je podelila Srem na dva dela i kasnije bila čest predmet rasprava.[69]

Kada su Ugri osvojili Sirmium ovde je još postojao grčki episkopat.[70] Kakva je sudbina tog episkopata bila za vreme ugarske vladavine?

Mada ne raspolažemo nikakvim neposrednim svedočanstvima, izgleda da neki izvori kojima do sada nije poklonjeno dovoljno pažnje ukazuju na to da je grčki episkopat opstao i u Ugarskoj, mada pod promenjenim uslovima.

Opisujući pohod cara Manojla u Ugarsku (1164), Kinam pominje da su Grci stigli do grada po imenu *Bač* koji je bio »metropola« Sirmiuma.[71] Prema rasporedu ugarskih upravnih jedinica, Bač, međutim, nikada nije pripadao Sirmiumu tj. Sremu; Vizantinci su, dakle, još i u XI veku pod oblašću Sirmium podrazumevali polje uticaja episkopije. Ako su, dakle, Vizantinci Bač nazvali metropolom Sirmiuma, to se onda možda može protumačiti i tako da je Bač ušao u nasledstvo episkopije Sirmium.

Tu pretpostavku potvrđuje jedno do sada još nekorišćeno Idrisiovo svedočanstvo. Idrisi, arapski geograf sa Sicilije, piše u svom čuvenom delu nastalom 1154. godine »*Kitab Ruggar*« o gradu *Bakasinu* بقصين ~ بقصين kao što sledi: »B(a)k(a)sin je poznati grad i pominje se među velikim starim gradovima. U njemu ima trgova i pijaca, zanatlija i grčkih učenih ljudi علما اغريقيون. Ima zasejanih oranica i gusto naseljenih delova. Pošto raspolažu s puno žita, cene su ovde uvek niske.«[72] Da je pomenuti *Bakasin* zapravo Bač ne proizlazi samo iz Idrisiovih geografskih naznaka (na primer da se Tisa uliva u Dunav između gradova *Bakasin i Kauin,* odnosno Kovin)[73], već i iz činjenice da zvukovni oblik imena navedenog u arapskom izvoru potpuno odgovara staromađarskom obliku naziva Bač, naime *Bayacsi* (1135:

---

[69] O sremskom arhiđakonatu pre pohoda Tatara vidi THEINER, Mon. Hung. I. 48; Hazai Okmt. 6: 35; 7: 24. Problem granica sporne dijeceze u daljem tekstu je iscrpnije obrađen.

[70] Registri episkopija arhiepiskopije iz Ohrida, premešteni u XI-XII vek, verovatno se temelje na odnosima iz 1018-1071. godine a *Sirmium* se u njima javlja u sledećim oblicima: Στριάμον i Σιρμιον. Up. GELZER: Byzantinische Zeitschrift 1: 257, i GYÓNI, Szórványemlékek 122-3.

[71] CB. 222; »...ἐπι τινα πόλιν ὄνομα Παγτζιον ... ἡ δὲ πόλις μητρόπολισ τῶν ἐν Σιρμίῳτυγχάνει οὖσα ...«

[72] T. LEWICKI op. cit. 129: » B(a)k(a)-şīn jest miastem znanym i wymienianym w liczbie starych stolic (lub: wielkich miast). Są w nim rynki i targowiska, rzemieślnicy i greccy (**'Iġrīḳīǰūn**) uczeni. (Mieszkańcy) posiadają uprawne pola i ludne obszary. Ceny w nim sa zawsze niskie dla mnogości zboża u nich«.

[73] Ibid 136, up. i 126, 131. Grad *Keve* se u pomenutoj Ansbertovoj Gesti naziva *Gowin* (op. cit); up. i CSÁNKI op. cit. 2: 116.

Bachasiesni PRT. 8: 274; 1179: *Bahasnensis* Fejér, 2: 195; 1211: *Bachacienses* PRT. 10: 510; 1217/1272: *Bachachiensis* Smičiklas, CD. 3: 154; up. Theiner, Mon. Hung. I : 76; 1223: *Bachaciensi* ibid. 1: 39; 1263: *Bakachiensi* [!] Mon. Eccl. Strig. 1: 485; 1290: *Bakachyni* [Hazai Okmt. 8: 285]), odnosno grčkom obliku imena u XII veku: Παγάτζιον.[74]

Okolnost da Idrisi u opisu grada Bača govori o učenim Grcima može se protumačiti samo time da je ovde pre 1154. bilo neke grčke crkvene zajednice. A to po svoj prilici nije bila nijedna druga do naslednica grčkog episkopata preseljenog iz Sirmiuma u Bač.

Naša pretpostavka objašnjava sporan problem porekla episkopije odnosno arhiepiskopije u Baču.[75] U dijecezi Kaloča vladalo je od XII do XV veka neobično pravilo po kome su dijeceza i episkop imali dva sedišta i dva kapitola; naime i jedno i drugo postojalo je i u Kaloči i u Baču. Prioritet arhiepiskopije Kaloča izvesno se ne može osporiti; bez obzira na to što je Hartvik u svom delu nastalom na razmeđi XI i XII veka označava kao zadužbinu kralja Stefana[76], već se u papskim Regestama pod 3. oktobrom 1050. pominje *Georgius Colocensis* ili *Colocinensis archiepiscopus*[77] a iz godine 1075. poznat je arhiepiskop iz Kaloče po imenu *Desiderius*.[78] Prva verodostojna povelja koja pominje arhiepiskopiju u Baču potiče iz 1134. godine. Iz te povelje proizlazi da je oko 1093. godine arhiepiskop Bača bio *Fabianus*[79], a 1134. godine *Francica.*

U popisu prihoda kralja Bele III, koji potiče otprilike iz 1184. godine, čitamo da se sedište arhiepiskopa Kaloče nalazi u Baču : »Colocensis sedem habet Bachiensem« (III. Béla emlékezet – U spomen na Belu III, Red. v J. Forster, Budimpešta 1900, 139). Što se tiče objedinjavanja ove dve dijeceze, ono je pouzdano dokumentovano sledećim dokazima iz papskih pisama: 1266: » ...Colocensi et Bachiensi ecclesiis, que auctoritate apostolica sunt unite ...« (Theiner. Mon. Hung. 1: 291); 1307 : »...intra ecclesias tuas Colocensem et Bachiensem, que per sedem apostolicam insimul sunt unite ...« (Ibid. 415); 1309: » ...filiorum Capitulorum Colocensis et Batiensis ecclesiarum, que auctoritate apostolica invicem canonice sunt

---

[74] Up. GYÓNI, Szórványemlékek 106 i ovde navedeni spis.

[75] Up. VÁROSY J., Disquisito historica de unione ecclesiarum Colochensis et Bachiensis, Schematismus cleri archi-dioecesis Colocensis et Bacsiensis ... 1885, VII-XXXVII; ORTVAY, Magyarország egyházi földléirása 327-33; PAULER op. cit. 1: 397; BALANYI: SzlEml. 1: 348.

[76] » ...Ascricum Colocensem episcopum in illius locus substituit.« SRH. 2: 416. Na osnivanje arhiepiskopije u Kaloči od strane kralja Stefana i osnivanje crkve u Baču, koje je usledilo nezavisno od ovoga, ukazuje već Karl Robert 1311. godine kada potvrđuje već « a tempore sanctissimi Regis Stephani et a fundatione ecclesie Bachiensis« postojeće privilegije crkve u Kaloči i Baču (Hazai okmt. 4: 119).

[77] MG.SS.4: 483,509 i JAFFÉ, Regesta, prvo izdanje Nr. 3222; PAULER, op. cit. 1 2; 397, napomena 90.

[78] Mon. Eccl. Strig. 1: 60. Upravo je ón u iterpoliranoj povelji iz 1067. nazvan *archiepiscopus Dersy* (WENZEL, 1:27) a u falsifikovanoj povelji iz 1093. stoji pak *Colochensis namque sedis Desiderius Episcopus* (FEJÉR, CD. 1: 481).

[79] TKALČIĆ, Mon. Hist. Ep. Zagrabiensis 1: 1; o Fabianusu vidi i SZENPÉTERY, Regesta Nr. 23, 27.

unite ...« (Ibid. 442): 1371; » ... Colocensis et Bachiensi ecclesiis, que canonice sunt unite...« (Ibid. 459).

Godine 1376. je, na molbu arhiepiskopa Kaloče, papa Grgur XI naložio ispitivanje koje je imalo za cilj da utvrdi ujedinjenje ove dve dijeceze o čemu papa piše sledeće: » ...phani Archiepiscopi Colocensis petito continebat quod Colocensis et Bachiensis ecclesie, que in regno Ungarie consistunt, Metropolitane existunt, et quod fuerunt ab antiquis temporibus tamquam Metropolitane auctoritate apostolica invicem canonice unite ... littere apostolice, que super unione huiusmodi fuerunt confecte, occasione guerrarum, que in illibus partibus viguerunt seu alias causaliter sunt omisse, pro parte ipsius Archiepiscopi nobis fuit ... supplicatum, ut ne de unione huiusmodi, et an eadem Bachiensis eccelesia Metropolitana existat, valeat imposterum hesitari, providere super hoc de oportuno remedio digaremur«. Nalog da sprovede ispitivanje i da podnese izveštaj dobio je zagrebački biskup (Theiner, Mon. Slav. Merid. 1: 313).[80]

Na osnovu onoga što je rečeno i imajući u vidu događaje u sferi crkvene politike, tok zbivanja u decenijama nakon osvajanja Sirmiuma može se rekonstruisati na sledeći način.

Kralj Solomon i herceg Geza su 1071/72. osvojili tvrđavu Sirmium. Grčki episkopat, kome je tu bilo sedište, nije međutim ukinut. To se objašnjava poznatim priljateljskim odnosom Solomona i Geze prema grčkom manastiru u Svetom Dimitriju na Savi kao i rodbinskim vezama oba vladara sa istokom (Solomonova majka, Anastazija, bila je ćerka kijevskog velikog kneza, a Sinadena, Gezina supruga, ćerka jednog grčkog velmože). Razlog za pomeranje episkopskog sedišta je njegov položaj na granici. Tako je Bač, čiji je položaj zaklonjeniji, jedno vreme bio središte grčkih crkvenih opština Ugarske.

Za dalji razvoj episkopije u Baču bilo je presudno to što su upravo tih godina preduzeti značajni koraci za otklanjanje crkvenog raskola iz 1054. i za uspostavljanje verske unije. U nadi da će dobiti pomoć u suprotstavljanju Turcima

[80] Osim podataka koji svedoče o ujedinjenju crkava iz Bača i Kaloče pažnje vredna su i neka kasnija svedočanstva koja upućuju na veze arhiepiskopije Kaloče sa Grčkom. U Chronicon rhytmicum Austriacum se u vezi sa ubistvom Smaragda, arhiepiskopa Kaloče, koje se dogodilo 1264. godine kaže sledeće: »Sancte Paule, primitus per te instituta Colocensis cathedra, Grecis tunc imbuta, nunc collapsa fluctuat, Hunis atributa.« (MGH. Pertz. SS. 25: 365; GOMBOS op. cit. 676). Na čelo arhiepiskopije Bač-Kaloča je još sam kralj Žigmund postavio grčkog poglavara. Na konzilu u Konstanci kralju Žigmundu je 19. januara 1418. godine između ostalog pripisano kao greška što je u Ugarskoj »plures ecclesias cathedrales et monasteria dedit lacis qui illa tenent et aliquas ecclesias *uni scismatico Creco*« (H. FINKE, Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils, Paderborn 1889, 237). Na koju se crkvu ovde moglo misliti proizlazi iz papske suplikacije izdate 1420. godine, prema kojoj je Carnianus Scolari, kanonik Velikog Varadina za sebe tražio vođstvo crkve u Kaloči, umesto arhiepiskopa koji je bio na drugim dužnostima, budući da je ta crkva dugo vreme bila u rukama šizmatika, t.j. pripadnika »grčkog obreda«. (Prema regestama koje se na to odnose: 14. februara 1420. Suppl. Nobis. Cargniani de Scolaribus can. Varad. , »qui per nonnulla tempora studuit in iure canonico«, de administratione eccl. Coloc., »*que per nonnulla tempora fuit in manibus scismaticorum, videlicet de ritu grecorum*« et cuius prelatus, Andreas, occupatus est etiam circa administrationem eccl. Sedum. Florentie, VII. Kal. Mart. a. III. str.. 139 f. 19. LUKCSICS, XV. századi pápák okl. [Papske povelje u XV veku] 1:91). Ovaj Sigmundov korak je verovatno imao za cilj da Srbe koji su od Turaka pobegli u Ugarsku pridobije za rimokatoličku crkvu; pravnu podlogu za to nudila mu je svakako grčka prošlost arhiepiskopije u Baču.

koji su sve više prodirali, grčki car Mihajlo Duka predložio je papi Grguru VII crkvenu uniju, što je papa sa oduševljenjem prihvatio ali je nakon izbijanja sukoba oko investitura ta inicijativa propala.[81] Od još većeg značaja bila je činjenica da je papa Urban II na koncilu u Melfiju godine 1089. ponovo na dnevni red postavio pitanje crkvenog raskola, a i na koncilu u Bariju, održanom 1089. godine, pokušao da postigne ujedinjenje crkava.[82] Papa Paskal poslao je 1113. godine milanskog nadbiskupa Pjetra Grosolana u Carigrad da se tamo založi za postizanje unije.[83]

Može se pretpostaviti da je u Ugarskoj sprovedeno ujedinjenje grčke episkopije Bač-Sirmium sa latinskom nadbiskupijom Kaloča u nadbiskupiju Bač-Kaloča posledica pregovora o uniji crkava vođenih na koncilu u Malfiju 1089. godine. Na čelu nove nadbiskupije bio je rimokatolički nadbiskup Fabian, ali je grčka crkvena zajednica opstala u Baču još neko vreme.[84]

Sećanje na ujedinjenje sremskog episkopata sa nadbiskupijom Bač- Kaloča sačuvano je ne samo u Kinamovim delima već i u tradiciji crkvenog prava: nadbiskup Kaloče je upravo na osnovu te tradicije mogao da u XIII veku na sopstvenoj teritoriji ponovo uspostavi sremsku episkopiju.[85]

Povodom veza Sirmiuma i Svetog Dimitrija na Savi sa Grčkom treba napomenuti da je Srem od 1128. jednu čitavu godinu a od 1164. čitavih šesnaest godina, sa kratkim prekidima, bio pod grčkom vlašću.[86] Kad je car Manojlo 1164. stupio na sremsku teritoriju, stanovnici i sveštenstvo krenuli su mu u susret, priredili mu izuzetno svečan doček i u njegovu čast pevali grčki psalam: ὦ συμμαχήσας κύριε τῷ πραοτάτῳ Δαβίδ itd (Gospodaru, ti koji si se borio zajedno sa bogobojaznim Davidom).[87] Veoma je verovatno da su ti grčki sveštenici bili vasilijanci iz Svetog Dimitrija na Savi.[88] Car Manojlo nije, međutim, uzvratio naklonost grčkim kaluđerima iz Svetog Dimitrija na Savi budući da je naredio da se ruka mučenika Prokopija vrati u Niš.[89]

---

[81] Lexikon fur Theologie und Kirche 4: 665; 10: 394.

[82] Ibid. 10: 431. Dictionnaire d'historie et de géographie ecclésiastiques 6: 798.

[83] Dictionnaire de théologie catholique 12/2: 1939

[84] Za opstanak grčkog obreda u rimokatoličkim crkvama mogu da se kao primer navedu odnosi nakon crkvene unije 1204. godione i istorija manastira u Svetom Dimitriju na Savi u XIII veku. Vidi dalje dole.

Takođe se uticaju grčke crkve u Baču-Kaloči verovatno može pripisati to što se u povelji iz 1093. godine tretiraju pitanja granica dijeceza Pečuja i Kaloče i to što ona, mada u pogledu sadržaja falsifikovana, sve u svemu ipak za podlogu ima prvobitnu, pravu povelju pa se tako crkva u Pečuju ne naziva uobičajnim *Quenque ecclesie*, već se javlja u formi koja podražava grčki: *Penthe ecclesiastice sedis* (JANZSÓ, Szent László király oklevelei [Povelje svetog kralja Ladislava] 19, 22.

[85] Iscrpnije vidi dalje dole.

[86] PAULER op. cit. 1 2: 236-7, 301 ff.

[87] Kinnamos CB. 221.

[88] MORAVCSIK: SzIEml. 1: 419, napomena 6.

[89] Kinnamos CB. 226-7.

3. Bule pape Honorija III iz 1216. i 1218. godine

Najvažniji dokumeti o daljoj istoriji manastira su dve bule pape Honorija III. One su zapravo pravi predmet našeg istraživanja.

Papa Honorije III je 25. oktobra 1216. a onda i drugi put 29. januara 1218. u dve prilično podudarne bule potvrdio posed dobara vasilijanskog manastira nazvanog prema opštežićim kaluđerima iz Lavre Sveti Teodosije. Tekst druge papine bule poznat je već odavno zahvaljujući radovima koje su objavili Tajner, Vencel, Horoy i Densusianu[90] , a potpun tekst prve bule tek nakon 1949. godine kad je objavljen u radu G. Papa »I monaci dell'ordine di S. Basilio in Ungheria nel secolo XIII«, upoređen sa tekstom druge bule.[91] Obe bule proističu očigledno iz osnovne verzije nastale 1216. godine.

Prvo pitanje koje se u ovom kontekstu mora postaviti je sledeće: gde se manstir Svetog Teodosija zapravo nalazio? Prema jednom mišljenu iz XIX veka treba ga tražiti u Mađarskoj.[92] No pošto se ime Laberria (Lavra) u trećoj povelji pape Honorija javlja u obliku » N. Abbati et Conventui Sancti Theodosii Cenobiarche de *Berria*« , Pap smatra mesto *Beroia* sedištem manastira.U obzir dolaze četiri mesta tog imena: naime u Siriji, u Trakiji, u Meziji i jedno nedaleko od Soluna. Pap se odlučio za poslednje pošto se nalazi između ugarskih i maloazijskih poseda manastira, a Solun je bio centar slavljenja Svetog Dimitrija.[93]

Ta pretpostavka je po našem mišljenju neprihvatljiva. Manastir Svetog Teodosija posedovao je brojna dobra u Svetoj Zemlji, na Kipru i u Ugarskoj, ali na Balkanu nigde drugo izvan Carigrada. Ime *Laberria* ili *Berria* ne vodi nas prema mestu gde se nalazio manastir[94] budući da iz teksta povelje jasno proizlazi da je manastir morao biti pored Jerusalima. Navodjenje manastirskih dobara počinje, naime, ovako: »Locum ipsum in quo prefatum Monasterium situm est cum omnibus pertinentiis suis: Apud Jerosolimam ecclesiam sancti Theodosii cum hospitali et apothecis et furno et uineis ...« .[95]

Manastir, ili tačnije lavra, Svetog Teodosija bila je jedna od najvećih hrišćanskih institucija u srednovekovnom Jerusalimu. Osnovao ju je oko 460. godine Sveti Teodosije 7 kilometara jugozapadno od Jerusalima na mestu gde su prema legendi prenoćili mudraci sa istoka i gde je i sam Teodosije neko vreme živeo kao isposnik. Njegov naslednik je potom proširio manastir i iznad isposničke pećine

---

[90] THEINER, Mon. Hung.1 (1859) : 9-11; Wenzel 1 (1860): 151-4; HOROY, Honorii pp. III. opera omnia II. 608. Nr. 118; DENSUŞIANU, Documente privitore la istoria Românilor. 1 (1887) : 61-3.

[91] Analecta Ordiniss S. Basilii Magni. Series II. Vol. I. (VII) fasc. 1 (1949) 41-5.

[92] Tako RÖHRICHT, Studien zur mittelalterlichen Geographie und Topographie Syriens, Zeitschrift des Deutschen Palestina-Vereins, 10 (1887) 238, napomena 10; on se pri tom poziva na tumačenja MARTINOVA (Annales ecclesiast. graeco-slavon. Bruxellis, 36-37) čiji mi rad nije bio dostupan.

[93] Op. cit. 47-8.

[94] Zna se za mesto po imenu *Beris* u Gornjoj Mesopotamiji; svedočanstvo iz XII veka naziva ga »coenobium S. Danielis supra castrum Beriae« (Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique 8: 485) ali ni ovo mesto ne može da bude identično sa našim manastirom.

[95] THEINER, Mon. Hung. 9; op. cit. 41-2.

podigao veliku crkvu Bogorodice (Teotokos).[96] Mada su crkvu Saraceni više puta opustošili, ona je bila cilj hodočasnika za vreme krstaških pohoda. Početkom XII veka svratio je u nju i ruski iguman Danilo, koji međutim u svom putopisu pominje samo zidove manastira i jamu magijske pećine. U XV veku vasilijanci su konačno napustili manastir čije ruine Arapi, koji su se tu naselili, do danas zovu po Teodisiju *Der-Dōsi.*[97]

Taj manastir papa je 1216. i 1219. godine potvrdio u posedu njegovih starih prava. Prema uobičajnoj fomuli potvrđivanja, u obe bule se prvo nabrajaju posedi na Levantu (odnosno mesto samog manastira pored Jerusalima, potom Ramla, Aškelon, Jafa, Akra a dalje i brojna mesta na obali i na ostrvu Kipar), zatim se dva puta pominje Sveti Dimitrije na Savi u Ugarskoj – između toga se pominju i crkve u Carigradu – a na kraju slede teško protumačiva imena dobara i crkava u kojima su već G. Vencel i Th. Ortvay verovali da prepoznaju nazive ugarskih mesta, a Pap – i nazive ugarskih crkvenih opština.[98]

Po mom mišljenju posredi nije samo obično nabrajanje dobara Teodosijeve lavre u Ugarskoj. Odeljak koji počinje sa »apud Ungariam« u popisu dobara papske bule sve do uobičajne papske završne formule povelje u osnovi je latinski izvod iz povelje kralja Bele III koja je između 1193. i 1196. sastavljena na grčkom jeziku i u kojoj kralj nabraja dobra vasilijanskog manastira u Svetom Dimitriju na Savi i poklanja ih lavri u Jerusalimu.

Pomenuti deo teksta je, prema Papu, sledeći:

Apud Ungariam Monasterium sancti Dometrii/Demetrii iuxta flumen Sauii, cum omnibus rationibus, et libertatibus suis, a Bella Rege Ungarie/..... uobis indultis. Annum cere redditum tredecin santariorum a Basilica et Johanne blademero/blandemero, Russorum/Rusorum Regibus, apud Galizam uobis concessum, et apud Konstantinopolitanam civitatem ecclesiam sancti Juliani cum hospitali, domibus, apotechis/apothecis et allis omnibus tenimentis et pertininentiis suis. Ecclesiam sancti Jone ac alias ecclesias monasterio uestro subiectas. Monasterium Sancti Demetrii Grecorum de Ungaria, iuxta fluuium cum conductu aque fluminis Sabe, cum piscaria, nemoribus, iure passagii et omnibus allis pertinentiis suis. Ecclesiam sancte Anastasie cum casali Grecorum. Casale de Tusedi, et ecclesiam sancti Nicolai/Nycolai cum terris, nemoribus et pertinentiis suis, de Junca magni Judam et parui casalia cum pertinentiis suis. Casale de Tepili cum terris et pertinentiis suis. Ecclesiam sancti Nicolai de Jurco/Jureo cum casali et partinenti suis. Casale de Ilitio/Ilicio cum nemoribus et pertinentiis suis. Ecclesiam Sancti Demetrii de Magno Ilitio/magno Ylicio cum terris, nemoribus, et pertinentiis suis. Ecclesiam santi Stephani de Chasmasi/Chesamasi cum uineis, terris, nemoribus, duabus piscariis et Insula Dunaui. Ecclesiam sante Maria de Orbasio cum casalibus,

---

[96] Up. WEIGAND: Byzantinische Zeitschrift 1914, 167.

[97] Lexikon für Theologie und Kirche 10: 56-7, tu je navedena i odgovarajuća literatura.

[98] WENZEL op.cit.; ORTVAY, Magyarország régi vizrajza [Stara hidrografija Ugarske] 1: 93, 176, 195, 199, 243, 539; 2: 174, 183, 270; PAPP op. cit.

terris, uineis, nemoribus,...../et cimbris, Casale de Cepla ...../cum daubus nauiculis duabus cum /..... passagio fluminis et insula dunaui. Casale de dunaui et Insula Chalassa cum terris, nemoribus, et piscaris. Casale de Minisi cum nemoribus, piscariiis terris, canneto et pertinentiis suis. Apud Castellitium domos cum uineis, terris, nemoribus, duabus piscariis de foc et Insula fluminis Dunaui

.....

Ecclesiam sancti Nicoly de Nadudor cum casali, insula, canneto, piscariis de Cherip et pertinentiis suis. Casale Gerinet/Gerinetum cum domibus, terris et pertinentiis suis. Apud Sumigium/Sumigum terras et nemora cum redditibus et pertinentiis suis. Apud castrum de Macra uineas cum terris, nemoribus et pertinentiis suis. Casale de Arpario cum piscariis, terris, canneto, pratis, nemoribus, nauicula fluminis Disse ac pertinentiis suis. Ecclesiam sancti Georgii de Curta, et ecclesiam sancte Maria de Curt/..... cum ...../naui, casalibus, pomeriis, nemoribus, canneto/..... piscariis, et pertinentiis suis. Casale de Sadmari cum canneto, piscariis, lacu, terris, et pertinentiis suis, ex utraque parte fluminis de Dissa. Casale de Titili cum piscariis, canneto, terris, medietate montis de Titili. Santi Nicolai/Nycolai et sancte Marie de Sulgabekin/Fulgabekin ecclesias cum terris, et pertinentiis suis. Ecclesiam sancte Marie cum casali de Toson/Roson, piscariis, lacu, insula Dunaui, nemoribus, terris, redditibus, et allis pertinentiis suis a quondam Clado et Manuele monastario uestro collatis. Casale de Poti/Poty cum terris et pertinentiis suis. Casale de/...Dussunc cum terris, nemoribus et pertinentis suis. Ecclesiam sancti Nycolai/Nicolai de Muclia/muclia cum casali, terris, nemoribus, piscariis et pertinentiis suis. Casale Camalacha/Camalaca cum terris, nemoribus, .../piscariis et pertinentiis suis. Casale Moyssaca cum terris, pertinentiis suis. Casale Naradin cum uineis, terris, et pertinentiis suis. .....Casale/ Ecclesiam sancte Marie de Corusca cum casali santofola, cum...../..... cimbris terris et pertinentiis suis. Terras et alias possessiones quondam Demetrii presbiteri et nikifori/Jukifori, et redditus qui francheden uulgariter appellantur.

Nakon navođenja ovog odeljka hteo bih da postavim dva pitanja: 1. Kakvi su dokazi ispravnosti naše pretpostavke da je posredi izvod iz povelje kralja Bele III iz 1193-1196. i 2. Čime se dokazuje da je originalna povelja bila na grčkom jeziku?

1. Istovrsnost navedenog tekst, naime ocena da je pred nama povezan spisak dobara, ne podleže sumnji kada imamo u vidu da kralj Bela, kako nam govore početni redovi, poklanio manastir u Svetom Dimitriju na Savi sa »svim njegovim dobrima i slobodama« (manasterium Santi Demetrii iuxa flumen Sauii cum omnibus rationibus et libertatibus suis a Bela rege Ungarie vobis indultis ...) i da potom biva navedena ona imovina za koju se, delom putem povelja, može dokazati da pripada dobrima manatira u Svetom Dimitriju na Savi. Dovoljno je da se za to kao primer navede *Sadmari* (dobro br. 22 sa spiska) na obali Tise, koje je u poveljama iz 1228. i 1237.

pomenuto u formi *Zotumarit, Zuthumar* kao vlasništvo manastira u Svetom Dimitriju na Savi.[99]

Da je navedeni tekst fragement povelje kralja Bele III potvrđuje se i ovim:

Prema navedenom tekstu manastiru Svetog Teodosija u Jerusalimu čini se poklon od strane »kralja Bele«. Nema razloga za sumnju da je povodom ovog poklona kralj takođe izdao i povelju. Završne rečenice ovog teksta, mada oštećene, pokazuju međutim neobično veliku sličnost sa završnim odeljkom povelje kralja Bele III izdate 1193. godine krstašima iz Jerusalima, tako da ne može postojati ni najmanja sumnja da je pred nama fragment jedne povelje i to upravo povelje Bele III.

Konskripcija dobara krstaša iz Stonogbeograda i popis dobara vasilijanaca iz Svetog Dimitrija na Savi završavaju se, nakon navođenja poseda, sledećim rečima

U povelji Bele III iz 1193.	Izvod iz povelje o Svetom Dimitriju na Savi
Predia illa quorum limites in presenti pagina sunt annotati; per *clericum nostrum Demetrium* filium Gabrielis adhibitis cum eo testibus de prouinciis, exeptione maioribus circuiri fecimus. et metas eleuari. quorum limites notati non sunt; per eundem *Demetrium* videri fecimus et nomina annotarj.nec inuentus est homo qui ad aures excellencie nostre aliquid contrarietatis contra prefatos viros hospitalis detulisset. Vnde ne in posterum huic donationj a quoquam ausu temerario valeat contradici, eam presentis pagine patrocino communimus. Insuper eitam nos uolentes celesti gazophylacio aliqud aggregare, et sustentationem pauperum. quibus prefata domus necessaria cotidiana subministrat; *liberos denarios* de Ojvduor. et Chergou. qui ad ius regale pertinebant. usque ad summam Sexaginta marcarum perpetuis temporibus condonamus. Si uero de hiis locis disponente domino populis in tantum exereuerit. ut sumam sexaginta marcarum *liberi denari* excedant; excessum uoluntatj regum qui nobis successuri sunt relinqumus. Datum...	... terras et alias quondam *Demetrii presbiteri* et Nikifori ... et redditus qui *francheden vulgariter* appelantur.
(Jakubović – Pais, Ó-magyar olvasókönyn - [Staromađarska čitanka] 59-60).	

Popis dobara iz 1193. završava se pominjanjem sveštenika Dimitrija koji je pregledao sva navedena dobra, označio njihove granice i notirao njihova imena, na

[99] Vidi dole isrpno pri predstavljanju pojedinih poseda.

naišavši pritom ni na kakvu nepodudarnost; na kraju se krstašima odobravaju tkz. slobodni denari (*liberi denarii*) na osnovu dobara koja su upravo dobili.

U izvodu povelje izdate manastiru Svetog Dimitrija na Savi na kraju se pominju imena prezviterijanca Dimitrija i Nikifora a saznajemo i o poklanjanju prihoda zvanih *francheden* [!].

Kako to treba protumačiti?

Reči koje se, same po sebi, lako mogu pogrešno shvatiti «terras et alias possessiones quondam Demetrii presbiteri et Nikifori« znače da su jedan sveštenik kralja Bele III po imenu Dimitrije i njegov pomoćnik Nikifor pregledali posede manastira u Svetom Dimitriju na Savi i obnovili stare granične oznake. Sudeći po imenu Nikifor je bio Grk, verovatno nameštenik manastira.

Budući da se sveštenik Dimitrije koji je 1193. godine još bio u životu, u popisu dobara Svetog Dimitrija na Savi pominje uz atribut »quondam«, odnosno 'pređašnji', mora se pretpostaviti da u vreme nastanka povelje o poklonu nije više bio živ. Iz toga pak proizlazi da je druga povelja iz poznijeg vremena od one namenjene krstašima iz Stonogbeograda: ona je dakle izdata najranije krajem 1193. godine, ali ipak pre 24. aprila 1196, dana smrti Bele III. Stoga se može pretpostaviti da je popis dobara Svetog Dimitrija na Savi nastao u razdoblju od 1193. do 1196. godine.

Ovako utvrđena hronologija se u potpunosti potvrđuje objašnjenjem dela rečenice koji sledi: u rečenici »redditus qui *francheden* vulgariter appellantur« izraz *francheden* – kao što se pokazuje i poređenjem sa poveljom iz 1193. godine – ne znači ništa drugo do *liberi denarii* ('slobodni denari' t.j.denari slobodnjaka ili slobodnih) odnosno pod tim imenom opšte poznate kraljevske prihode (ovde, doduše, u izobličenoj formi): još tačnije, reč je o skraćenici nastaloj iz obratnog prevoda izraza *franche denari* 'slobodni denari'. *Franche* je ovde plural srednjovekovnog latinskog *francus* 'slobodan', dok je *den* skraćenica *deñ* od *denarii* 'denare'.

Denari koje su dobijali slobodnjaci direktno zavisni od kralja, koji su bili oslobođeni vojske, prvi put su pomenuti u zakonu kralja Kolomana (1095-1116).[100] Prva pouzdana povelja u kojoj se govori o poklanjanju *liberi denarii* je, međutim, upravo pomenuta povelja kralja Bele III iz 1193. godine. Od tada pa sve do 1240. godine izdate u brojnim kraljevskim poveljama odlučuje se o poklanjanju denara slobodnjaka te je stoga – kao što je to već odavno poznato – pominjanje *liberi denarii* podatak relevantan za utvrđivanje vremena.

S obzirom na ono što je rečeno, pouzdanije vreme nastanka povelje koja nas interesuje može se locirati u razdoblju od otprilike pola veka. Poklanjanje denara slobodnjaka od 1202. godine je često sledilo zajedno sa kraljevskim prihodima poznatim kao *pondera* i ostalim kraljevskim pravima.[101] U povelji krstaša iz Stonogbeograda i u popisu dobara o kome govorima ne nailazimo, međutim, još ni na šta slično.

[100] ZÁVODSKY op. cit. 194.
[101] GYÖRFFY II. Oszt. Közl. 2: 348.

Iz svega ovoga može se, dakle, zaključiti da popis dobara manastira Sveti Dimitrije na Savi datira otprilike iz istog vremena kao povelja krstašima iz 1193; dalji znaci upućuju čak i na to da je nastanak obe povelje motivisan srodnim razlozima.

Kralj Bela III je, s obzirom na to da mu je majka Eufrozina bila Ruskinja, bio blisko povezan kako sa krstaškim manastirom u Jerusalimu tako i sa lavrom Svetog Teodosija u Jerusalimu. Nakon izgnanstva iz Ugarske Euforzina je, naime, prijateljski primiljena u domu krstaškog reda Jovanovaca u Jerusalimu a kad je umrla sahranjena je u obližnjoj lavri Svetog Teodosija.

Istorijski dokazane okolnosti pod kojim je ugarska kraljica dospela u Jerusalim su sledeće:

Eufrozina, kćer velikog kneza Mstislav iz Kijeva, je udajom za Gezu II došla u Ugarsku. Po njegovoj smrti umešala se na nesreću u svađu svojih sinova oko prestola. Pošlo joj je za rukom da na presto postavi Stefana III, ali kako je on ubrzo preminuo pomagala je starijeg sina Belu III protiv mladjeg sina Geze II.[102] Zbog toga je Bela III 1186. godine naredio da je zatvore u tvrđavu Braničevo a potom je poslao u izgnanstvo u Grčku.[103]

O daljoj sudbini kraljice saznajemo iz povelje njene kćerke, češke kneginje Elizabete, izdate 1186. godine. Prema toj povelji Elizabeta je zaveštala jednu crkvu sa posedima u Češkoj domu krstaškog reda u Jerusalimu, gde je njena majka zakaluđerena.[104] Eufrozina je, dakle, već 1186. stigla u Jerusalim i tu je nastavila da živi kao kaluđerica.

U manastiru krstaškog reda u Jerusalimu nije, međutim, mogla dugo da ostane: 2. oktobra 1187. godine sultan Saladin je osvojio sveti grad koga su odmah zatim napustili krstaši i svi drugi redovi sa zapada. U Jerusalimu su nadalje mogli da ostanu samo sveštenici grčke crkve.[105]

O daljoj sudbini kraljice Eufrozine svedoči predanje koje potiče iz manastira Svetog Teodosija u Jerusalimu, na osnovu koga je kasnije, nezavisno od istorijskih činjenica, nikla legenda o Svetoj Eufrozini. Prema toj legendi ruska knjegina Eufrozina je 1173. (verovatno tačnije 1193.) umrla u manastiru Svetog Save, koji je pripadao vasilijancima iz Jerusalima, a sahranjena je u narteksu crkve Bogorodice koja je pripadala lavri Svetog Teodosija. Kasnije je njen grob bio prazan, pošto su njeni smrtni ostaci prema predanju preneti u Rusiju.[106]

---

[102] WERTNER, Az Árpádok családi története [Istorija porodice Arpadovića] 313.

[103] Prema bratislavskim letopisima »1186 ... Mater ...euis tenetur captiva in Bronz«. » 1187 ... Eodem tempore mater regis in exillium in Greciam mittitur.« (SRH. 1: 127.) Kao što proizlazi iz sledećeg dokaza, i progonstvo u Grčku mora da je usledilo 1186. godine.

[104] » ...sequens vestigia Eurosine matris mee, quae domum hospotalis Hierosolymitani semper dilexit et promouit, in qua et habitum postmodum religionis suscepit. (KATONA, Historia Critica 4: 317; FESSLER, Geschichte der Ungarn 2: 147; FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae 2: 230).

[105] GROUSSET, Histoire des crorisades 2: 309-21; 3: 11.

[106] WEIGAND, Byzantinische Zeitschrift 1914, 167, poziva se na meni nepoznat rad Kl. Koikylidesa : ἡ ... Λαύρα Θεοδοσίου τοῦ Κοινοβιάρχου (Jerusalem 1901). Izvor tog dela očigledno je opis života svete Eufrozine sadržan u Степенная книга (24. maj). Ta legenda u nekim tačkama odstupa od istorijskih činjenica poznatih iz drugih izvora (tako je na primer genealogija poločkih knezova drugačije predstavljena nego u ruskim letopisima);

Verujem da nema razloga za sumnju da se, uprkos odstupanju u godinama, radi o supruzi Geze II, odnosno o kraljici Eufrozini. Legenda, čije je realno polazište samo prazna grobnica kraljice Eufrozine, odstupa od istine i kada pripoveda da je pepeo preminule prenet u Rusiju. Znamo da Stefan V u jednoj povelji iz 1272. godine izmedju ostalog pominje da je posetio crkvu krstaškog reda u Stonombeogradu u kojoj počiva Eufrozina, majka kralja Bele.[107]

O prošlosti manastira krstaša u Stonombeogradu nalazimo u uvodu povelje Bele III opasku da je na tom mestu već Martirije, nadbiskup iz Ostrogona, osnovao crkvu nazvanu po svetom kralju Stefanu, ali ga je smrt sprečila da okonča gradnju. Kraljica Eufrozina je potom završila izgradnju »manastira«, darivala mu posede i poklonila ga krstaškom redu u Jerusalimu. Pošto je opisao redosled događaja, Bela III nabraja sva dobra koje je njegova majka poklonila manastiru.[108]

Ovde je, dakle, reč o poklanjanju manastira Svetog Stefana u Stonombeogradu (pripadnost manastira nekom redu je nepoznata) krstašima u Jerusalimu. Poklon i kraljevska pismena potvrda bili su namenjeni manastiru koji je kraljici Euforzini jedno vreme u Jerusalimu ponudio utočište.

Poklanjanje vasilijanskog manastira u Svetom Dimitriju na Savi i s time povezana konskripcija dobara koja su pripadala manastiru usledili su u korist one vasilijanske lavre u Jerusalimu u kojoj je sahranjena kraljica Eufrozina.

Ova paralela objašnjava činjenicu da je povelja o Svetom Dimitriju na Savi zaista kopija povelje krstašima u Stonombeogradu, da sadrži slične odredbe i da potiče gotovo iz istog vremena.

2. Čime se dokazuje da je izvorna povelja Bele III o Svetom Dimitriju na Savi zaista sastavljena na grčkom jeziku?

---

prikaz Euforzinine sahrane u Jerusalimu je međutim potpuno verodostojan i svedoči o neposrednom poznavanju Teodosijevog manastira. Iz toga jasno proizlazi da je jezgro legende bio prazan Eufrozinin grob u lavri Svetog Teodosija, da je legenda pak nastala tek kasnije i da se povezala sa grobom pri čemu su, u prikazivanju istorijske pozadine, delimično uzimani u obzir i neki pisani izvori..Sastavljač legende je po svoj prilici poticao iz kruga jednog vasilijanca iz Jerusalima koji je prilikom uklanjanja Teodosijeve lavre u XV veku pobegao u Rusiju i našao dom u jednom poločkom manastiru. O legendi vidi i *Karamzin*, Geschichte des Russischen Reiches II, napomena 72.

[107] » ...cum ad salutandam Ecclesiam sancti Regis, quae est extra muros Castr. Albensis, in qua corpus reginae Euphrosine, matris inclyti regis Belae, felicis recordationis, intumulatum est, accessissemus ...« (FEJÉR, CD. 5/1: 212).

[108] » ... ex officio regie celsitudinis iusticie limitibus adherentes, piaque deuotione prouocati; quam erga domum hospitalis ierusalem gerimus et habemus; dignumduximus ab ipsis exordiri principiis, qualiter ecclesia beati regis stephani de alba in dominum prefata domus hospitalis fuerit deuoluta. Martirius uir honestatis eximie, strigoniensis ecclesie archiepiscopus primos in prefata ecclesia lapides posuit. et eam fere ad medietatem usque perduxit. Sed morte preuentus; consummate non potuit. Tandem domina mater nostra instinctu diuine inspirationis accensa. Pro remedio anime sue. Et pro anima mariti sui patris nostris pie memorie regis Geyssa. Et pro salute nostra. Prefatum monasterium opere desiderato compleuit. Et uariis possessionibus copiosius dotatum ac ditatum ob religionem et honestatem ipsius domui hospitalis perpetuis temporibus contulit possidendum. Hec igitur sunt nomina prediorum que a domina matre nostra prefato monasterio sunt collata ...« (JAKUBOVICH-PAIS op. cit 53).

Zanimljivo je da se Eufrozina u povelji ne pominje kao umrla; u vreme izdavanja povelje ona je dakle morala biti još u životu ili se bar u Ugarskoj još nije znalo da je u međuvremenu umrla.

Već okolnost da se u ovom slučaju radi o poklanjanju jednog grčkog manastira grčkoj lavri govori u prilog tome da je povelja o poklonu sastavljena na grčkom jeziku. Pri tom se ne bi smelo zaboraviti da je sam kralj Stefan (1000-1038) naložio da se pismo o poklonu grčkim monahinjama u Veszprémvölgyu (Vespremska dolina) sastavi na grčkom jeziku.

Stvar postaje još verovatnija kad imamo u vidu da je kralj Bela III vaspitan u Vizantiji (1161-1173) i da je u toj meri usvojio grčke običaje da je u Kezajevoj hronici (1282 – 85) po maniru onog vremena nazvan *Bela Graecus*.[109] A kako naše hronike jednodušno potvrdjuju da je Bela bio taj koji je, sledeći primer rimskog dvora i »carevine« (odnosno Vizantije), uveo pisane podneske, može se sa sigurnošću pretpostaviti da mu grčka književnost nije bila nepoznata.[110]

Veoma je uočljivo i to da se latinski u popisu dobara Svetog Dimitrija na Savi sadržanom u papskoj povelji dosta razlikuje od latinskog uobičajnog u ugarskim poveljama. Stoga je krajnje neverovatno da je odeljak teksta o kome je reč nastao na osnovu povelje Bele III sastavljene na latinskom jeziku. U našem tekstu umesto oznake *villa* 'selo' koja je uobičajena u jeziku ugarskih povelja stoji reč *casale* srednjovekovnog latinskog uobičajna u Italiji, umeto reči *portus* 'skela, mesto za pristajanje' reč *passagio* , umesto reči *silva* 'šuma' reč *cimbra*, umesto *arundientum* 'tršćar' *cannetum* a svakako da ne bi na poslednjem mestu trebalo navesti i to da se umesto izraza *liberi denarii,* korišćenog samo u Ugarskoj, u povelji koristi izraz *franche den(arii)*. Za to može da postoji samo jedno objašnjenje, naime to da se odeljak papske bule o kome je reč ne zasniva na latinskom tekstu već da je imenovanje objekata darivanja prevedeno iz nekog drugog jezika na latinski. Budući da se ovde radilo o izvorima prihoda, nije naravno bilo svejedno da li je imenovanje poklonjenih objekata u papskom privilegijumu tačno odražavalo izvornu povelju ili ne.Upravo se zbog toga latinski izrazi kakvi se sreću u papskim potvrdama popisa dobara u ugarskim zemljama ne sreću nidge drugo; u papskim potvrdama se uopšte vodi računa o jeziku korišćenom u poveljama na kojima su utemeljene.[111]

Na naše pitanje odgovor se može dati na osnovu glasovnog uobličenja imena osoba i mesta navedenih u tekstu o kome je reč. Veći broj tih imena ima sasvim karakterističan grčki oblik koji se može objasniti jedino pretpostavkom da je izvorna povelja bila na grčkom jeziku.

Među poklonima zaveštanim manastiru Svetog Dimitrija na Savi pominje se i 13 buradi voska »a *Basilica* et *Johanne Blademero ~ Blandemero* Rusorum Regibus apud *Galizam*«. Vlastito ime *Basilica* identično je sa ruskim *Vasiliko* koji se u ruskim letopisima pojavljuje u vidu Василько ~ Василко (up. Полное собрание русских летописей 1-2. Index), u vizantinskom grčkom to ime u dativu glasi pak

---

[109] SRH. 1;183.

[110] Ibid i 462. Njegovu naredbu u obliku povelje koja se na to odnosi vidi kod SZENTPÉTERY, Regesta Nr. 130.

[111] Up. na primer A pannonhalmi szent Benedek rend története [Istorija benediktinskog reda iz Panonhalme] [i dalje PRT.] 1: 640; Mon. Eccl. Strig. 1: 190.

Βασιλιχᾳ (Kinam CB. 236, 22)[112]. Naš *Basilica* je odgovarajuća latinska transliteracija. *Blandemerus* odgovara ruskom imenu *Vladimir k*oje se u ruskim letopisima javlja kao Володимирь (op.cit.) a u mađarskim izvorima kao *Lodomer, Lodomerius* (SHR. 1: 47, 460; Czinár, Index alphabeticus codicis diplomatici Hungariae per Georgium Fejér editi; Kovač, Index alphabeticus codicis diplomatici Arpadiani continuati per Gustavum Wenczel editi). U vizantijskom grčkom to ime glasi Βλαδιμηρός (Zonaras, CB, 3: 553, 1, Kedrenos, CB, 2: 551, 8; Kinam, CB 115, 18) kao i Βλαδίμηρος, Βλαστήμερον (Moravcsik, Byzantinoturcica 2: 89). Početno *B,* zapravo ostatak grčkog *B* u imenu *Blandemerus,* ukazuje na izvorno grčko *Βλαδήμερος.

I oznaka upotrebljena za Galiciju *apud Galizam* je vredna pažnje: u latinskim izvorima iz Ugarske tog vremena inače se često sreće *Galicia, Gallicia* (uporedi SRH. 1-2: Index; Kovač, Index), kod Kinama naprotiv oblik Γαλίτζα (CB. 115, 15, 18; 232, 7) koji odgovara u našem tekstu upotrebljenom obliku imena *Galizia(m).*

Važni svedoci za to da je izvorna povelja sastavljena na grčkom su i imena mesta navedenih u spisku. Pre nego što pristupimo ispitivanju pojedinih naziva mesta, hteo bih da skrenem pažnju na tri imena reka a to su *Dunavi,Dissa* i *Saba.*

U našem tekstu se ime reke Dunav javlja tri puta, uvek u obliku *Dunavi.* U latinskim poveljama iz ugarskih zemalja to ime glasi mahom *Danubius*, ređe *Danuvius* (SHR. 1-2: Index; Kovač, Index) a mađarski naziv *Duna* sreće se samo u nazivima mesta koji su složenice (Gombocs – Melih, EtSz. 1: 1439; Melih, MNy. 2: 104). U grčkoj povelji izdatoj monahinjama iz Veszprémvölgy-a (Vespremska dolina) nalazimo pak Δούναβις; u tekstovima na narodnom grčkom iz XV i XVI. veka sreću se pak forme Δουάβιος, Ντούναβις, Τουναβις, Τούναβη {ι} (Pais SzIEml. 2: 611; Gyóni, Szórványemlékek [Sporadični spomenici] 45-6) koje tačno odgovaraju obliku reči *Dunavi* u popisu dobara Svetog Dimitrija na Savi.

Sa našeg stanovišta je posebno značajno to što je jedini latinski izvor u kome se Dunav naziva *Donavi* Letopis popa Dukljanina iz XII veka (u izdanju Šišića. 322). To delo je međutim – kao što proizlazi i iz uvoda – »*ex Slavonica*«, naime prevedeno je sa starocrkvenoslovenskog na latinski. Starocrkvenoslovenske oblike naziva mesta, a među njima i starocrkvenoslovensko ime Dunava *Dunavъ* prevodilac je jednostavno preuzeo (up. o ovome Melih, op.cit. i HonfMg. 8). I ova paralela svedoči o tome da glasovni oblik *Dunavi* u našoj povelji treba posmatrati kao prevod; u ovom slučaju grčkog Δούναβις.

Ime Tise u našim latinskim izvorima javlja se u veoma različitim oblicima (*Ticia, Tyzia, Tychia, Thicia, Tiza* itd. vidi pod Kovača, Index: *Ticia,* Gombos-Csapodi, Index; *Tibiscus*; Szentpétery, Regesta, Index: *Tisza).* Potpuno po strani u odnosu na ove oblike u popisu dobara Svetog Dimitrija na Savi stoji *Dissa, Disse* kako svojim uvodnim glasom *d* tako i glasom unutar reči – *ss* -. U srednjovekovnim grčkim tekstovima ime Tisa nalazimo u obliku Τισσός (kod Teofilaktosa Simokatesa

[112] Povodom njegove ličnosti vidi *Грушевский,* История України-Руси. II. 1905. 522.

i Teofanesa), zatim Τίγας (kod Priska), Τήσα (u Omurtagovom zapisu) i Τίτζα (kod Konstantina Porfirogeneta; up. Melih, HonfMg. 64-9; Gyóni, Szórványemlékek 136). Među primerima zastupljeno je i *ss* unutar reči. Početno *d* odstupa međutim kako od grčkog tako i od latinskog načina pisanja ovog imena.

Ime Save se u našem tekstu dva puta pominje: *iuxta flumen Savii* i *flumines Sabe.* Prvi oblik odgovara latinskom obliku reči u tekstovima iz istog doba: *Zaua, Zawa, Zowa, Zauus, Savus* (SRH. 1-2: Index; Kovač, Index); neuobičajna varijanta *Sabe* pojavljuje se izvan našeg primera samo još jednom, naime u izvodu papske povelje izdate kao potvrda manastiru Svetog Dimitrija na Savi iz 1215. godine: *super Sabam* (Theiner, Mon. Slav. Merid. 65-66). Budući da se ime ove reke u grčkim izvorima iz X do XVI. veka – ne uzimajući u obzir arhaizovane oblike – javlja kao Σάβας, Σάβα, Σαβίας (Melich, Honf.Mg. 73-5; Gyóni, Szórványemlékek 117), to - *b*- u našem primeru (*Saba)* mora da se shvati kao ostatak grčkog - β -.

Sve u svemu: oblici reči *Basilica, Blademerus ~ Blandemerus, Galiza, Dunavi, Dissa* i *Saba* mogu da se protumače samo na osnovu grčkog načina pisanja i time pružaju dokaz da je izvorni popis dobara koji je sačinio kralj Bela III, a čiji se latinski izvod nalazi u bulama pape Honorija III, sastavljen na grčkom jeziku.

Našu konstataciju višetruko potkrepljuju ispitivanja pojedinačnih naziva mesta. Nazivi mesta, koja ćemo nadalje ispitivati, često upućuju svojom karakterističnom ortografijom, pogrešnim načinima pisanja kao i zaostacima završetaka nastalih pod uticajem grčkog na jezik izvornika. Spisak dobara nabraja – uključujući i mesto samog manastira – ukupno 32 samostalna poseda, koje ćemo obraditi u dve grupe.

I

1. »*Monasterium Sancti Demetrii Grecorum* de Ungaria, iuxta fluvium cum conductu aque fluminis *Sabe*, cum piscaria, nemoribus, iure passagii et omnibus aliis pertinentiis suis.« Navedeni odeljak označava mesto manastira, odnosno Sveti Dimitrije na Savi. Oznaka *Sanctus Demetrius Grecorum* mogla bi da bude prevod ugarskog naziva mesta, recimo **Görögszentdemeter.* Na početku našeg teksta nalazimo i jednu drugačiju oznaku manastira » ... apud Ungariam monasterium *Sancti Demetrii iuxta flumen Saviii* ...« koja odgovara kasnijem nazivu manastira: *Sveti Dimitrije na Savi.* Postojanje dva naziva objašnjava se time što je papski pisar na početku teksta manastir označio opšte poznatim latinskim imenom ali je navodeći pojedinačne posede manastira njihove nazive preuzeo iz grčke povelje zajedno sa grčkim oblikom pisanja *Sabe.* Ovo dvostruko imenovanje ni u kom slučaju ne znači da se papska privilegija odnosi na dva manastira u Svetom Dimitriju na Savi.[113]

[113] BALICS, A római katholikus egyház története Magyarországban. [Istorija rimokatoličke crkve u Ugarskoj] 2/2: 217-8, 597) je pretpostavljao da papska bula iz 1216. govori o dva različita manastira Svetog Dimitrija, od kojih se jedan nalazio u oblasti episkopije Kaloča a drugi u oblasti pečujske episkopije. Up. i K.

Treba ipak imati u vidu da izvod iz izgubljene regeste pape Inoćentija iz godine 1215. pominje pisma istog sadržaja upućena trima topografski bliže ne preciziranim manastirima Svetog Dimitrija: » .. 76 Abbati et conventui *Sancti Demetrii* scribitur et recipiantur sub protectione beati Petri, et quod non teneantur solvere decimas, quas propriis manibus exolunt ..... 80. Eodem modo abbati et conventui monasterii *Sancti Demtrii super Sabam* .....82 Eodem modo abbati et conventui *Sancti Demetrii Grecorum de Ungaria* .....« (Theiner, Mon. Slav. Merid. 1: 65-6). Ne znamo da li je prvi manastir bio u Ugarskoj; drugi je bio Sveti Dimitrije na Savi a treći Görögzentdemeter. Dva poslednja izgleda da su bila dva samostalna manastira u Ugarskoj,[114] te se time postavlja pitanje da li su manastiri Svetog Dimitrija na Savi i Görögzentdemeter iz našeg popisa dobara bili zapravo identični.

Najverovatnijom izgleda pretpostavka da se oba dokaza iz 1215. odnose na Svetog Dimitrija na Savi. Poznato je, naime, da u manastiru nisu živeli samo Grci već, od njih izdvojeni, i slovenski i ugarski kaluđeri (vidi dalje dole).

2. »Ecclesiam *Sancte Anastasie* cum *casali Grecorum.* » Zaštitnica ovde podignute grčke crkve bila je Anastazija, mučenica iz Sirmiuma, u čiju je čast još u Starom veku pored bazilike Svetog Dimitrija bila podignuta crkva (Jireček, Das christliche Element 93; Zeiller op.cit. 189). Kako se ova crkva pominje neposredno posle Svetog Dimitrija na Savi, moguće je da je ovde reč o crkvi podignutoj na mestu ranohrišćanske crkve i o selu oko nje. Izraz *Casale Grecorum* može, međutim, da se shvati i kao ugarska oznaka sela * Görög- ' Grčko' koje bi se onda moglo identifikovati kao selo *Grk* , locirano zapadno od Mitrovice, čije je ugarsko ime u Srednjem veku bilo *Görögmező* (1275: *Gyrekmezev*; 1398 *Geregmezu*; 1404: *Geregmezew.* Csánki, 2: 311).

3. »Casale de *Tusedi* et ecclesiam *Sancti Nycolai* cum terris, nemoribus et pertinentiis suis« (<*Τουσεδι): identično je sa selom *Tövissed* (1354-8: *Tyssed;* 1393: *Tuissed*; 1402: *Tuuissed,* Csánki, 2: 255) koje se nalazilo u staroj županiji Srem ali čiji položaj ne može preciznije da se odredi.

4-5 »... de *Junc*amagni *Judam* et parvi casalia cum pertinentiis suis.« Ime ovog duplog dobra upućuje na veliku oštećenost teksta. Pravilno uzglobljavanje imena daje spojeve istog imena mesta sa *Kis-* 'mali' i *Nagy-* 'veliki'. Ukoliko je od varijanti *Junca* i *Judam* pravilna prva (<*'Ιουγκα) ime bi moglo da označava okružni grad Ivánka u staroj županiji Vukovar, poznat i kao *Ivánka-Szentgyőrgu* (1332-7: *Iwanka Zegurke, Iwankagurge, Iwanka-zegurge, Bonakazengurge*, Csánki, 2: 270, 283), danas *Ivankovo*, južno od Vinkovaca.

6. »Casale de *Tepili*, cum terris et pertinentiis suis.« (<*Τεπιλι). Ne može da se identifikuje.

7. »Ecclesiam *Sancti Nicolai* de *Jurco ~Jureo* cum casali et pertinentiis suis.« Ukoliko oblik *Jurko* shvatimo kao pravilniji (<*'Ιουρκο), onda se ovo mesto možda

---

JUHÁSZ, Die Stifte des Tschanader Diözese in Mittelalter 65. Takvo shvatanje ne može da bude prihvaćeno u ovoj formi. PAPP povezuje navedeno mesto sa jednim jedinim manastirom (op. cit.).

[114] CSÁNKI op. cit. 2:238, oba poslednja dokaza povezuje sa Svetim Dimitrijem na Savi.

može identifikovati kao jedno od dva mesta *Gyúrko(v)cz* koja su se nalazila u srednjovekovnoj županiji Vukovar (a) 1428: *Gyurkocz....*; b) 1428: *Gywrkowcz* Csánki, 2: 314). Oba su pripadala dvorcu Nevna.

8-9. »Casale de *Ilitio~ Ilicio* cum nemoribus et pertinentiis suis; ecclesiam *Sancti Demetrii* de magno *Ilitio~ Ylicio* cum terris, nemoribus et perinentiis suis.« (< * 'Ιλικιον ~ * Υλικιον): identičan je sa selom *Ilk* u županiji Vukovar (1308/1325: *Ilk* Anjouk. Okmt. 1: 144), koje se nalazilo u okolini Tordince pored Nuštara (ibid. i Csánki, 2: 319) Da je u ovoj pobliže ograničenoj oblasti manastir Sveti Dimitrije na Savi imao posed proizlazi iz izveštaja o obilasku granice dobra *Tudeu* pored Pečetina odnosno Nuštara iz 1193. godine : u tom izveštaju se opatija u Svetom Dimitriju pominje kao susedni vlasnik (Janković – Pais, op.cit. 59.) Crkva podignuta u mestu Nagy-Ilk u slavu Svetog Dimitrija može se inače dovesti u vezu sa crkvom u vukovskom arhiđakonatu pomenutom 1332-1337 (Ortvay, op. cit. 277; Csánki, 2:351).

10. »Ecclesiam *Sancti Stephani* de *Chasmasi ~ Chesmasi* cum ... terris et nemoribus, duabus piscariis et insula *Dunavi.*« (<* Χασμασι nastala oštećenjem teksta od izvornijeg * *Χαγμασι*; što se pisanja grčkih inicijala Σ i Γ tiče vidi na primer ime ὁ Τίγας 'Tisa' kod Priska, CB. 183, 6). Ovo mesto je besumlje identično sa okružnim gradićem *Hagymás*.na Dunavu, koji se srednjem veku nalazio u vukovskoj županiji (1272/1281: *Hagmas* Vencel, 12: 332: *Hagamas, Hagmas* Fejér, 5/2: 132; 1332-37: *Agmas, Hagmas* itd. Csánki, 2: 283) na čijem se mestu danas nalazi mesto *Aljmaš*.

11. »Ecclesiam *Sancte Marie* de *Orbasio* cum casalibus, terris, vineis, nemoribus et cimbris ...«. (<**Ορβασιον*). Na prvi pogled bili bismo skloni da ovo mesto identifikujemo kao tvrđavu odnosno županiju *Orbász* koja se prostirala južno od Save na prostoru kasnije Bosne (up. Pesty, Az eltünt régi vármegyék [Nestale stare županije] 2:449 ff, Ortvay, op.cit. 743-4; Thallóczy-Horváth, Alsó-Szlavóniai Okmt. Mon. Hung. Hist. Dip. 36: 416-7) ali ta oblast iskoračuje iz regularnog geografskog redosleda našeg popisa dobara. I u županiji Bač znamo za mesto *Orbászpalotája*, odnosno *Orbász* (1387: Obraz*palotaya*; 1395, 1408: *Orbaz*, Csánki, 2:158) koje je u poveljama pomenuto zajedno sa selom Báncsa; ovo mesto je, međutim, ime po svoj prilici dobilo od po županu Obrazu iz loze Báncsa, umrlom 1252 godine, koji je takođe ovde imao posed a očigledno i 'svoju palatu' (*palotája*) (Karácsonyi, MNemz. 1: 196 - 200).

Kada se pođe od grčkog oblika * *Ορβασιον* , koji se takođe može čitati i kao *Orvasi,* najpre bi se moglo pomisliti na selo *Orvos* u županiji Baranja (1267: *Wros, Felwrus*, Vencel, 3: 172, 174; 1341, 1342: *Vrws*, Anjouk. Okmt. 4: 160 i Dl. 3342; 1452, 1487: *Orwos* Csánki, 2:513: ali greškom odvojen od prethodno navedenih dokaza, pod rečju *Örös*: ibid. 514). Selo se nalazilo pored Palotabozsoka i stradalo je pod turskom vlašću (Follajtár, A magyar szociografiái int. közl. [Saopštenje Mađarskog sociografskog Instituta] 1: 308: *Uros, Oros*).

12. »Casale de *Cepla,* cum duabus nauiculis, passagio fluminis Dunavi et insula.« (<*Κεπλαν , završno – *n* prevodilac je verovatno shvatio kao završetak nastao pod grčkim uticajem i stoga izostavio). Ovo bi moglo da bude selo *Kaplan* na Dunavu koje se nalazilo pored Mohača i Čele u županiji Baranja. Godine 1266. pominje se villa *Caplan* kao selo u susedstvu mesta *Chelei* (Budapest Okl. Eml. 1: 89); 1276: terra *Kaplan* iuxta Danubium (ibid. 154: up. još Csánki, 2: 494).

I u graničnoj oblasti županija Bač i Bodrog nalazilo se selo *Kaplan* (Csánki, 2: 153) ali se ne može dokazati da je ležalo na Dunavu.

13. »Casale de *Chalassa* cum terris, nemoribus et piscariis.« (<*Χαλασσα). Ne može se pouzdano identifikovati.

14. »Casale de *Minisi* cum nemoribus, piscariis, terris, canneto et pertinentiis suis.« (<* *Μινισι).* Takođe se ne može pouzdano identifikovati.

15.«Apud *Castellitum* domos cum uines, terris, nemoribus, duabus piscariis de *Foc* et insula fluminis *Dunavi.*« Ovo mesto se besumnje može identifikovati kao značajno mesto *Kesztölc* koje se nalazilo u županiji Tolna i čije je ime ostalo da živi uglavnom samo kao katastarski naziv u oblasti između Szekszárda i Bátaszéka (1055: *Castelic, Kaztelic*, Bárczi G., A tihanyi apátság alapítólevele [Povelja o osivanju opatije u Tihanju] 10, 39; u Ugarskoj ilustrovanoj hronici kod godine 1074; *Kestelci* SRH. 1: 380; 1162-73, XVI vek.:*Kextholch* Univerzitetska biblioteka Budimpešta: Cod. Lat. 135, up. Fejér, Codex diplomaticus 7/1: 163; 1240: villa *Keztelch* Csánki, op.cit. 3: 435). U našoj povelji ime se javlja u latinskom obliku *Castellicium*, koje nikako nije moglo da stoji u grčkoj povelji. Pošto je ime mesta u slovenskim jezicima *Kastelъ , * Kostel* 'dvorac' (< lat. *castellum*) + ьсь (up. Pais, MNy. 45: 1o7; Bárczi, op.cit. 40) i pošto se u slovenskoj izvedenici izvorna latinska reč još može prepoznati, može se pretpostaviti da imamo posla sa latinizacijom oblika koji je u grčkoj povelji bio pod uticajem grčkog jezika *Καστελιτιον odnosno oblika * *Καστελιτι* koji je nastao pod slovenskim uticajem.

Ovom dobru pripadala su i dva ribnjaka označena kao *Fok* (< * Фок); ranije značenje mađarske reči *fok* bilo je 'ušće rečnog korita' (Bárczi op.cit 14), kao i jedno ostrvo na Dunavu (<*Δουναβι).

16. »Ecclesiam *Sancti Nicolai* de *Nadudor* cum casali, insula, canneto, piscariis de *Cherip* et pertinentiis suis.« (<* *Ναδουδορ* <* *Χεριπ*). Ovo mesto identično je sa selom *Nádudvar* koje se nalazilo između Bača i Kaloče (1331: *Nadudwor* Urkundensammlung der Ung. Akademie der Wissenschaften [Zbirka povelja ugarske akedemije nauka] Nr. 48; 1519: *Nadwdwar* Csánki, 3: 339). U blizini navedenog mesta ne zna se za ribom bogatu vodu pod nazivom *Herip*, ali može se pretpostaviti da je to ili slično ime bilo poznato i u drugim krajevima pošto je *herep* na starom mađarskom bilo ime drveta (vidi OklSz., pod *herep*).

17. »Casale *Gerinet* ~ *Gerinetum* cum domibus, terris et pertintiis suis.« Ukoliko pođemo od dužeg oblika *Garinetum*, postavlja se pitanje da li se on može smatrati pogrešno napisanim oblikom reči * *Germetum* koja bi opet mogla da bude latiniziran oblik reči * *Γερμετον*. Onda bi pred nama bilo ime ugarskog plemena

Gyarmat koje je Konstantin Porfirogenet zapisao kao – *γερμάτου* (izdanje Moravcsik, odeljak 40, 5. red; up. Gyóni, Szórványemlékek 70-2) i koje bi moglo odgovarati selu *Gyarmat* koje se nalazilo u županiji Šomođ (1296: *Yormoth* Vencel, 12: 591; 1375: *Gyarmath* Csánki, 2:609; up. Győrffy:.op.cit. 357).

18. »Apud *Sumigium* ~ *Sumigum* terras et nemora cum redditibus et pertinentiis suis...« (<* Σουμγιον ili <* Σουμγον). Da je ovde reč o dvorcu Šomođ (1055: *Sumig* Bárezi, A tihanyi alapítólevél 58;Csánki, 2, 574, 582) s jedne strane ukazuje izraz »apud castrum«, pomenut u sledećem 19. dobru, koji se odnosi na naš dvorac, a, s druge strane, okolnost da se samo u ovom posedu pominje i »redditus«. Ta reč nesumnjivo označava trećinu carinskih prihoda dvorca Šomođ. Od carinskih prihoda dvorca jedna trećina je naime pripadala dvorskom županu, drugu trećinu je Andrija I poklonio opatiji Tihanj (...addidit bonus rex eidem sancte ecclesie terciam partem forensis tributum de *sumig* ...op.cit 11); da je ta trećina još u XIII veku pripadala opatiji dokazuje između ostalih i sledeće mesto iz povelje pape Klementa IV iz 1267. godine :« ... Annuum redditum denariorum, quem habetis in loco, qui *Simigium* vulgariter nominatur ...« (PRT. 10: 526; up. ibid. i 397).

Sveti Dimitrije na Savi je, dakle, raspolagao sa trećom trećinom carinskih prihoda dvorca Šomođ. Ova trećina se u XIII veku ponovo spominje u sasvim posebnom kontekstu. U godinama pre 1232. godine opatija u Martinsbergu je naime falsifikovala povelju prema kojoj je kralj Bela II godine 1137. poklonio opatiji u Martinsbergu između ostalog trećinu carinskih prihoda županije Šomođ (... terciam ... partem tributi ... totius Comitatus *Symigiensis* ...;op.cit.1: 88-93, 794 i Szentpétery, Regesta, napomena 62). Papske povelje koje opatiji u Martinsbergu potvrđuju posedovanje dobara ne spominju, međutim, ni u XII veku ni u godinama 1216. i 1225. trećinu carinskih prihoda od dvorca Šomođ; godine 1232. se međutim to pravo pojavljuje u buli pape Grgura IX (ibid. 711) a 1257. biva potvrđeno i od strane Bele IV (»...terciam partem tributi castri *Symigiensis* ...« ibid. 2: 298). Budući da je pravni status, a time i samostalna egzistencija manastira Sveti Dimitrije na Savi, upravo u godinama pre 1232. postali krajne neizvesni (vidi u daljem tekstu) može se sa izvesnošću pretpostaviti da je Pannonhalma prigrabila trećinu koja je isprva pripadala manastiru Sveti Dimitrije na Savi.

19. »...apud castrum de *Macra* vineas cum terris, nemoribus et pertigentiis suis...« (<*Μακρα). *Macra* bi se mogla identifikovati kao mesto *Makra* u županiji Šomođ gde je hercog Almos oko godine 1108. poklonio vinograde prioru Dömös-a (1138/1329 : In *macra.* [et] In uilla Cepel sunt X. vinee ..« MNy. 32: 204). Ime je do danas sačuvano u katastarskom nazivu *Makrai hegy* 'brdo Makra' (županija Šomođ, pored Karáda) (Szabó, D.,A dömösi adománylevél hely- és vízrajza [Topografija i hidrografija povelje o poklonima Dömösu] 41). Ukoliko je naša identifikacija tačna, onda se izraz »apud castrum« našeg teksta ne može odnositi na Makru. U selu Makra u Šomođ nije postojao nikakav dvorac niti znamo za bilo koji drugi dvorac tog imena u Ugarskoj. To bi značilo da se izraz »apud castrum« odnosi na predhodno dobro »apud Sumigum« odnosno na dvorac Šomođ. Brdo Makra (*Makrai hegy*) nalazi se

takođe u blizini Šomođvara odnosno dvorca Šomođ, prema severoistoku i na udaljenosti od oko 16 kilometara. Izraz bi se uostalom mogao odnositi i na jedno drugo mesto: u županiji Arad postoji brdo koje se u Srednjem veku zvalo *Makra* (1231: vineas .. in *Macra* [Dl. 61129] up. Fejér CD 3/2: 330) gde su mnoge crkve raspolagale sa vinogradima. Za dvorac koji se zvao Makra se, međutim, ne zna.

20. »Casale de *Arpario* cum piscaris, terris, canneto, pratis, nemoribus, navicula fluminis Disse ac pertinentiis suis ...« (< * *Αρπαριον*). Nesumnjivo je identično sa selom *Alpár* na Tisi. Severni deo dobra je od vremena kralja Geze I bilo posed opatije Garamsentbenedek (1075/1124/1217: »*Alpar* ... iuxa aqam maioris *Alpar* ... » Knauc, A garan-melletti szentbenedeki apátság [Benediktinska opatija na Granu] 1:29, 237-8). Budući da se u iscrpnom opisu pregledanja granica opatija Svetog Dimitrija ne spominje među susednim vlasnicima poseda, iz toga se mora zaključiti da je grčki manastir nakon 1075. prešao u vlasništvo Alpára. Takvu identifikaciju u potpunosti potvrđuje naš naredni dokaz o Alparu. U Anonimusovom spisu Gesta Ungarorum (P. magister) koji je nastao oko 1200. godine *Alpár* se navodi u više navrata (»sabulum Olpar« SHR. 1: 54, 57, 71, 81, 84; »in castro *OpaR* iuxta Thysiam« ibid 56; »castrum *Olpar*« ibid 84). Opisujući bitku kod Alpára Anonimus pripoveda da su pobeđeni grčki ratnici bugarskog vojskovođe Salana pred nadirućim Ugrima nagrnuli u Tisu i utopili se; zato se to mesto zove 'pristanište Grka': » undelocus, ille, ubi Grecci mortui fuerunt, ab die illo usque nunc *portus Grecorum* nuncupatur« (ibid 83). Kako se među dobrima našeg grčkog manastira u Alpáru pominje i »navicula fluminis Disse« - a taj izraz treba razumeti kao skele za prevoz preko Tise (vidi Nr. 9: Kaplan, gde se posle čamaca pominju i skele za prelazak reke: »cum duabus nauiculis, passagio flumins Dunavi«) – može se sa potpunom izvesnošću pretpostaviti da se »portus Grecorum« koga spominje Anonimus odnosi na pristaništno mesto koje je pripadalo posedu grčkog manastira. Ova povezanost inače na veoma karakterističan način osvetljava metodu istoričara Anonimusa.[115]

21. »Ecclesiam santi Georgii de *Curta*, et ecclesiam sancte Marie de *Curt* cum naui, casalibus, pomeriis, uineis, terris, nemoribus, canneto, piscariis et pertinentiis suis.« (< * Κουρτα ~ *Κουρτ*). Može da bude identično sa selom *Kürt* koje se nalazi prekoputa Alpára (1075/1124/1217: ad uadum ubi in uillam *Kurth* transitur ... prope uillam *Kurth,* Knauz, op.cit.. 29, 30) čije ime potiče od imena ugarskog plemena *Kürt*. Ime tog plemena javlja se kod Konstatina Porfirogeneta u obliku *Κουρτου* (op.cit.). Dok nisam bio upoznat sa potpunim tekstom povelje iz 1216. smatrao sam da se ime *Curta* mora identifikovati kao ime obližnje reke *Kurca* i susednog sela Szent György, čime je nepoznata Marijina crkva iz povelje iz 1218. na osnovu geografskog redosleda pomerena iza Segedina. Nakon potpunog upozavanja sa poveljom iz 1216. ne smatram više takvu identifikaciju verovatnom.

[115] O tome iscrpnije GYÖRFFY GY., Krönikáink és a magyar östörténet.

22. »Casale de *Sadmari* cum canneto, piscariis, lacu, terris et pertinentiis suis ex utraque parte fluminis de Dissa« (< * *Σαδμαρι*). Ovo mesto je identično sa selom Satmar u županiji Čongrad odnosno Čanad koje se prostiralo na obe obale reke Tise južno od Kanjiže (1237: *Zotumart* PRT. 1: 756; oko 1237: *Zuthumar* ibid 784) a koje je i prema drugim izvorima pripadalo manastiru u Svetom Dimitriju na Savi.

23. »...casale de *Titili* cum piscariis, canneto, terris, medietate montis de *Titili*...« (< * *Τιτιλι*). Ime mesta javlja se kod Kinama sa završetkom na - *ισν: Τιτέλισν* uobičajnim u imenima mesta koja su pretrpela grčki uticaj (up. CB 217,4,11 i Gyóni, Szórványemlékek 135-6) i identično je sa mestom *Titel* koje se nalazi na ušću Tise u županiji Bač (1138: *Tithil* Szentpétery, Regesta Nr. 66; Idrisi 1154: تيتلوس *Tit(a)lus* Levicki, op.cit.126, 131-2; Anonimus oko 1200: *Titel, Titulum, Tytulensis* SRH..1: 59, 80-1, 84; 1223: *Tytelg* PRT. 1: 659. up.Csánki, 2: 139).

24. »Sancti Nicolai et Sancte Marie de *Sulgabekin~ Fulgabekin* ecclesias cum terris et perinentiis suis«. Prvi deo reči *Sulgabekin* može da se dovede u vezu sa mađarskim *szolga* 'sluga' (Kniezsa, A magyar nyelv szláv jövevényszavai [Slovenske uzajmljenice u mađarskom jeziku] 1/1: 508), a drugi deo sa u mađarskom veoma rasprostranjenom imenu osoba odnosno mesta *Bekény ~ Bökény* (vidi Kovač, Index: *Buken*).) Moglo bi se uzeti u obzir i ime sela *Bekön* u županiji Srem (1308: *Bikun*; 1330: *Bekun* Csánki, 2: 241), koje se moralo nalaziti u južnoj niziji županije, što proizlazi iz položaja sela *Solt* pomenutog zajedno s njim (up. Bánffy Okmt. 1: 63; Hazai Okmt. 6: 266; 7: 267).

25. »Ecclesiam Sancte Marie cum casali de *Toson~ Roson*, piscariis, lacu, insula *Dunaui*, nemoribus, terris, redditibus et aliis pertinentiis suis a quondam Clado et Manuele monasterio vestro collatis.« (< * *Τοσον* ili * *Ροσον*). Mesto ne može pouzdano da se utvrdi pošto ne znamo od kog oblika treba poći. Dok mi je bio poznat samo *Roson,* taj sam oblik dovodio u vezu sa manastirom na ostrvu *Rozs* (II Oszt. Közl. 3: 70), ali se ta pretpostavka pokazala neodrživom s obzirom na kasnije otkrivenim dokazima (Györffy, Művészettorténeti Értesítö [Glasnik istorije umetnosti] 1956, 281).

O ovom posedu povelja kaže kaže da su ga manastiru zaveštali *Clad* i *Manuel*. Ova tvrdnja može da se protumači na dva načina.

Ako iskaz iz povelje shvatimo doslovno, *Clad* i *Manuel* bi se morali smatrati vlasnicima tog zemljišta u XII veku. Ime *Clad*, mađarski *Keled*, nosio je početkom XII veka jedan poznati ugarski vlastelin: 1111: *Queledte*, 1113: *Quelede* župan Bača (Fejérpataky, Kálmán király oklevelei [Povelja kralja Kolomana] 44, 62); 1124: *Cledinus* comes (Smičiklas, CD. 2:27)[116] koga Kinam pominje pod imenom *Κελαδής* u vezi sa ugarsko-grčkim ratom vođenim 1128. godine (CB. 11,18; Gyóni, Szórványmlékek). Ovu pretpostavka potkrepljuje i jedan kasniji dokaz.

[116] Godine 1102. župan Cladia se pominje u falsifikovanoj povelji iz Jadra (SMIČIKLAS, CD. 2: 10; SZENTPÉTERY, Regesta Nr. 37) up. nasuprot tome ibid. str. 517 gde se upućuje na Šufflaya koji smatra da je povelja prava, ali da je nastala 1106 godine; godine 1111. u falsifikovanoj povelji iz Arbe javlja se neki *Cledinus* (SMIČIKLAS, CD.2: 22, 24; SZENTPÉTERY, Regesta Nr. 44).

Kada je manastir u Svetom Dimitriju na Savi godine 1228. godine vodio spor sa opatijom Martinsberg oko granica dobra u Satmaru, iguman manastira Svetog Dimitrija se povodom prava na taj posed pozivao na privilegiju koju je manastir predao pečujskom episkopu i županu Keledu.[117] Budući da je u to vreme pečujski episkop bio patron manastira u Svetom Dimitriju na Savi,[118] pomenuti župan *Cletus* mogao bi da bude drugi zaštitnik manastira, naslednik gore pomenutog župana Keleda. Župan Keled, pomenut 1228.godine, mogao bi da bude identifikovan kao slavonski viceban, odnosno zagrebački župan, donosilac odluke iz 1234. godine (Vencel, 12: 681). Moguće je, međutim, i to da u povelji nakon nabrajanja 24 dobra nisu pomenuti donatori već dva »dedicatores«, naime službene osobe koje su manastir uvele u posed, kao što reči na kraju nabrajanja : »Possessiones quondam Demetrii presbiteri et Nicifori« ukazuju na osobe koje su izvele to uvođenje. Najranije kraljevske povelje u ugarskim zemljama svedoče o toj praksi. Kao primer za to može se uzeti mesto iz povelje o poklanjanju Martinsberga iz 1002. godine: »Hae sunt nominatae villae in dedicattione aecclesie ab archiepiscopo Sebastiano et a comite Ceba« (PRT.1:590). Moglo bi se pretpostaviti da su prevodioci dva »dedicatores« iz grčke povelje greškom shvatili kao donatore. U prilog tome govori da je nakon imena *Clad*, dakle na drugom mestu, takođe grčko ime (*Manuel*) kao što na kraju nabrajanja iza Dimitrija stoji *Nikifor*. Ta pretpostavka naravno ne isključuje mogućnost da je jedan od vlastelina koji je sproveo uvođenje u posed prvih 24 dobara bio onaj isti *Κελαδής* koji se u izvorima pominje između 1111. i 1128. godine; iz toga bi, međutim, proizlazilo da je poklanjanje prvih 24 dobara usledilo početkom XII veka.

II

26. »Casale de *Poti~ Poty* cum terris et partinentiis suis.« (< * Ποτι). Identifikacija se ne može sasvim pouzdano izvesti. Topografski i po glasovnom obliku posredi bi najpre moglo da bude selo *Pati* u staroj županiji Bodrog (1401: *Pati* Csánki, 2: 206).

27. »Casale de *Dussunc*, cum terris, nemoribus et pertinentiis suis.« (pogrešno napisano umesto *Dussnuc* < * *Δουσσονυκ)*. Ime bi, prema tome, odgovaralo staroj mađarskoj zajedničkoj imenici *dusnok* odnosno iz nje izvedenom nazivu mesta (1067/1267: villa, que dicitur *Dusnuky* Vencel, 1: 27 i Dl. 7; 1225: *Dusnuc, Dusnicus* Vencel, 11: 190; 1240: *dusnici* ibid.2: 101; up. Kniezsa, op.cit. 1/1: 165). *Dusnok* se u Ugarskoj od XI do XIII veka zvao oslobođeni rob koji je za svoje oslobađanje bio dužan da pruža usluge ili daje naknadu određenim crkvama. Moguće je da naše mesto odgovara današnjem selu Dusnok u blizini Kaloče.

---

[117] » ... privilegio, quod haberent apud episcopum Quinqueecclesiensem et comitem *Cletum* ...« (PRT. 1:690).

[118] KOLLER, Hist. ep. Quinqueeccl. 1: 149 i iscrpno dalje dole.

28. »Ecclesiam Sancti Nicolai de *Muclia* cum casali, terris, nemoribus, piscariis et pertinentiis suis«. (<* *Μουκλια?*). Ovaj naziv mesta mogao bi da bude u vezi sa mestom *Mikla* u staroj županiji Fejér (1409: *Mykla*; 1455: *Mykola* Csánki, 3: 338) koje je danas salaš nedaleko od Harte. Mesta pod imenom *Mikola* nalaze se međutim i drugde, tako u oblasti Sár županije Fejer (1471: *Mykkola* ibid.), u županiji Vukovar (1242: *Mykola* Vencel, 7: 126 i Csánki, 2: 284); u županiji Srem (1327: *Mykola i*bid. 250) i u mnogim drugim županijama, te je stoga identifikacija nesigurna.

29. »Casale *Camalacha~ Camalaca* cum terris, nemoribus, piscariis et parinetiis suis« (<* *Καμαλακα* ?). Ime mesta je složenica čiji je drugi deo u nazivima mesta uobičajna reč *-lak, -lka* 'dom' (1082/1130 - 40. *Ketel loca* PRT. 8: 268 i Levéltári Közl. 1930, 326; 1193: *Vilak* ÓMO. 53 i OklSz.), dok je prvi deo identičan sa vlastitim imenom *Kama* (vidi Kovač, Index) koje znamo iz složenih naziva mesta, up.1293: *Kamakuta* fons (Vencel, 5: 94) = 1295: puteus *Kama* (Ibid. 139), u županiji Vesprem; sama *Kamalaka* se među našim imenima mesta ne pojavljuje

30. »Casale *Moyssaca* cum terris et petinentiis suis.« Ime mesta je složenica: prvi deo je *Mojs,* u Ugarskoj česta varijanta vlastitog imena *Mozes* (1113: *Moys* Fejérpatay, Kálmán kir. okl. = [Povelje kralja Kolomana] 55; 1209: *Moys* Mon. Eccl. Strig. 1: 192; kao i indicije kod Czinára i Kovača). Ime se javlja i u složenom katastarskom nazivu *Moyusgatha* (županija Baranja) i to u jednoj u XIII veku falsifikovanoj povelji iz vremena kralja Andreaša II (Fejér, 3/2: 435). U spoju sa *–száka* (up. ibid 449 i 2: 641) ili *–laka (-saca* kao moguća greška u pisanju) ime *Moys* je u Ugarskoj nepoznato.

31. »Casale *Naradin* cum vineis, terris et pertinentiis suis.« (< * *Ναραδιν*). Mesto bi možda moglo da se identifikuje kao selo *Nyárád* u Sremu (1237/1279/1385: *Narad* Vencel, 7:28 i Csánki, 2:250), na čijem se mestu danas nalazi mesto *Neradin.* Mada je za to dobro godine 1237. rečeno da je ranije pripadao imanju Gurwey-ovog sina Petra, koji je učestvovao u ubistvu kraljice Gertrude (1213), da mu ga je potom kralj konfiskovao i poklonio malo pre toga osnovanom cistercijanskom manastiru u Bélakútu, ipak je moguće da je preostali deo mesta pripadao Grcima. Identifikacija sela je dodatno otežana veoma velikim brojem ugarskih mesta s imenom *Nyárád,* što je izvedeno od reči *nyár* "populeus", naime "jablan".

32- »Ecclesiam Sanctae Mariae de *Corusca* cum casale ~ casali, sanotofola, cum cimbris, terris et partinentiis suis« (<* *Κορουσκα*). Mesto je identično sa crkvenim selom *Koruska* koje se nalazilo u arhiđakonatu Marchia (1332-37, *Koruska, Kuska* Ortvay, op.cit..280 i Csánki, 2: 326) a čije je ime verovatno sačuvano u imenu mesta *Koruska* koje se nalazi južno od Suseka, u blizini ušća potoka Almás.. I u povelji o pregledanju granica grada Zagreba iz godina 1217/1272. zapisano je ime vezano za vodu *Corusca* (Smičiklas, CD.3:150-1; Ortvay, Magyarország régi vízrajza 1. 216).

Ovim smo došli do kraja našeg popisa dobara.

Pregled svih imena mesta iz popisa dobara pruža mogućnost da se u ortografiji uoče neka svojstva koja odstupaju od mađarske ortografije uobičajne za kraj XII veka

kao i od ortografije papskih povelja koje sadrže konskripcije dobara u ugarskim zemljama budući da su i one formulisane na osnovu spiskova sastavljenih u Ugarskoj.[119] Ova ortografska svojstva naše povelje lako se, međutim, mogu objasniti na osnovu grčkih glasovnih oznaka. U sledećim poređenjima oslanjam se s jedne strane na povelju krstaša iz Stonogbeograda iz 1193. koja je približno iz istog vremena kao i naša grčka povelja (up. Mikos: Mny. 31: 301-5) a s druge strane na takozvane Sporadične spomenike mađarskog jezika zapisane na grčkom jeziku (Gyóni, a.a. O. 160-81.

1.Znak za mađ. *sz*: a) u povelji iz 1193. u celini *z* (*Z*ala, *Z*oboca ~ Zoboka, *Z*old, *Z*oloc ~ *Z*uloc, *z*orduk, *z*ounuch ~ *z*aunuch, *z*udurug, cuzend, epzu, Huze, Izca, Lizcou, Cheuz, Halaz, Loaz); pre *e* i *i* mahom je *c* (*c*equfa, *c*eche, *c*eleuceg, *c*enholm, *C*eraka, Epceu, hyc*i*cequi, hyce, huce); u dva slučaja *s* (*S*old, koje se pojavljuje i kao *Z*old, i *s*tamer, što je etimološki u vezi sa nemačkim *stammal* 'zamuckujući', up. Mikos, op.cit. 294); u dva slučaja pre *-e* je međutim *sc* (*Sc*equed, *Sc*equen); b) u grčkim Rasutim spomenicima uvek je σ; c) u popisu dobara Svetog Dimitrija na Savi uvek je *s* (*S*abe, *S*admari, Di*ss*a, Di*ss*e).

2. Znak za mađarsko *v:* a) u povelji iza 1193. uvek *u* i *v*, odnosno *w* (na primer *V*orosd ~*W*orosd, Vos*w*ar, Te*v*el ~ Te*w*el); b) u grčkim Sporadičnim spomenicima u 11 slučajeva *β*, u jednom slučaju *μπ* i takođe u jednom slučaju *π;* c) u popisu dobara Svetog Dimitrija na Savi u dva slučaja *b* (Sa*b*e, Orba*s*io) i četiri puta u istom imenu *v*: Duna*v*i. U spoju glasova *v* + samoglasnik, koji se javlja u imenima Iv*á*nka? i *Nádudvar,* u dva slučaja stoji *u* (Jun*c*a, Nadud*u*r); u povelji iz 1193. u tri primera istog imena: *uo* (Ojvd*uo*r).

3. Znak za mađarsko *t*: a) u povelji iz 1193. uvek *t;* b) u našim grčkim Sporadičnim spomenicima u celini takođe t c) u povelji Svetog Dimitrija na Savi u 5 slučajeva *t* (*T*usedi, *T*epili, *Ti*ili, Gerine*t*um, Po*t*y) a u dva slučaja *d* (*D*issa, Sa*d*mari).

4. Znak za mađarsko *h*: a) u povelji iz 1193. uvek *h* (na primer *H*alaz, *h*yg, *h*olm, *h*umerou, bi*h*or) b) u našim grčkim Sporadičnim spomenicima u pet slučaja *χ* u jednom slučaju ∅ ; c) u popisu dobara Svetog Dimitrija na Savi u tri slučaja *ch* (*Ch*esmasi, *Ch*alassa?, *Ch*erip?).

Naša povelja je u većem broju slučajeva sačuvala tragove završetaka koji svedoče o grčkom uticaju. Primere ugarskih Sporadičnih spomenika zapisanih na grčkom jeziku preuzeo sam iz navedenog Gyónijevog dela (str.188-96).

1.Za grčko *–ιν* (na primer *Αρτούντιν* 'Erdőd') naša povelja koristi *–in* (na primer Narad*in*).

2. Za grčko *-τον* (na primer *Παγάτξιον* 'Bač', *Τιτελιον* 'Titel') u našoj povelji stoji nakon latinske prepozicije latinizovano : de + *-io* (de Ilic*io*, de Ylic*io*, de Orbas*io*, de Arpar*io*).

[119] Ovima pripadaju, na primer, povelje pape Aleksandra III iz 1175. i 1181. godine, povelje pape Urbana III iz 1187, povelje pape Inoćentija III iz 1215. i 1216. godine itd. (PRT. 1: 606, 610, 612, 630 ff.).

Nakon svojstava koja svedoče o grčkom beleženju, ispitaćemo sada mađarska svojstva naše povelje.

Uporedićemo glasovna svojstva naziva mesta naše povelje sa glasovnim stanjem ugarskog jezika u povelji krstaša iz Stonogbeograda koja potiče iz 1193. godine. Up.i Mikos op.cit. 305-8.

1. Povelja iz 1193. upućuje, kada je reč o glasovnoj promeni ilabialnog *á* < *o,* na prelazno stanje budući da je promena u mnogim slučajevima već izvedena, kao na primer B*o*d*o*ght, B*o*r*o*nch, H*o*rcha, W*o*r*o*st; međutim u gotovo podjednakom broju slučajeva i dalje stoji *a*, na primer *A*reinnes, t*a*lena, Vil*a*k, W*a*joda. Prema Mikosovom shvatanju u nekim slučajevima može se pretpostaviti da imena potiču iz ranijih zapisa (op.cit. 305).

U povelji Svetog Dimitrija na Savi izvorno mađarsko ilabialno *a* ima dva ekvivalenta. U većini slučajeva nalazi se *a* (ekvivalent za *a*) kao u rečima *A*rp*a*rio, M*a*cra, S*a*dmari, Camal*a*ca, Cepl*a*(n), Orb*a*si, dok za pisanje sa *o* može da se navede samo jedan - i to sporan - primer *Poti.* Ta okolnost upućuje na to da naša povelja registruje ranije glasovno stanje od onog iz 1193. godine. Treba napomenuti da se u to vreme grčkim *a* označavalo i jedno (otvoreno?) *o* (Gyöni, op.cit.160); oblik *Sadmari* imena mesta koje se godine 1237. javlja kao *Zotumart, Zothumar* u ovoj povelji se ipak ne može time objasniti budući da jasno upućuje na glasovnu promenu. Još neobičniji je ekvivalent *e* (<*ε) za ilabialno *a* u početnom slogu nakon suglasnika što se javlja u tri slučaja (*Chesmasi, Cepla, Gerinetum*?). Ova glasovna pojava sreće se u nekim veoma ranim mađarskim jezičkim spomenicima (na primer kod Konstatina Porfirogeneta: - *γερμάτου, Τερματζοῦς* izdanje Moravcsik 40/5, 64; 1109: *Serlous* Fejérpataky, Kálmán kir. okl. 34), te se možda može pretpostaviti da ovde posredi nije obična disimilacija (kako smatra Gombocz, Összegyűjtött Művei [Sabrana dela] 2/1:90), već pojava zasnovana na dijalektu staromađarskog jezika.

2. U jeziku povelje iz 1193. kratki vokali u završetku korena reči više se ne označavaju. Izuzetak predstavlja *tatu;* u *ugufa* je kratki završni vokal prvog sloga (*ugu)* sačuvan pomoću drugog sloga (*fa*) ove složenice (Mikos, op.cit. 308).

U povelji Svetog Dimitrija na Savi su završni kratki vokali takoreći u svim slučajevima i dalje označeni: Chesmas*i*, Sadmar*i*, Titil*i*, Tepil*i*, Tused*i*, Pot*i*. Verovatno je i to da u oblicima deformisanim kroz završetke nastale pod grčkim uticajima i kroz latinsko uobličenje kao što su Ilic*io*, Ylic*io*, Orbas*io*, Arpar*io* *i* zapravo zastupa izvorni završni kratki vokal.

Iz doslednog pisanja ilabialnog glasa á ,odnosno konsekventnog označavanja završnog kratkog vokala, u našem popisu dobara proizlazi da se onaj deo povelje Svetog Dimitrija na Savi u kome se nabrajaju posedi manastira zasniva na zapisu starijem od povelje krstašima iz Stonogbeograda (1193). Stoga se nameće zaključak da je grčka povelja iz 1193-1196. barem delom zasnovana na jednom ranijem, takođe na grčkom jeziku sačinjenom popisu dobara manastira u Svetom Dimitriju na Savi.

Ovom konstatacijom već dotičemo problem istorije manastirskog poseda.

Kada je manastir u Svetom Dimitriju na Savi dobio darove koji su pobrojani u popisu dobara?

Kao što je gore pomenuto, prilikom pregleda granice Alpára godine 1075. opatija Sveti Dimitrije se među susednim vlasnicima poseda još ne pominje, iako se povelja iscrpno bavi crkvenim i privatnim dobrima koja su se nalazila u susedstvu. Iz toga proizlazi da manastir 1075. godine još nije raspolagao obimnim kompleksom dobara kome je pripadao i Alpár.

Posedi prethodno nabrojani u prvoj grupi od 24 dobara, koji su u popisu navedeni prema preciznom geografskom redosledu, imaju sve karakteristike velikih kraljevskih darova iz perioda od XI do XII veka. To se pre svega odnosi na nameran izbor odnosno raspodelu dobara po različitim oblastima, sa različitom privredom, da bi crkva mogla da učestvuje u svakoj vrsti prihoda.Kada naš popis uporedimo sa velikim poklonima crkvi iz tog vremena odmah pada u oči da su na nekim od navedenih mesta i druge crkve dobile darove. Tako godine 1055. u Šomođvaru crkva iz Tihanyja, godine 1075. u Alpáru crkva iz Garamszentbenedeka, godine 1109. u Makri crkva iz Dömösa a u godinama 1162-1173. u mestu Kesztöle manastir iz Szentjobba. Iz te okolnosti s jedne strane nesumnjivo proizlazi da su i posedi našeg manastira morali biti darovi kralja ili hercega, a, s druge, time dobijamo izvesan oslonac za određivanje vremena darivanja. Ukoliko smo gore navedenog *Clada* (str. 40-41) pravilno identifikovali, onda bismo mogli pretpostaviti da prvi dar našem manastiru potiče iz razdoblja oko 1111-1128.

U našoj povelji postoji i mesto kojim se do sada još nismo bavili a koje bi moglo da nam pomogne pri bližem određivanju vremena darivanja.

Pre prve grupe poseda, a između prvog i drugog pominjanja Svetog Dimitrija na Savi, nalazi se mesto koje se mora prepoznati kao deo povelje Bele III o inostranim darovima » ... a Bela rege vobis indultis, annuum cere redditum tredecim cantoriorum a Basilica et Johanne Blandemero Rusorum Regibus apud Galiziam vobis concessum, et apud Constantinopolitanam civitatem Ecclesiam sancti Juliani cum hospital. Domibus apothecis et aliis omnibus tenimentis et pertinentiis suis; Ecclesiam sancti Jone ac alias Ecclesias monasterio vestro subiectas; monasterium Sancti Demetrii Graecorum de Ungaria ...« itd.[120]

---

[120] Pitanje je: da li je ovaj odeljak bio deo povelje Bele III ili su pak u njemu sadržani darovi koji su nezavisno zaveštani lavri u Jerusalimu, odvojeno od darivanja Svetog Dimitrija na Savi? Pitanje se s pravom postavlja: izraz povezan sa poklanjanjem voska »vobis concessum« kao i izraz »vestro subiectas«, povezan sa carigradskim crkvama, odnose se – kada se ima u vidu čitava papska bula iz 1218. godine – sasvim izvesno na crkvu Svetog Teodosija u Laberiji.

Ova pretpostavka izaziva sledeće nedoumice:

1.Odeljak koji počinje sa »apud Ungariam« obrazuje do kraja nabrajanja poseda jedinstvenu celinu čiji nijedan deo ne može da se razdeli od »ugarskih« poklona Bele III.

2. Uvodna rečenica povelje o poklonu Bele III Svetom Dimitriju na Savi »cum omnibus rationibus et libertatibus suis« ima kao logičnu pretpostavku da je nabrajanje koje potom neposredno sledi u nekoj povezanosti sa darivanjem Svetog Dimitrija na Savi.

3. Reči »vobis concessum« i »vestro subiectas« mogu da se odnose kako na Svetog Dimitrija na Savi tako i na lavru Svetog Teodosija. Otprilike na sredini popisa poseda u ugarskim zemljama prikazivanje jednog ostrva na Dunavu zaključuje se kao privatno zaveštanje (?) Keleda i Manuela sledećim rečima: »a quondam Clado

Povelja kralja Bele III izdata u periodu 1193-1196. pominje, dakle, u vezi sa darivanjem manastira Svetog Dimitrija na Savi i nabrajanjem njegovih dobara da su kraljevi Vasilko i Jovan Vladimir iz Galicije osigurali manastiru 13 kantara[121] voska godišnje. Sada želimo da ustanovimo ko su mogla biti ta dvojica darodavaca iz Galicije i kada je došlo do zaveštanja.

Saranjevič, Gruševskij i Baumgarten, koji su se bavili pomenutim mestom iz papske bule, smatrali su da se Vasilko i Jovan Vladimir mogu identifikovati kao anonimni sinovi Vladimirka, galicijskog kneza, koji su sa svojim ocem, svrgnutim sa prestola, 1188. godine pobegli u Ugarsku i navodno tu i ostali.[122]

Ja smatram da je to mišljenje neodrživo. Šta ruski letopisi kažu o Vladimirkovim sinovima?

Vladimirko, knez Galicije, je 1167. godine uzeo za ženu kći černigovskog kneza Svjatoslava. Njihov brak nije bio srećan. U letopisima se u godini 1188. navodi da je Vladimirko živeo sa ženom jednog sveštenika i da je s njom dobio dva sina. Nezadovoljni stanovnici Galicije su se pobunili protiv njega, a Vladimirko je sa ženom i sinovima pobegao ugarskom kralju Beli i molio ga da mu pomogne da povrati presto u Galaciji. Bela ga je međutim zatočio i zajedno sa porodicom držao u jednoj kuli, dok je Galiciju osvojio za svog mladog sina Andreaša.[123] Uz godinu 1190. zapisano je Ipatijevom rukopisu sledeće: »Iste godine je Jaroslavič Volodimer pobegao iz Ugarske, iz kamene kule, gde ga je kralj držao zatočenim sa njegovom popadijom i njihova dva sina.« Gustinski rukopis izveštava na paralelnom mestu o tome da Vladimirko nije sam pobegao: »Jaroslavič Volodimer pobegao je sa svojom ženom i decom od Ugara, kod kojih je dve godine bio zatočen..«[124] Posle bekstva Vladimir nije više nikad povratio presto a njegova deca se više ne pominju.

---

et Manuele monasterio *vestro collatis*«. Poklon Keleda i Manuela nije se, međutim, neposredno odnosio na lavru Sv. Teodosija, već na manastir Svetog Dimitrija na Savi, što se može razaznati i iz toga da se godine 1228. župan Kaled ponovo pominje kao jedan od patrona manastira u Svetom Dimitriju na Savi. Stoga se ni izraz »vobis concessum«, koji sledi nakon poklanjanja voska, niti izraz »vestro subiectas«, nakon carigradskih crkava, ne mogu razdvojiti od povelje Bele III; kao što je i izraz »vestro collatis« nakon Kaledovog zaveštanja najuže sa njim povezan.Ovi izrazi za darivanja su očigledno preuzeti iz povelje Bele III u papsku bulu i stoga je poslednja dobila smisao koji se lako može pogrešno razumeti.

Naše shvatanje potkrepljuje i okolnost da u prvom delu papske bule, u kome su navedena ranija dobra jerusalimske lavre koja se nalaze izvan Ugarske, svuda nedostaju kako naznačenja darodavca tako i samog poklona.

SZARANIEWICZ je takođe istraživao pitanje poklona voska o kome je reč (Die Hypatios Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte, Lemberg 1872, 117-8) i povezao ga je – na isti način kao i mi – sa vasilijanskim manastirom na Savi.

GRUŠEVSKIJ je – oslanjajući se na Szaraniewicza – povezao poklanjanje voska sa manastirom u Laberiji (!) na Savi – očigledno greškom, budući da je pomešao ove dve crkve (op. cit. 2: 454, napomena 2).

BAUMGARTEN je – mada su mu oba shvatanja bila poznata – ovo mesto objasnio potpuno pogrešno: »Ce document traite d'une donation, faite au couvent 'in Laberia' prés du fleuve de San, dans les pays slaves de la Hongrie.« (Orientalia Christiana 9: 17).

[121] Stara mera koja se koristila u priobalnim delovima Sredozemlja (50,5 do 56,3 kg).

[122] Op cit.

[123] HODINKA, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai [Povezanost ruskih letopisa sa Ugarskom] 288-93, gde su odgovarajući ruski tekstovi objavljeni paralelno sa prevodom na mađarski.

[124] Ibid. 303.

Identifikacija ove dece (čija su nam imena potpuno nepoznata) sa »kraljevima« koji su darivali manastir Svetog Dimitrija na Savi nije, međutim, prihvatljiva. Odnos između Bele III i Vladimira nije bio tako povoljan da bi iz njega moglo da proistekne darivanje neke ugarske crkve, a ovde pri tom nije reč ni o njemu nego o njegovoj deci. Vladimirovi sinovi su, pak, u to doba bili suviše mali da bi sami uopšte mogli bilo šta da zaveštaju. Bela III stoga nije mogao da nekoliko godina nakon njihovog bekstva, u periodu između 1193 i 1196, piše o njima kao o »reges apud Galiziam«, budući da su bili još deca i nikada nisu postali vladari niti je Bela njih kao vladare uopšte priznao. Pošto ne znamo ni njihova imena, možemo mirno da ih ispustimo iz vida.

Za identifikaciju dva galicijska kralja imamo, međutim, siguran oslonac: ime *Basilica.* Jedan jedini član prve galicijske grane ruske kneževske kuće zvao se Vasil'ko: Vasil'ko Rostislavič. Nema nikakve sumnje da je ime *Basilica* inentično sa njegovim. Pomenuti Vasil'ko je bio knez Terbovlь, dakle oblasti u susedstvu Galicije; rodio se oko 1067. a umro 1125.godine.[125] Da u njemo treba da vidimo donatora manastira u Svetom Dimitriju na Savi potvrđuje se i dokazom o tome da je Vasil'ko sa dunavskim Bugarima imao političke planove na Balkanu. Hroničar Nestor bio je naime 1097. godine izaslan kod Vasil'ka, koji se o svojim planovima ovako izrazio:« ...a onda sam hteo da dunavske Bugare pobedim i naselim ih kod sebe«.[126] Sigurno da Vasilko nije bio ravnodušan prema mogućnosti da jedan ugledni grčki manastir na granici bugarskih zemalja koje su osvojili Grci - i u kome su od osnivanja živeli i slovenski kaluđeri[127] - pridobije za sebe.

Teži problem dotičemo pitanjem kako identifikovati kneza pomenutog zajedno sa *Basilicom* (» ... *Johanne Blandemero* Rusorum regibus apud Galiziam...«).U prvoj galicijskoj dinastiji nije nam naime poznat nijedan knez sa duplim imenom Ivan-Vladimir, samo među volinijskim knezovima javlja se jedan Vladimir-Ivan, ali je on živeo u drugoj polovini XIII veka[128] te stoga ne dolazi u obzir.

Rešenje problema nalazi se u ruskim letopisima. U periodu od 1139. do 1141. u letopisima se često javljaju galicijski knezovi Ivan i Vladimir (Vladimirko) i, što je još značajnije, uvek se pominju zajedno. Godine 1139. krenuli su Ivan Vasil'kovič i Volodimerko Volodarevič iz Galicije na Vsevolda, kijevskog kneza: » ...Ивана Василковича и Володаревича из Галичь Володимерка ...«ЛѢт.Ип. 1871.218). Potom su pomenuti Vasil'kovič i Volodarevič pregovarali sa Izjaslavom Mistislavičem »Васильковичь и Володаревичь Галичский князь привабишаи собѣ Изяслава Мистиславича ...« » (ibid. 219). Godine 1141. Ivan Vasil'ković umro je u Galiciji a sahranio ga je Volodimerko Volodarevič koji je tako stekao vlast nad

---

[125] Up. BAUMGARTEN op. cit. 15-16.

[126] » ... и посемь хотьль есмь переяти Болгары Дунайскыя, и посадити я у себе ...» (Летопис по Ипатском списку, 1871, 174).

[127] Vidi napomenu 219.

[128] BAUMGARTEN op. cit. 46-47: rođen posle 1248, umro 1288. godine.

celom Galicijom «Сего же дѣта преставися у Василковичь Ивань, и прия волость его Володимерско Володаревичь;сѣде во обою волостью кнаяа в Галичи« (ibid. 221).

Ivan, sin Vasil'ka o kome smo govorili, vladao je potom Galicijom do svoje smrti 1141. godine; Vladimirko koji se s njim pominje bio je pak sin Volodara, Vasil'kovog brata, koji je posle Ivana došao na presto. Ne verujem da se može sumnjati u to da mesto »...et *Joanne Blandemero* Regibus apud Galizam« ne govori o jednoj već o dve osobe, Ivanu i Vladimiru. Do oštećenja teksta došlo je pogrešnim prevodom odnosno ekserpiranjem iz grčkog.

Šta nam je, dakle, poznato o pomenutim knezovima i hronologiji njihovog odnosa prema Ugarskoj?

Ljubečkim sporazumom, sklopljenim 1097. godine, Volodar Rostislavič dobio je grad i provinciju Peremyslиь, dok je Terebovlь koja je ležala severoistočno od Galicije pripala njegovom bratu Vasil'ku. Nedugo posle tog sporazuma Volodar i Vasil'ko stupili su u neprijateljski odnos sa Svjatopolkom, kijevskim knezom, i sa ugarskim kraljem Kolomanom koji mu je bio saveznik. Vojska ugarskog kralja pretrpela je 1o99. godine težak poraz u borbi sa Kumanima, saveznicima dva brata. Sukob između ugarskog kralja i galicijskih knezova je po svoj prilici potrajao, jer je 1104. hercog Álmos oženio ćerku kijevskog kneza Svjatopolka koji je bio u neprijateljstvu sa braćom Rostislavič; i kralj Koloman se 1112. oženio ćerkom ovog kijevskog kneza. Prekid u odnosima između Ugarske i Kijeva označen je upravo okolnošću da je kralj Koloman 1113. oterao svoju suprugu, Eufemiju, i vratio je u Rusiju. Taj korak je imao za posledicu da je Ugarska sada stupila u prijateljse veze sa kneževskom kućom susedne Galicije; kao dokaz za to može se uzeti Jaroslavljevo bekstvo iz Lodomerije u Ugarsku (1118. godine); Vasil'ko i Volodar su čak 1123. godine sklopili sa ugarskim kraljem Stefanom II savez da bi Jaroslavu pomogli da sevrati na presto. Godinu dana kasnije, 1124. godine, Volodar je umro, a naredne 1125. godine umro je i Vasil'ko. Veze Ivana Vasil'kovića, preminulog 1141. godine, sa Ugarskom su nam nepoznate; Vladimir Volodarević, koji je umro 1153. godine, je, pak, 1144. ratovao kao saveznik Ugara.[129]

Iz našeg kratkog pregleda proizlazi da je, s obzirom na okolnosti pod kojim je živeo Vasil'ko i njegove odnose sa Ugarskom, dar koji treba posmatrati i kao politički gest (naime poklanjanje voska manastiru u Svetom Dimitriju na Savi) mogao biti učinjen samo u periodu između 1113. i 1125. godine.[130] Ova konstatacija hronološki

[129] HODINKA op. cit 55-67, 73-6, 95-9, 301-3, 266-7; SRH.1: 243-5, 429, 437-9; PAULER op. cit. 1 2: 203-6, 223-4, 231-2; GRUŠEVSKIJ op. cit 2: 412-9; BAUMGARTEN op. cit. 15-6.

[130] Činjenicu da su ruski knezovi – verovatno zajedno sa ugarskim kraljem – darivali neku crkvu na prostoru Ugarske treba svrstati u red onih značajnih kulturnih veza čiji je prvi znak osnivanje manastira grčkog obreda u Višegradu, zatim ruskih naseobina u Tihanju i Zebegenju posredstvom Andrije I i njegove žene Anastasije koja je bila kćer kijevskog velikog kneza. (up. MORAVCSIK: The role of the Byzantine Church in Medieval Hungary. The Amerikan Slavic and East European Review 6 (1947) 237-44; CSEMEGI J.: Archeológiai Értesítő 1946-48; 396-405).

se poklapa sa našom ranijom tvrdnjom da se i drugi darodavac, župan Keled, u izvorima pominje u periodu između 1111. i 1128. godine.

Ukoliko je veliki kraljev poklon manastiru u Svetom Dimitriju na Savi usledio u isto vreme kada i zaveštanje Vasil'ka i župana Kaleda, to znači da i kraljev dar datira izmedju 1113. i 1125, naime u doba vladavine Kolomana i Stefana II. U navedenom vremenskom razdoblju darivanje bi moglo da se poveže sa dva događaja. Prema ruskoj istoriji Tatiščeva, Vladimir Voladorevič, kasniji knez Galicije, uzeo je 1117. godine za ženu kćer kralja Kolomana;[131] ruski letopisi koji su stigli do nas o tom događaju ništa ne govore. Drugi povoljan trenutak mogao bi da bude tokom 1124. godine, pošto je te godine sklopljen savez između Vasil'ka, Vladimira i Stefana II. Nažalost, usled nedostatka daljih dokaza ovo pitanje se ipak ne može sa izvesnošću razrešiti.

Što se uloge Ivana i Vladimira tiče, moguće je da su oni naknadno potvrdili Vasil'kovo darivanje.

Iz navedenog hronološkog pregleda proizlazi makar to da prvi popis dobara manastira u Svetom Dimitriju na Savi po svoj prilici potiče iz pomenutog vremenskog razdoblja. Da je izdavanje grčke povelje u to vreme u Ugarskoj bilo moguće dokazuje se i time što je Simon, pečujski episkop, godine 1109 izdao transumpt povelje kralja Stefana sastavljene sto godina ranije na grčkom jeziku. Episkop Simon se u izvorima pominje između 1109 i 1124. godine.[132]

U našoj povelji se pominje još jedno zaveštanje o kome u ovom radu još nije bilo reči.

U grčkoj povelji Bele III se, nakon poklanjanja voska a pre nabrajanja dobara, pominje i poklanjanje crkve Svetog Julijana pored Carigrada, zajedno sa bolnicom, kućama i »apotekama«, kao i crkve Svetog Jone.

Najvažnije pitanje koje se pri ispitivanju ove pojedinosti mora postaviti je: ko je poklonio, kome i kada dve crkve pored Carigrada?

U tekstu povelje donator ovih crkava se ne pominje, kao ni uz dalje sukcesivno navedenih 20 dobara. O njima znamo, međutim, da su prvobitno bila kraljevska dobra: darivanje tih dobara, zajedno sa njihovih 12 crkava, usledilo je između 1193. i 1196. godine na bazi prava kraljeva Ugarske; stoga se može pretpostaviti da je i nad crkvom u Carigradu pravo raspolaganja imao ugarski kralj. Da to nije bio slučaj, ime stranog donatora bi moralo biti navedeno, kao što je to učinjenu pri poklonu voska od strane Vasil'ka i Vladimira. Iz svega proizlazi da je ugarski kralj tokom XII veka bio patron crkve Svetog Julijana u Carigradu i svega što joj je pripadalo. Ukoliko je to tačno, onda to mora biti upravo ona bogata crkva, odnosno konačište za hodočasnike u Carigradu, koju je kralj Stefan osnovao i

[131] Na osnovu Tatyščeva 2: 232, navedeno kod BAUMARTEN op. cit. 16.
[132] SZENTPÉTERY, Regesta Nr. 42, 43, 51.

snabdeo imovinom i koja se jasno pominje u legendi iz XI veka o kralju Stefanu kao i u legendi o Hartviku.[133]

Legenda pripoveda da je kralj Stefan u Jerusalimu, Rimu i Carigradu osnovao manastire (odnosno konačišta za hodočasnike): dokazi iz povelja svedoče o sličnoj zadužbini u Raveni.[134] Zadužbina u Raveni nesumnjivo je trebalo da posluži hodočasnicima na putu za Rim a ona u Carigradu hodočasnicima na putu za Jerusalim. Istorija zadužbine u Raveni kao i zadužbine u Rimu je dobro poznata. Rimski manastir sa konačištem porušen je 1776. a onaj u Raveni stradao je nakon 1735. godine.[135] Što se ugarskog konačišta za hodočasnike u Jerusalimu tiče, poznato je da je jedna žena iz Ugarske po imenu Petronila 1135. godine kupila za tu namenu kuću u Jerusalimu,[136] da je ugarski kralj Geza II (1141-1162) naložio da se pored te kuće podigne crkva[137] a da je župan Miske godine 1164. konačištu zaveštao i zemljište.[138]

O crkvi i konačištu u Carigradu do sada su postojale samo legende, a ne i dokazi.[139] Kako su se crkva Svetog Julijana i konačište za hodočasnike nalazili pod vlašću ugarskog kralja, naš problem može da se reši. Pravo patronata nad crkvom koju je osnovao kralj Stefan nasleđivali su naime njegovi zakonski naslednici na prestolu. Stoga je kralj Ugarske imao prava da odlučuje o nekoj crkvi u Carigradu.

Ko je, međutim, od naših kraljeva zapravo raspolagao pomenutom crkvom? Budući da uvod povelje Bele III potvrđuje darivanje crkve, da su pre toga i nakon toga nabrojani darovi namenjeni Svetom Dimitriju na Savi s početka XII veka, može se na osnovu čitavog konteksta pretpostaviti da je neki ugarski kralj s početka XII veka, a to znači Koloman ili Stefan II, vizantijsku crkvu Svetog Julijana podredio manastiru u Svetom Dimitriju na Savi. Mogla bi se, uostalom, razmotriti i mogućnost da je uvodni deo našeg teksta mogao da bude izvod iz iscrpnijeg narratio neke povelje u kojoj su bile opisane ne samo istorija osnivanja Svetog Dimitrija na Savi i uloga ruskih knezova u njoj već i okolnosti pod kojim je usledilo darivanje Teodosijeve lavre; u toj povelji je, recimo, moglo da bude pomenuto da Bela III crkvu u Carigradu zajedno sa bolnicom itd. predao grčkoj lavri u Jerusalimu u isto vreme kada i manastir Sveti Dimitrije na Savi.

Ovo poslednje tumačenje potkrepljuju dve okolnosti. S jedne strane izgleda neverovatno da su crkve u Carigradu mogle biti podređene manastiru Sveti Dimitrije

---

[133] SRH. 2: 386: »Ipsam quoque regiam urbem Constantinopolim beneficiorum munera non privavit, qui ecclesiam mirifici operis constructam cum omnibus necessariis suis donavit.« Up. ibid 419.

[134] Ibid i SZENTPÉTERY, Regesta Nr. 601.

[135] LUTTOR: SzIEml. 1: 430-45.

[136] WENZEL, 1: 51-3.

[137] U povelji pape Urbana III iz 1187. godine, vidi Mon. Eccl. Strig. 1:132.

[138] Levéltari Közl.2: 156. »Hospitali sancti regis Iherosolimis existenti dedi predium Inoc cum 2 aratris et 4 mancipiis et 50 porcis et 100 ovibus.«

[139] Crkva je više puta dovođena u vezu sa manastirom Pantokrator koga je osnovala Irena, kćerka ugarskog kralja Ladislava i žena kralja Jovana Komnena, ali to po mom mišljenju nije dovoljno zasnovano.

na Savi; s druge strane je očigledno da je ugarsko konačište za hodočnike u Carigradu u vreme vladavine Bele III već izgubilo značaj. Svrha crkve i konačišta za hodočasnike u Carigradu bila je da služe hodočasnicima koji su išli u Jerusalim; nakon pada Jerusalima 1187. godine odlazak hodočasnika u Jerusalim krajnje je otežan te je i konačište za hodočasnike u Vizantiji izgubilo funkciju.

*

Rezimirajući rezultate našeg ispitivanja istorije poseda vasilijanskog manastira u Svetom Dimitriju na Savi možemo da kažemo sledeće:

Manastiru su početkom XII veka ruski knezovi iz Galicije Vasil'ko Rostislavič, Ivan Vasil'kovič i Vladimir Voladarevič zaveštali 13 kantara voska godišnje; od ugarskog kralja dobio je na dar 24 poseda. O poklonu tih poseda izdata je privilegija na grčkom jeziku.

U periodu od 1193. do 1196. kralj Bela III je manastir u Svetom Dimitriju na Savi zajedno sa svim što mu pripada (a u isto vreme i crkvu Svetog Julijana u Carigradu zajedno sa konačištem za hodočasnike i svom ostalom imovinom) poklonio lavri Svetog Teodosija u Jerusalimu, gde je njegova majka, ruska knjeginja Eufrozina, našla svoj večni dom. Grčka povelja o poklonu prvo nabraja starije posede manastira u Svetom Dimitriju na Savi, dobijene na osnovu ranije privilegije, a zatim ih dopunjava dobrima koje je manastir dobio u novije vreme. Ovim novijim darovima pripadalo je pet dobara nabrojanih u drugoj grupi a, bez svake sumnje, i tkz. denari za slobodnjake.

Sada ćemo ispitati privredni značaj kompleksa dobara manastira u Svetom Dimitriju na Savi na kraju XII veka u poređenju sa imovinom ostalih manastira u ugarskim zemljama. Naše poređenje može da pruži samo približne rezultate, budući da latinski izvod kojim raspolažemo, za razliku od ostalih ugarskih povelja iz XI i XII veka, ne sadrži podatke o broju kmetova koji su živeli na imanjima.

Manastir je raspolagao sa 26 sela ili delova sela (*casale*) kao i sa njivama na još šest mesta. U nabrojanim selima imao je na šest mesta vinograde, na jednom voćnjak, na 16 po šumu ili šumarak, na 11 mesta livade, tršćare i ostrva, na takođe 11 mesta po ribnjak ili ribom bogatu vodu, na četiri mesta skele odnosno čamce, u jednom gradu raspolagao je pravom na carinjenje i, konačno, imao je 14 crkava.

Uporedićemo taj rezultat sa odgovarajućim podacima iz popisa dobara pojedinih crkava iz XI i XII veka.[140]

Ime manastira i vreme konskripcije	ukupan broj nekretnina	sela	delovi poseda	vinogradi	ribnjaci, ribna mesta	skele, čamci
Tihani 1055.	16	10	6	2	5	3
Veszpremtal 1109.	11	6	4	1	3	1
Martinsberg 1093.	31	15	12	?	5	2
Sv. Dimitrije na Savi 1193-96/1216, 1218.	32	26*	6*	6	11	4
Garamszentbenedek 1075/1217.	47	20	20	3	14	4

*Ovde se sela i delovi poseda ne mogu tačno razgraničiti

Mada naš pregled usled razlika i nekih nepouzdanosti konskripcija ne pruža baš sasvim tačnu sliku, ipak jasno proizlazi da je grčki manastir u Svetom Dimitriju na Savi bio među najimućnijim manastirima Ugarske. Kako je Sveti Dimitrije na Savi najveći deo svojih dobara stekao već početkom XII veka, pada u oči da naš manastir po bogatstvu ne zaostaje za opatijom iz Martinsberga (1093). Pri tom ne smemo da zaboravimo da je Sveti Dimitrije na Savi u grčkoj crkvenoj hijerarhiji imao slično povlašćeno mesto kao Panonhalma (Martinsberg) u rimokatoličkoj. Sveti Dimitrije na Savi je naime, kao takozvani σταυροπηγιακὴ μονή bio neposredno podređen grčkom patrijarhu, na šta je već ukazao Gy. Moravcsik.[141]

Nakon ispitivanja položaja manastira u XII veku, sada ćemo videti kakva je bila dalja sudbina samog manastira i njegovih dobara i crkava.

Kao što je već pomenuto, Bela III je manastir sa svim njegovim pravima i posedima poklonio lavri Svetog Teodosija u Jerusalimu. Lavra je, međutim, teško mogla da ostvari prava koja je polagala na imovinu u Ugarskoj budući da je njeno sedište bilo u rukama muhamedanaca. U međuvremenu su se, međutim, u svetskoj istoriji odigrali događaji koji su ugrozili samostalnost grčke crkve, što je dovelo u pitanje i pravosnažnost ovakvih poklona.

U Veneciji skupljena IV krstaška vojska, koja je zatim zauzela Zadar, osvojila je uz pomoć dužda Dandola i kralja Filipa Švapskog 1203. godine Carigrad, prividno za Isaka Anđela koji je svrgnut sa prestola. Aleksije Anđeo je već pre tog pohoda iz diplomatskih razloga predložio papi Inoćentiju III crkvenu uniju, ali je papa odbio taj predlog, No nakon što su Isak, koji se vratio na kraljevski presto, i Aleksiije, koji je s njim zajedno vladao, godine 1204 izgubili i presto i živote a krstaši ponovo zauzeli

[140] Up. PRT.1:591-2; 10: 487-9; FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 33; Mon. Eccol. Strig. 1: 53.
[141] SzIEml. 1: 420.

Carigrad i osnovali latinsko kraljevstvo, pitanje unije crkava ponovo je dospelo u središte interesovanja.[142]

Molba ugarskog kralja Emeriha upućena papi 1204. godine da grčke manastire koji se nalaze u Ugarskoj objedini u jednu episkopiju i podčini ih neposredno papskoj vlasti ili pak da ih naseli rimokatoličkim opatima i predstojnicima i reformiše je po svemu sudeći bila u vezi sa tim preokretom. Na kraljevu molbu, papa je naložio biskupu od Velikogvaradina i opatu iz Piliša da obiđu grčke manastire da bi saznali da li se reforma u pojedinim manastirima može sprovesti ili se od njih , uz pristanak episkopa, može načiniti episkopija podčinjena papi.[143] Od reformističkih planova isprva se ništa nije ostvarilo, jer je posle pola godine papa prebacio kralju da u Ugarskoj još postoje mnogobrojni opštežići manastiri ali da ugarski kralj neće čak ni da u jedinom latinskom (zapravo francuskom) manastiru u Šomođvaru odobri izbor latinskog (francuskog) opata.[144]

Jačanje latinskog kraljevstva imalo je kao posledicu i to da je crkvena unija sprovedena jednom vrhovnom odlukom. Papa je u Carigradu ustanovio latinski patrijarhat, a novi patrijarh učestvovao je i na IV koncernu u Lateranu 1215. godine gde su donete važne odluke u vezi sa crkvenom unijom. Veliki deo grčkih sveštenika nije hteo da prizna uniju, a čak i oni koji su se zauzimali za uniju, činili su to samo prividno i ne bez određenih uslova.[145]

U poslednju grupu sveštenika treba ubrojiti i igumana Svetog Dimitrija na Savi, koji je 1215. godine uspeo da od pape dobije zaštitno pismo, očigledno s namerom da pod novim okolnostima ponovo zadobije nezavisnost.[146] Nije prošla ni puna godina a u Rimu su se pojavili i izaślanici lavre Svetog Teodosija i od pape Honorija III izdejstvovali, prvo 1216. a zatim po drugi put i 1218.godine, poveljom iskazanu potvrdu svojih prava. Može se smatrati gotovo izvesnim da je kinovijarh iz Jerusalima bio prisiljen na ovaj korak nastojanjima manastira u Svetom Dimitriju na Savi da se osamostali.

Ali kao što je poklon Bele III ostao bez dejstva, tako je i papina potvrda ostala bez rezultata. Iguman Svetog Dimitrija na Savi nije hteo da pristane na poklanjanje svog manastira već se dovijao pomoću lukavstva.

---

[142] OSTROGORSKY op. cit. 295-6; Lexikon für Theologie und Kirche 4: 698; 5: 410; 10: 394.

[143] THEINER, Mon. Slav. Merid. 1: 53: Mon. Rom. Ep. Vesprimiensis 1: 12: »...Significauit nobis ... rex Ungarorum illustris, quod quaedam ecclesie monarchorum Grecorum in regno Vngariae constitute per incuriam diocesanorum episcoporum, et per ipsos Grecos, qui valde sunt, sicut asserit, dissoluti, penitus destruuntur, a nobis supplicans humiliter et deuote, vt auctoritate nostra vnus fieret Episcopatus ex ipsis, qui nobis nullo mediante subesset, vel abbates aut prepositi Latini constituerentur in illis, per quorum studium et diligentiam earundem ecclesarium status posset in melius reformari. Nos igitur eiusdem regis petitionibus inclianti, discretioni vestre per apostolica scipta mandamus, quatinus ad predictas ecclesias accedentes, inquiratis diligentius veritatem, vtrum per ipsos monachos Grecos eadem monasteria in religionis observantia valeant reformari, vtrumne de diocessanorum episcoporum consensu, unus fieri poterit episcopatus ex illis, qui nobis sit immediate subiectus ...«

[144] Mon. Rom. Ep. Vespr. 1: 12-3.

[145] Dictionnaire de Théologie Catholique 8/2: 2661.

[146] THEINER, Mon. Slav. Merid. 1: 65-6 i dalje gore.

Kako ugarski kralj nakon poklanjanja nije više bio zaštitnik manastira, iguman je tražio novog patrona koji bi bio dovoljno moćan da zaštiti manastirska dobra i da pruži oslonac u nesigurnoj situaciji nastaloj unijom crkava. Tog zaštitnika našao je u Bartolomeju, pečujskom episkopu.

4. Pečujske privilegije

U XIII veku izdata je lažna privilegija u kojoj je pisalo da je palatin Rado već 1057. godine preneo patronat manastira u Svetom Dimitriju na Savi pečujskoj episkopiji, odnosno Maurusu, pečujskom episkopu.[147]

Već je Gy. Pauler primetio da je prvi deo povelje palatina Rada - u kome Rado pečujskom episkopu testamentom predaje kmetove pobrojane po imenu, jedno selo na Dunavu i jednu crkvu na Dravi, zatim crkvi Svetog Benedikta u Pécsvárdu poklanja kmetove a svoja ostala dobra ostavlja svojoj ženi odnosno svojim srodnicima – verovatno zasnovan na pravoj povelji.[148]

Uvod i drugi deo povelje, za koji se pretpostavlja da je kasnije dodat i u kome palatin Rado predaje patronat nad manastirom u Svetom Dimitriju na Savi crkvi Svetog Petra u Pečuju i tamošnjem episkopu Maurusu, bez ikakve sumnje su falsifikati.[149]

Utvrđivanje vremena kada je došlo do falsifikovanja otežano je okolnošću da je ta lažna povelja sačuvana samo u kasnijim transumpcijama, tako da je tekst doživeo i naknadne male izmene. Povelja je po svoj prilici, sa interpoliranom poveljom o osnivanju pečujske episkopije iz 1009. godine, transumirana (prepisana) po nalogu Andrije II; obe povelje su početkom četvrte decenije XIV veka stopljene sa jako izmenjenim povlasticama pečujske episkopije iz 1093 i 1190. godine i dopunjene opisom granica tri sela iz okoline Pečuja, koja su navedena kao poklon kralja Andrije II.

Nakon ovog temeljnog »renoviranja« ovaj čitav krivotvoreni kompleks povelja transumiran (prepisan) je 1350. godine po nalogu konventa iz Szekszárda a 1404. od strane konventa iz Šomođvara.[150]

Obratimo sad pažnju na mesta u povelji palatina Rada koja je Pauler doveo u pitanje, da bismo mogli da utvrdimo vreme kada je došlo do falsifikovanja.

a) Poklon je potvrdio kralj Andrija i njegov brat Adalbert (» ... ego Rado palatinus licencia pyssimi regis Andree eiusque fratris Adalberti, inuictissimi ducis ...

---

[147] Tekst vidi kod KOLLER, Historia episcopatus Quinqueccclesiarum I. 1782, 147-55.

[148] Op. cit. 2 2: 590-3.

[149] Up. SZENTPÉTERY, Regesta Nr. 14 i dalje dole.

[150] Problematika pečujskih povelja je u navedenim Paulerovim delima izvanredno prikazana (up. i JANZSÓ, Szent László király oklevelei [Povelje svetog kralja Ladislava] 18 ff.; SZENTPÉTERY, Szent Istvàan király péczváradi és pésci alapíitólevele [Povelje svetog kralja Stefana o osnivanju Pečvarada i Peča] 37.ff. i GYÖRFFY: II Oszt. Kozl. 3: 88).

rogaui etiam gratiam dominorum meorum glorissimi Andree regis et optimi ducis Adalbert ...Ego autem Andreas rex et frater meus dux Adalbertus ...« Koler, op.cit. 1: 148, 152, 154).Herceg Bela se u pravim poveljama ne pojavljuje pod imenom Adalbertus; u jednom fragmentu povelje o opatiji u Szekszárdu iz 1061. godine nalazimo ga doduše pod tim imenom, ali je vrednost te povelje sporna.[151] Mada Pauler ime Adalbertus smatra dokazom krivotvorenja, ja ga ne smatram odlučujućim argumentom budući da i izvori iz XIII i XIV veka hercoga Belu ne zovu tim imenom.[152]

b) Palatin Rado morao je da manastir Svetog Dimitrija na Savi zajedno sa celom provincijom ponovo osvoji u teškim borbama »svete krune« (» ... ego Rado palatinus ... monasterium meum Sancti Demetry super Zauam fluvium, quod multis bellicis laboribus cum tota provincia illa *Sancte Corone* rectificaui et iterum acquisiui ...« op.cit. 152-3). Jedan od najupečatljivijih dokaza za širenje teritorije »svete krune« nalazimo u sledećim rečima povelje kralja Andrije II iz 1217. godine: » ...uenissemus ad Zagrabiensem episcopatum ec monasterium Zagrabiense a Sancto Ladislao rege sanctissime recordationis predecessore nostri constructum, qui terram Sclauonie siue banatum ... *corone Hungarie subiugavit*, qui etiam in eodem banatu episcopatum instituit et monasterium in honore Sancti Regis Stephani construxit« (Smičiklas, CD. 3: 147 i Theiner, Mon, Hung. 1: 83. Vidi o tome i Györffy, Századok 92: 573). Taj se izraz javlja i ranije, kao na primer u odgovoru pape Inoćentija III kralju Emerihu iz 1204. godine: »...scripsisti ...Ioannitius ... terram Seruiae, *tuae coronae subiectam* deuastavit« (Féjer, CD.2: 437) u kome se izvesno ponavljaju reči samog kralja.

Ipak atribut »sveti« dodaje se kruni po prvi put 1256. godine i tek kasnije postaje uobičajan.[153] Ovaj odeljak teksta bi stoga mogao da potiče najranije iz sredine XIII veka. Atribut *sancta* (corona) mogao bi eventualno da se javi i u vreme Andrije II, koji je umro 1235. godine, ali nikako ne u XI veku. Treba imati u vidu da je atribut *sancta* mogao biti unet u tekst i naknadno, pri novoj redakciji iz četrdesetih godina XIV veka ili pri transumiranju (prepisivanju) 1404. godine, pošto je tada već bio toliko odomaćen da je, da bi se dočarala verodostojnost, čak morao da bude unet. Slična pojava poznata nam je iz ugarskih hronika u kojima je pri prepisivanju i novim obradama životopisa kraljeva Stefana i Ladislava iz XI veka u XII, XIII i XIV veku pored imena kraljeva često unošen atribut *sanctus*.

c) U povelji se među učesnicima u vladavini nakon kralja pominju »baroni« (» ... si nostris fidelibus *Baronibus* proanima sua ordinantibus consenciamus ... omnes nostri successores regie posteritatis, omnes etiam *Barones*, qui in sua tempore regis

---

[151] Transumpte: 1061/1272/1329, i po sadržaju /1358/1390. up. FRAKNÓI, A szekszárdi apátság [Opatija *Szekszárd]* 61. PAULER op. cit. 1: 430; 2: 591; SZENTPÉTERY, Regesta Nr. 16.

[152] Saznanja pseudo-dekana *Johana iz Guercze* o Adalbertu i palatinu Radu temelje se bez svake sumnje na pečujskoj povelji. Pogrešno PESTY, Az elűtunt régi vármegyék 2: 162.

[153] J. KARPAT, Corona regni Hungariae v dobe Arpoadovskej, Bratislava 1937, 47. 1256.« sacrae coronae obedientium« (Mon. Eccl. Strig. 1: 436.); 1267: »fidelitatem sacrae coronae« (TKALČIĆ, Mon Civ. Zagr. 1: 44); 1272: »fideliter sancte Corone impensis« (Mon. Eccl. Strig. 1: 609); 1274; »sacrae coronae fidelibus« (SZTÁRY, Okmt. 1: 16).

iustitiam iudicaverint...« op.cit. 154-5). Izraz *baro* javlja se već u jednoj povelji iz 1216. (»nostris et baronibus regni nostri« Hazai Okmt. 6: 11), ali je ta povelja sumnjiva (Szentpétery, Regesta 310); od 1228. pa nadalje taj izraz, međutim, ulazi u opštu upotrebu pa se tako koristi i u zakonu iz 1231. godine.[154]

d) Na kraju povelje nalazi se datum (»Datum secundo Nonas Junij. Indiccione decima, Anno Incarnationis domini millesimo quinqua esimo septimo, Regni nostri anno duodecimo« op.cit.155) iza koga sledi aktum (»Actum in *Albaregia*, in *congregatio regni*« ibid.). I datum bi mogao da potiče iz vremena kralja Andrije II budući da su podaci o danima dati prema rimskom kalendaru uvedenom, ne računajući neke rane povelje koje upućuju na strani uticaj,[155] pred kraj mladalačkog kraljevanja Bele IV (1224) odnosno vladavine Andrije II (1233),[156] dok je dosledna upotreba izraza »regni nostri anno« uvedena od strane kancelara Roberta 1207. godine.[157] Aktum je ipak sastavljen na naročit način. Stonibeograd je u izvorima iz vremena Arpadovića (- 1301) latinski u načelu označavan kratko *Alba*. Izraz *Alba Regia* javlja se samo u delu Rogeriusa o pohodu Tatara (1241-1242) (SRH. 2 : 555,585). Oznaka *Alba Regalis* se prvi put pojavljuje u papskim poveljama iz 1285 i 1290. godine, potom i u poveljama izdatim u ugarskim zemljama gde se prvi put javlja 1292. godine[158] ali u opštu upotrebu ulazi tek početkom XIV veka. Iz dokaza koji nalazimo kod Rogeriusa proizlazi, međutim, da je ime *Alba Regia* bilo u upotrebi i pre 1241, te se njegovo korišćenje u falsifikatu nastalom u to vreme i namerno arhaizovanom može smatrati mogućim.[159]

U zaključku se, dakle, može reći da sve okolnosti upućuju na to da je falsifikovanje povelje pripisane palatinu Radu (1057) izvedeno u XIII veku, a najranije za vreme poslednjih godina vladavine Andrije II (preminulog 1235). Ostaje sporno da li je povelja još pod Andrijom II transumirana, (prepisana) budući da ne raspolažemo regularnim transumptom već falsifikatom, datiranim 1057. godine, nepotpune povelje iz vremena Andrije II .

---

[154] 1228: inter alios nostros *Barones* ... miles memoratus coram regni *Baronibus* querimoniam deposuit ...iuxta consilium Episcoporum et *Baronum* nostrum (FEJÉR, CD. 3/2: 141-2; Regesta Nr. 433); 1230: »nec non *Baronum* nostrorum ducti consilio« (FEJÉR, CD. 3/2: 211.; Regesta Nr. 462); u povelji bana Dominika, izvorno iz 1195 i falsifikovane oko 1230. godine:«fidelis *Baro* noster Dominicus banus« (WENZEL, 11: 58; SZENTPÉTERY, A borsomonostori apátság [Marienberška opatija] 107; u jednoj povelji bez naznake godine, izdatoj 1230. i transumiranoj 1231: »*nostris baronibus*« (WENZEL, 11: 223 i Regesta Nr. 467); u zakonu iz 1231. godine: »Episcoporum, *Baronum* et Nobilium nostrorum« (KOVACHICH, Sylloge decretorum 1.4).

[155] Vidi Regeste Nr. 111, 147, 217 i 297 iz godina 1166, 1188. i 1215. Prva se odnosi na Jovanovce a tri poslednje na Dalmaciju.

[156] Regesta 570, 504-7, potom od godine 1235. po redu. Up. SZENPÉTERY, Oklevéltan [Izučavanje povelja.] 97.

[157] Ibid. 86-7.

[158] TUTKÓ, Kassa város törtöneti évkönyve [Istorijski godišnjak grada Košica] 205; GÁRDONYI, op. cit. 1: 255; A Bánffy család okléveltára [Knjiga povelja porodice Bánffy] 1:36.

[159] Karácsonyi smatra da se falsifikovanje dogodilo te godine s obzirom na pominjanje spora oko granica između pečujskog episkopa i episkopa Kaloče u povelji iz 1247 (Szazadok 48: 421), iz pomenute povelje proizlazi, međutim, da je taj pravni spor postojao već duže vreme (vidi napomenu 176).

Imamo, međutim, posredan dokaz za to da je falsifikovana povelja palatina Rada postojala već 1228. godine. Kada je naime te godine iguman Svetog Dimitrija na Savi vodio proces protiv opatije u Martinsbergu, pozvao se na »privilegiju« koja se nalazila kod pečujskog episkopa i župana Keleda.[160] Pečujski episkop je po svoj prilici bio novi patron manastira: reč je o episkopu Bartolomeju koji je verovatno posredstvom lažne povelje pripisane palatinu Radu došao do patronata nad manastirom dok župan Keled može da se dovede u vezu sa »donatorom« ili »dedikatorom« *Cladom* koji se pominje u buli pape Honorija III.

Falsifikovanje je očigledno izvedeno uz pristanak oba učesnika, ali ni pored toga nije postalo pravosnažno. Iz razloga proisteklih iz crkvenog prava u falsifikovanu povelju morala je naime da bude uključena jedna rečenica koja međutim nije više štetila ineteresima lavre Svetog Teodosija, zaposednute od strane muhamedanaca, već interesima nadbiskupa u Kaloči. U povelji je stajalo da se manastir Svetog Dimitrija na Savi nalazi u dijecezi pečujskog episkopa (» ... illud Monasterium est in parochya Sancti Petri Quinqueecclesiensis, sicut in spiritualibus, ita eciam temporale dominyum ...« Koler, op.cit 1: 153) što nije odgovaralo činjenicama pošto su Sirmium i Sveti Dimitrije na Savi prema našim poznijim, potpuno pouzdanim istorijskim dokazima pripadali nadbiskupiji u Kaloči.[161]

Da bi podupro svoj plan, pečujski episkop je naložio da se istovremeno sa falsifikovanjem povelje palatina Rada i u povelju o osnivanju pečujske episkopije, koju je kralj Stefan izdao 1009. godine, kao i u povelju o potvrdama granica koju je izdao kralj Ladislav I 1093. godine unese rečenica da je istočna granica pečujske episkopije kod tkz. *Kőároka* ('kameni jarak') istočno od manastira Svetog Dimitrija na Savi.

Što se tiče obe povelje pečujske episkopije iz XI veka, brižljivim ispitivanjem utvrđena je njihova delimična autentičnost, mada su obe prerađene. Povelja iz 1009. je, prema Szentpéteryu, stigla do nas okrnjena i prerađena (Regesta Nr. 5); povelja iz 1093. je falsifikovana, ali je nesumnjivo nastala na bazi prave povelje, verovatno izdate 1091. godine (ibid. Nr. 27). Ime *Kőárok* je u obe povelje uneto tako da se ističe u oba rukopisa.

Povelja iz 1009. nabraja granične reke i potom kaže sledeće: » ... Tercium Korpus vsque ad Almas aquam, Quarum *vt dicitur kwarok* sicut incipiens a Danobyo super Zauum fluuium terminatur« (Koler, op.cit. 1: 67- 9). Izvorna povelja pominje na jugu samo veće granične reke[162] te stoga pominjanje beznačajnih oblika terena (*Kőárok)* nije opravdano.Moglo bi ovde da se doda i to da je Szentpétery, koristeći nemačke carske povelje iz tog doba, našao mnoge paralele sa delom teksta koji počinje sa »sicut« i time dokazao verodostojnost pominjanja Dunava i Save,[163] no

[160] »...privilegio, quod haberent apud episcopum Quinqueecclesinsem et comitem Cletum ...« PRT.1:690.

[161] Mon. Vat. Hung. 1/1: 176; Theiner, Mon. Hung. 1: 205 i 667-8.

[162] Vidi napomenu 59.

[163] Szt. István pécsáradi és péczi alapítólevele. 45-6.

izraz »vt dicitur kwaruk« u rečenici deluje strano i neprikladno. Njime se remeti i smisao rečenice budući da je *Kőárok* uvde umetnut kao da je posredi jarak ili kanal koji povezuje Dunav i Savu, a koji istraživači i nakon najbrižljivijeg istraživanja nisu uspeli da nađu; nisu, dakako, ni mogli da ga nađu jer jedan takav veštački kanal koji bi vodio preko Fruške gore nije ni zamisliv. Kada se isključi umetnuti izraz postaje jasno da je četvrta (južna) granica pečujske epsikopije 1009. godine polazila od Dunava a zatim vodila duž Save.

Suštinski deo povelje iz 1093. i pominjanje jarka *Kőárok* na tom mestu predstavljaju još očiglednije falsifikovanje. Tu naime stoji da se spor oko granica između pečujskog episkopa Stefana i Dezideriusa, biskupa(!) Kaloče, odigrao ispred kralja Ladislava. Pečujski episkop je navodno podneo kralju i okupljenom visokom sveštenstvu povelju svetog Stefana prema kojoj je Kőárok obrazovao granicu dijeceze, na šta je biskup Kaloče, koji je jedno vreme branio svoje pravo, priznao pravo pečujskog episkopa, pa je u prisustvu okupljenih čak pao pred njegove noge i molio za oproštaj.[164] I kada se zanemari činjenica da je već 1050/51. u Kaloči postojao nadbiskup, nema nikakve sumnje u tendencionalnost ove priče.[165]

U završnoj rečenici stoji sledeće: » ... rex predictus et omnes obtimates eus, St. Quoque metropolitane urbis archiepiscopus cum omnibus suffraganeis suis terminum *aqueductus, qui Kwarok dicitur*, cum ceteris priori privilegio inserits scilicet Zemon, Boordi, Almadii in perpetum possidentum diiudicarunt«.[166]

Već je Sentpeteri uočio da »povelja svetog Ladislava ...među granicama koje je utvrdio sveti Stefan a u okviru redosleda koji odstupa od pisma o osnivanju na p r v o m m e s t u, pre svih ostalih graničnih tačaka prema vespremskoj dijecezi navodi upravo *Köárok*«.[167] Iz toga jasno proizlazi da je i u ovu povelju naknadno upisana granica kod Kőároka.

---

[164] KOLLER op. cit. 1:171- 4; JANZSÓ op. cit. 19-21, 23-4.

[165] Čudno je da je pečujski episkop, prema jednoj okrnjenoj povelji izdatoj oko 1338. godine, u to vreme podneo povelju koju je izdao kralj Ladislav a kralj Bela III transumirao, pri čemu je ta povelja imala drugačiji sadržaj od nama poznate falsifikovane povelje.Kako proizlazi iz njenog fragmenta, povelja kralja Ladislava iz 1093. morala je biti popis dobara i u njoj se, između ostalog, radilo o poklanjanju sela Lančuk i Mohač pečujskom episkopu.Odeljak koji se na to odnosi iz neobjavljenog odlomka glasi: » ...domini Bele tercii secundi Geyche Regis filii, felicis recordationis quondam Regis Hungarie Privilegium gloriosissimi ... M°XC^{mo}III° confectum nobis demonstrauit. In cuis serie predictam possessionem Lanchuk, ac Mobach et alias quamplures ... priuilegio expressis dicte ecclesie Quinqueecclesiensi per eundem dominum beatum Regem Ladislaum perpetuo roboratas...« (Dl. 3200). Ukoliko je pečujska episkopija posedovala samo jednu jedinu povelju iz 1093. koja je transumirana od strane kralja Bele III, onda od dve varijante jedna mora da je lažna. Kako se popisu dobara ne može naći zamerka, falsifikovanom poveljom mora se smatrati povelja sa graničnim određenjem (Kőárok) u kojoj nedostaje popis dobara. U povelji iz 1093. je pored nabrajanja dobara verovatno bilo reči i o njihovim granicama a u najvišem stepenu je verovatno da je je tekst kojim raspolažemo falsifikovan na osnovu te povelje. Što se tiče vremena nastanka navedenog fragmenta, na pravi put upućuje nas povelja kaptola iz Pečvarada, od 1. septembra 1338, prema kojoj je u tom procesu jednom već bila podneta povelja koja potiče od slavnog kralja Ladislava i koja je transumirana od strane Bele III i Karla (Codex diplomaticus Andegavensis 3: 485).

[166] KOLLER op. cit 174-5; JANZSÓ op. cit. 21, 24.

[167] Szent István király pészváradi és pésci alapítólevele 53-4.

Što se pak geografske identifikacije ovog mesta tiče, time načinjemo jedno od najspornijih pitanja ugarske lokalne istorije.[168] Polazeći od dokaza, o Kőároku se može kazati sledeće:

U povelji iz 1009. stoji »vt dicitur *kwarok*« za sremsku graničnu liniju pečujske episkopije. U povelji iz 1093. bliži položaj »aqueductus, qui *Kwarok* dicitur« nije određen. Sremska granica dijeceze bila je u srednjem veku potok Manđelos koji teče južno od Fruške gore.[169]

Taj se potok uliva u Savu oko 5 kilometara zapadno od Svetog Dimitrija na Savi (t.j. Mitrovice). Kako se manastir Svetog Dimitrija prema podacima iz lažne povelje datirane 1057. godine nalazio na području pečujske dijeceze, granica na koju se pozivao pečujski episkop, naime Kőárok, morala je voditi istočno od manastira.

Šta je, prema tome, mogao da označava izraz *aqueductus Kwarok* ?

Aqueduktus znači 'vodovod'. Povezan sa ribnjakom znači, kao što se navodi 1224. godine, 'odvodni kanal',[170] ali u našoj povelji o takvom kanalu ne može biti reči (up. *kő* 'kamen').

Árok je u mađarskom pozajmljenica iz turskog. Značenje turske reči *ariq* je u gotovo svim dijalektima 'kanal' (staroturski *aryq* 'ручей, -водный канал'; Малов, Памятник древнетюркской письменности, 1951, 360; kašgari *aruq* 'reka, kanal' Brokelman; osm. *ark, arγ* 'conduit, canal, rigole pour l'arrosage des champs et des jardind' Barb. de Meyn.; čag. *aruk, aryγ* 'linija, pukotina' Kunos, Šejχ Sulejman; *aryγ* 'canal' Pavet de Court.; uig. kas. kirg. kkirg. 'kanal za navodnjavanje, žleb za vodu' Radlof, rečnik.; bašk. *arák* dass. Katarinskij; up. i Gombocz, Bugarsko-turske pozajmljenice 38, Gombocz-Melih, EtSz. 1: 141-2). Prvobitno je i u mađarskom morao da znači to isto. Složenica *köárok* znači 'kamenom ozidani jarak za vodu'. Upoređen sa rečju *aqueductus, köárok* može da se shvati kao 'vodovod'.

Severno od Mitrovice i danas još ponegde stoje kameni stubovi rimskog vodovoda koji je snabdevao Sirmium. Taj vodovod napajao se vodom sa južnog obronka Fruške gore iz bogatog izvora Vranjaš nedaleko od groblja u Manđelosu. Osnovni vod, dug 14 kilometara, kod Manđelosa se pripajao lokalnom putu Ležimir-

---

[168] Raniji spis koji se na to odnosi je kod Ortvaja iscrpno razmotren: ORTVAY, A pécsi egyházmegye alapítása és első határai [Osnivanje i prve granice pečujske dijeceze] 57-80; up. i Magyarorsz. régi vízrajza [Hidrografija stare Ugarske] 1: 453-5 i Magyarorsz. egyh. földl. 232; PAULER: Száz. 1888, 199; MNemz TörtÁrp. 12: 396; KARÁCZONY, Szent István király oklevelei 50; JANSÓ op. cit. 37-8, SZENTPÉTERY op. cit 55, BALANY: SzIEml. 1:345-6; KRING op. cit. 2: 485.

[169] ORTVAY op. cit.

[170] Mon. Eccl. Strig. 1: 247.

Mitrovica i vodio uz njega sve do Sirmiuma.[171] Ne verujem da može biti ikakve sumnje u to da je naš *aqueductus Kwarok* zapravo ovaj vodovod.[172]

Uključivanje granice Kőárok u povelje iz 1009. i 1093. znači da je pečujski episkop za sebe zahvatio zemlju između potoka Manđelos i rimskog vodovoda i time granicu na Savi pomerio oko 6 kilometara na istok. Na tom prostoru mora da se nalazio i manastir Svetog Dimitrija koga je pečujski episkop hteo da prisvoji.

Da bi stvar još više podstakao, pečujski episkop naložio je da se povelje kralja Stefana, odnosno prerađena povelja palatina Rada i povelja Andrije II zajedno transumiraju (prepišu) tako da je iguman Svetog Dimitrija na Savi mogao da se već 1228. godine pozove na privilegiju koja je čuvana kod novog patrona, pečujskog episkopa.

Na prvi pogled može izgledati preteranim da je pečujski episkop bio sklon da svoju najstariju privilegiju žrtvuje zbog jednog grčkog manastira. To, međutim, postaje odmah razumljivo kad se ima u vidu da imanja manastira u Svetom Dimitriju na Savi po vrednosti gotovo da nisu zaostajala za imanjima opatije Martinsberg te je dakle u igri bio veliki dobitak.

Nadbiskup Kaloče nije, međutim, posmatrao ugrožavanje svojih prava skrštenih ruku. Povezujući zaštitu oblasti koja je bila pod njegovom jurizdikcijom sa borbom protiv šizmatika, on je 1229. godine otputovao lično u Rim[173] i izdejstvovao kod pape osnivanje sremske biskupije pod jurisdikcijom nadbiskupa Kaloče.Zvanična svrha nove episkopije bila je prevođenje Slovena i Grka koji su živeli u toj oblasti u latinski obred i rimokatoličku crkvu.[174]

Dijeceza sremskog biskupa isprva nije bila precizno ograničena. Bez sumnje je, međutim, da je takozvani »onostrani Srem« na južnoj obali Save pripadao sremskom biskupu. Na tom prostoru nalazila su se tri, odnosno četiri arhiđakonata, kao što to proizlazi iz povelje kanonika crkve Svetog Irineja (Capitulum ecclesie Beati Iriney) iz 1300. godine: »Johanne archidiacono de Polia, Johanne archidiacono de Abana, Valentino Archidiacono de Pascavia ceterisque canonicis«.[175]

---

[171] HOFFILLER op. cit. 525-6: »Sirmium je dobijao vodu iz Fruške gore; najveću količinu isporučivao je izvor Vranješ kod sela Mangjelos, oko 14 km severno od Mitrovice. Do 1907. godine temelji vodovoda severno od Mitrovice bili su još vidljivi, potom je veliki deo uništen ... Vodovod je prvo vodio duž današnjeg puta Mitrovica-Ležimir, zatim se severoistočno račvao ka Mangjelosu i potom vodio kroz privatan posed, gde bi možda još mogli da se nađu njegovi ostaci«. Vidi i ORTVAY, Magyarország régi vizrajza 2: 396-8 i A pécsi egyházmegye 1890, 76-7.

[172] To rešenje pominje već KARÁCSONYI (Szent István király oklevelei 50) a za njim i Kring, SzIEml. 2: 485, potom i PAPP op. cit. 55, mada ne objašnjavajući protivurečnosti povelje.

[173] THEINER, mon. Hung. 1: 88: u buli koju je izdao papa Gregor IX; »Colocensis Archiepiscopus in nostra presentia fecit recitari ...«

[174] Ibid. 89: »ut Sclavi et Greci, qui inhabitant terram illam, in divinis officiis et ecclesiasticis sacramentis ad Latinorum ritum et obedientiam Romane ecclesie, si potest fieri, convertantur.«

[175] Archiv Spolku Svateho Vojtecha. Trnava. Kasnije podatke iz 1340, 1353. i 1378. vidi kod SMIČIKLAS, CD. 10: 589, 12: 191, 15: 362 gde se može naći i jedan arhiđakon iz *Belyena*. Ovo mesto nije identično sa sremskim *Belyén*om (tako CSÁNKI op. cit 2: 241) već se nalazilo u banovini Mačva.

Sremski arhiđakonat koji je pripadao nadbiskupiji Kaloče pominje se u godinama 1229, 1237, 1244, 1247. itd. među arhiđakonatima kanonika Bača. [176] U isto vreme izgleda da je i sremski episkop u ovoj oblasti imao slična prava. Godine 1232. papa Grgur IX pisao je nadbiskupu Kaloče da treba da obešteti sremskog arhiđakona u dijecezi Kalöča utoliko što su njegova prava oštećena pretvaranjem njegove crkve u episkopat (ut si archidiaconi Sirmiensi iura, erecte ipsa ecclesia in episcopatum, leadantur). [177] U spisu pape Inoćentija iz 1247. čitamo da se manastiri Sv. Đorđe i Sv. Dimitrije nalaze u dijecezi episkopa iz *Kőa*.

Sedište sremske episkopije, ponovo rođene na temelju antičke baštine, isprva naime uopšte nije bilo u Sirmiumu već u *Kő-u* (danas Banoštor) koji se nalazio nešto dalje na Dunavu.[178] Tek 1247. godine, kada je episkop iz *Kő-a* (očigledno u saglasnosti sa nadbiskupom iz Kaloče) pozivajući se na pohod Tatara zamolio papu za dozvolu da svoje sedište podigne na nekom sigurnijem mestu,[179] papa Inoćentije IV je, odazivajući se na tu molbu, naložio nadbiskupu Kaloče da sedište episkopije premesti u manastir Svetog Đorđa ili manastir Svetog Dimitrija.[180]

Može se, dakako, pretpostaviti da je nadbiskup Kaloče time želeo i da konačno osigura svoju jurisdikciju nad manastirom u Svetom Dimitriju na Savi, budući da je pečujski biskup to isto uvek iznova pokušavao i nakon ustanovljavanja sremske episkopije.

Da je spor oko granice nastavljen možemo da zaključimo po tome što je papa deset dana nakon izdavanja bule kojom se dozvoljava premeštanje sedišta episkopije u manastir Svetog Dimitrija, na molbu nadbiskupa Kaloče poslao pisma trojici ugarskih igumana (opata) u kojima je navedeno da granica između dijeceza Kaloče i Pečuja do sada nije bila precizno ustanovljena, usled čega je između poglavara tih dijeceza postojao ozbiljan sukob. Na osnovu pisma koje mu je upućeno, papa sada poverava toj trojici igumana da uspostave stare granice ili da, ukoliko to nije moguće, razgraniče ove dve dijeceze poštujući obostrana prava.[181]

Da je akcija nadbiskupa Kaloče ovog puta imala uspeha proizlazi iz toga što je Sveti Dimitrije na Savi nadalje trajno ostao u nadbiskupovoj dijecezi a sremski episkop se ubrzo nakon odobrenja preselio u tvrđavu Srem (Szerem) na ostrvu kod Svetog Dimitrija na Savi, gde se uselio u baziliku nazvanu po prvom sremskom episkopu, Svetom Irineju, koja je time oživela posle prekida od 176 godina.

Da crkva Svetog Irineja, sedište sremskog episkopa, odnosno Srem, drugim rečima grad Svetog Irineja, nije ležao na levoj obali Save, gde se nalazio Sveti Dimitrije, nesumnjivo proizlazi iz saslušanja svedoka koje je 1309. godine na papinu zapovest zapisano. Cambio, arhiđakon iz Njitre, došao je u Srem, t.j. Szenternye (ad

[176] Hazai Okm. 7: 15, 25; WENZEL 11: 336, 7: 151, 241; THEINER, Mon. Hung. 1, 191.
[177] THEINER, Mon. Hung. 1:103.
[178] Ibid. 1:205.
[179] Ibid.1:88, 103; BALICZ, op. cit 2/2: 29-31; CSÁNKI op. cit.2: 234.
[180] THEINER, Mon. Hung. 1:205.
[181] Ibid.

ecclesiam *Sancti Yrinei,* ubi episcopus *Syrmiensis* consuevit immorari; ... ad villam *Sancti Yrinei*; ... In *Syrmiam* ad ecclesiam *Sancti Yrinei* Mon. Vat. Hung. 1 /2: 321, 322,327) i tamo je pred kanonicima dobio 48 maraka od sremskog episkopa; sledećeg dana prešao je sa sremskim episkopom preko Save i stigao u Sveti Dimitrije na Savi (...solutione predicto modo facta ... magistrum Cambio ...fecit transduci et conduci ultra aquam *Zawa* ad villam *Sancti Demetrii*; ... sequenti die ... cum dictus episcopus transivisset fluvium *Zawa* iuxa ... villam *Sancti Demetrii* ... magister Cambio accedens ad portum ... episcopum salutavit. Ibid. 323, 329). Srem, t.j. Szenternye, morao se prema tome nalaziti preko puta Svetog Dimitrija na Savi, na ostrvu na kome je ležao već u vreme seobe naroda.

Bazilika otkopana u Maloj Mitrovici može se stoga identifikovati kao crkva Svetog Irineja.

Još nekoliko reči o daljoj sudbini Svetog Dimitrija na Savi.

Posle pohoda Tatara manastir i crkve koje su mu pripadale – one koje su ostale neoštećene – prešle su u posed rimokatoličke crkve.[182] Matični manastir je, međutim, još jednom vraćen grčkoj crkvi. Silom uspostavljena crkvena unija se, naime, konačno raspala nakon pada latinskog carstva i usled otpora grčkog sveštenstva. Uz to je kralj Bela IV godine 1264. poklonio banovine Macsó i Bosnu zajedno sa posedima Belin i Sveti Dimitrije svojoj kćerki, udovici galicijskog kneza Radoslava i njenim sinovima,[183] koji kao pravoslavci nisu mogli biti protivni grčkom i slovenskom obredu. Sve to je imalo za posledicu da je manastir Svetog Dimitrija, koji je ležao na rubu pravoslavnog sveta, ponovo dospeo pod grčku upravu. U to vreme, međutim, manastir više nije raspolagao ranijom imovinom a ni Grci nisu imali političku moć kao u vreme procvata Vizantije. Tako se dogodilo da je manastir s vremenom sam propadao.

Prema onome što piše u pismu pape Klimenta VI, datiranom 1344. godine, manastir, u kome su od osnivanja Grci, Ugri i Sloveni uvek živeli odeljeni jedni od drugih, je od smrti poslednjeg grčkog igumana, koji je umro deset godina ranije, bio prazan te je papa stoga naredio biskupu iz Njitre da ovde naseli benediktince.[184]

Iz okolnosti da je pečujski biskup četrdesetih godina četrnaestog veka sastavio a 1350. naložio da se transumira onaj veliki kompleks povelja, koji je sadržao i falsifikovane povelje iz 1009, 1057. i 1093. godine, moglo bi da se zaključi da je

---

[182] GYÖRFFY op. cit 95.

[183] THEINER, Mon. Hung. 1:273.

[184] Ibid 667-8. »...Nuper siquidem ad notitiam apostolatus nostri pervenit quod in confinibus Regni Ungarie iuxta Scismaticos Regni Rasie versus Greciam in diocesi Colocensi quoddam Monasterium sancti Demetrii nuncupatum, in quo ex primaria institutione ipsus Greci, Ungari et Sclavi servire debebant, et cuilibet nationum huiusmodi fuerunt inibi distincete ac disposite mansiones, et ibi ponebatur Abbas Grecus per Patriarchem Grecorum: qui abbas non obediebat in Regno Ungarie alcui prelatorum, sed solum Patriarche predicto: quodque ultimo Abbate Greco Monasterii predicti defuncto, prefatus Patriarcha extunc abbatem non posuit in Monasterio memorato, nec de Abbatia ipsius Monasterii prelatus aliquis se intromisit, et sic dictum Monasterium per decem annos vel circa vacavit et vacat, eiusque bona dissipavit et occupavit potentia laicailis, et cultus divinus in ipso Monasterio iuxta tamen Grecorum ritum interim est non modicum diminutus...« Up. MORAVCSIK: SzIEml. 1:420.

još jednom pokušao da se dokopa odumrlog grčkog manastira. Ne postoji, međutim, nijedan dokaz o tome da je u tom nastojanju i uspeo.

Nakon turskog osvajanja grada manastir je potpuno propao i od tada živi jedino u imenu mesta *Mitrovica* (u novom zvaničnom obliku *Sremska Mitrovica*) nastalom na osnovu imena *Dimitrije.*[185]

Summary

SURVEY OF THE PROPERTY OF THE GREEK MONASTERY IN ST. DEMETRIUS OF THE SAVA (SREMSKA MITROVICA) FROM THE XIITH CENTURY

The most significant documents about the history of St. Demetrius on the Sava are two bullas of Pope Honorius III. In the two similar bullas (dtd. October 25th 1216 and January 29th 1218 respectively) The Pope acknwledges the property of a Greek monastery by the name of St. Theodosius. These charters had been issued also as a confirmation of an older charter, by the Hungarian king Bella III.

Between 1193 and 1196 King Bella III presented St. Demetrius on the Sava and all its property to the lavra of St. Theodosius in Jerusalem. In the Greek document about this gift, the author first lists previously granted possessions of St. Demetrius on the Sava, and then the property donated recently.

However, neither the King's nor the Pope's charter had been obeyed. The abbot of St. Demetrius on the Sava would not have his monastery given away, so he devised ever new ways of avoiding.

In the XIIIth century afalse document was issyed, stating that the palatin Rado had already in 1057 put St. Demetrius on the Sava under the authority of the Pecs bishopric. The author of the forged document was the bishop of Pecs, who undoubtedly had the support of the abbot of St. Demetrius. This forgery launched a dispute between the Pech bishopric and the Kaloch archbishopric on the boundaries of their authorities. At the plea of the Archbishop Kaloch, the Pope sent letters to three Hungarian abbots which say that the boundary between the bishopric of Pecs and of Kaloch was never strictly set, and that there was severe conflicts between the pontiffs due to this fact.

The Archbishops action was success. St. Demetrius remained under his authority, and soon afterwards the bishop of the Srem region moved his seat to Srem (Szerem) fortress on an isle near St. Demetrius on the Sava. He was staying in a basilica named after the first bishop of Srem, St. Irineus, which had been deserted 176 years.

[185] Up. i WENZEL G, Adalékok Száva-Szent-Demeter város történetéhez [Prilozi o istoriji grada Sveti Dimitrije na Savi] Magyar Akadémiai Értesítő 5(1866) 319-40.

When the Turks occupied the town, the monastery was ravaged and ruined, and only its name remains in the town's name – Mitrovica.

мр Ђура Харди

ГАЛИЧКИ КНЕЖЕВИ ДАРОДАВЦИ МАНАСТИРА СВЕТОГ ДИМИТРИЈА НА САВИ

У једном кратком одељку була папе Хонорија III издатим 1216. и 1218. године, се спомињу два руска краља из Галиције и њихов дар манастиру Св. Димитрија у износу од 13 кантара воска годишње. Аутор анализира тај део повеље закључивши за разлику од претходних истраживача да ови кнежеви нису заједно преузели даривање, већ да су они били ти Ростиславичи, који су у одређеном периоду наново потврђивали руски приход Св. Димитрију, који је први установио Василько Володаревич. Састављач пописа манастирских поседа и прихода сумарно је унео све руске кнежеве који су имали везе са приходом.

Кључне речи: *Галиција, Свети Димитрије, манастир, Хонорије III, Бела III, Василько, Иван Владимир, Кијев, була*

Један податак, садржан у булама папе Хонорија III издатим 1216. и 1218. године, у којима су скоро идентично потврђени поседи и приходи манастира светог Теодосија поред Јерусалима, неочекивано је осветлио везу владара руске кнежевине Галиције из династије Ростиславича са грчким манастиром Св. Димитрија на реци Сави и истоименим насељем, данашњом Сремском Митровицом. Наиме, у једном кратком одељку була се спомињу два руска краља из Галиције и њихов дар манастиру Св. Димитрија у износу од 13 кантара воска годишње.

У були из 1216. године реченица о руском дару гласи: **"Annum cere redditum tredecim cantariorum a Basilica et Iohanne Blademero Russorum Regibus, apud Galizam uobis concessum."** У мало каснијој повељи, која је очигледан препис прве, стоји "...**Annuum cere redditum Tredecim Cantariorum a Basilica et Iohanne Blandemero Rusorum Regibus apud Galizam vobis concessum."**[1]

Захваљујући драгоценом истраживању Ђ. Ђерфија[2] ми данас са сигурношћу можемо прихватити мишљење да се податак о "годишњем дару руских краљева из Галиције" православном манастиру светог Димитрија, првобитно налазио у једној повељи угарског краља Беле III, насталој између

---

[1] Була из 1218. године интерпретирана је у историографији много више захваљујући *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, ab A. Theiner, tomus I, Romae MDCCCLIX, nr. 16; док је старију булу критички публиковао Г. Пап 1249. године G. Papp, I monaci dell Ordine di S. Basilio Ungheria nel secolo XIII, Analecta OSBM, series II, sectio II (VII), fasc 1, Romae 1949, 41-45.

[2] Gy. Győrffy, *Das Güterverzeichnis des grich. Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12 Jh.,* Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae, tomus IV, 1959, 9-74.

1193 –1196. године. Повеља је састављена на грчком језику, а њен латински извод је унет у буле Хонорија III. Грчка повеља Беле III представљала је даровницу, којом је овај владар манастир Св. Димитрија на Сави са поседима и приходима завештао Лаври светог Теодосија у Јерусалиму. У Лаври је била сахрањена његова мајка, краљица Еуфросина, која је потицала из руске кнежевске династије волинских Мономаховича. Када је од стране Беле 1186. године била прогнана из Угарске, Еуфросина је уточиште нашла у Светој земљи где је као монахиња, највероватније 1193. године, окончала свој живот. Код пописа поседа и прихода дариваног манастира Св. Димитрија уврштен је и иностарни дар руских кнежева. Ђерфи је на основу фонетске анализе транскрибованих топонима такође закључио, да је повеља Беле III из 1193-1196. добрим делом састављена на основу једног старијег пописа добара манастира светог Димитрија.[3]

У були Хонорија III помињу се као дародавци манастира два "руска краља" из Галиције – Василько (*Basilica*) и Иван Владимир (*Iohanne Blademero*). Зналци галичко-волинске историје одмах су уочили да кнез по имену Иван Владимир није постојао међу члановима галичке владарске куће Ростиславича, која је овом земљом владала кроз читав XII век. Како су кнежеви наведени заједно, и идентитет другог међу њима, Василька, који је доиста владао једним уделом земље (1082-1124), постао је упитан. Проблем идентитета привукао је пажњу већ историчара старије генерације. И. Шараневич, М. Грушевски и Н. Баумгартен били су једногласни у претпоставци да су Василько и Иван Владимир заправо били незаконити синови последњег галичког кнеза из династије Ростиславича, Владимира Јарославича (1187-1199)[4]. Руски летописац је уистину знао за два незаконита сина овог кнеза, мада није навео њихова имена.[5] Галички кнез Владимир се 1188. године, бежећи од незадовољних бојара, склонио са државном ризницом, незаконитом супругом и два сина у Угарску. Мада је обећао помоћ и са војском кренуо у суседну Галицију, Бела III је ускоро руске госте бацио у тамницу, а сам је покушао да приграби Галицију. Владимир је уз доста перипетија успео да се ослободи из угарског заточеништва и да следеће године поврати свој престо.[6] Владимировој деци се, међутим, након ових вести у изворима изгубио сваки траг. Реченим историчарима чинило се логичним да су они могли као таоци и даље остати у Угарској. Вероватно су после извесног времена од угарског краља добили

---

[3] Исто, 30-61.

[4] J. Szaranewicz., *Die Hypatios Chronik als Quellen-Beitrag zur Österreichische Geschichte*, Lemberg 1872, 117-118; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, том II, Київ 1992, 454; N. Baumgarten, *Généalogies et mariages occidantaux des Rurikides du Xe au XIIIe siécle*, Orientalia Christiana, IX/35, I/1927, 17.

[5] *Літопис руський за Іпатським списком*, переклад, примітки Л. Махновець, Київ 1989, 346-349.

[6] *Літопис руський*, 346-349; о овим збивањима погледати и рад M. Font, *Szempontok III. Béla halicsi hadjáratainak kronológiájához, Acta universitatis de Attila Jozsef nominatae,* Acta Historica, tomus LXXXIV, Szeged 1987.

поседе, да би се 1218. године појавили у нама већ знаној папској повељи као дародавци грчког манастира, тим пре што су у црквеном погледу припадали истој вери.

Ову на први поглед прихватљиву претпоставку довео је у питање Ђерфи. Прво је утврдио да се помен руских кнежева налазио у повељи угарског краља из 1193-1196 године, када су незаконити Ростиславичи били још деца. Они у то време тешко да су могли имати поседе у Угарској, који су били услов за даривање. Незаконитим члановима руске кнежевске династије, уз то још и деци, свакако није могла пристајати звучна титула краљева из Галиције. Како је већ речено, повеља Беле III се уз то ослањала на један ранији попис поседа манастира Св. Димитрија у којем се наводио и дар галичких кнежева.[7]

Након обарања постојеће хипотезе, Ђерфи је истраживање усмерио ка историографији добро познатом имену и лику галичког кнеза Василька. Василько Ростиславич је заједно са својим братом Володарем током три бурне деценије (1084-1124) успешно владао кнежевином, која ће током XII века постати једна од најзначајнијих руских држава. Главни проблем – идентитет Ивана Владимира – Ђерфи је разрешио сматрајући да се ту радило о две личности и два имена руских кнежева. По овом аутору, у тексту папске повеље, због грешке у преводу нису раздвојена имена кнежева Иван и Владимирка, личности које су дакако историјске. Иван је био син и наследник Василька Ростиславича, а Владимир, односно Владимирко Володаревич њихов блиски рођак.[8] На крају, упоређујући угарско-руске односе с почетка XII века, затим структуру основног пописа поседа манастира светог Димитрија, топониме и личности, Ђерфи је дошао до закључка да су руски кнежеви почетком XII века (између 1113-1125) "Светом Димитрију" завештали 13 кантара воска годишње. У том периоду манастир је од угарских краљева добио 24 поседа, о чему је издата даровница на грчком језику.[9]

Мада кратак, податак о даривању руских кнежева отвара занимљива питања. 1.) Због чега се као дародавци спомињу само поједини чланови галичке кнежевске династије? 2.) Какво је порекло ословљавања Ростиславича као руских краљева из Галиције? Разумевање одговора на ова питања понајпре би захтевало кратак осврт на историју настанка Галичке кнежевине.[10]

---

[7] Gy. Györffy, *Das Güterverzeichnis, 53, 55.*

[8] У совјетској историографији Ђерфијево мишљење је први прихватио В. Т. Пашуто, *Внешняя политика Древней Руси*, Москва 1968, 167.

[9] Gy. Györffy, *Das Güterverzeichnis, 56-61*

[10] У српској историографији податак о дару галичких кнежева није непознат. На њега се спорадично осврће С. Ћирковић у раду посвећеном Civitati Sancti Demetrii; С. Ћирковић, *Civitas sancti Demetrii*, група аутора, *Сремска Митровица*, С. Митровица 1969, 61. Између осталог, циљ мог рада ће бити да детаљније прикажем везе украјинских кнежева, односно Галиције и Сремске Митровице у средњем веку.

Територија на којој су крајем XI и током XII века формиране Галичка кнежевина (Галиција)[11] и њој суседна Волинија, дефинитивно је ушла у састав Кијевске државе током владавине Јарослава Мудрог (1015-1054). Њу су насељавала источнословенска племена Тиверци, Уличи, Дуљеби, Волињани, као и племена Бели Хрвати и Бојки које, интересантно је напоменути, Константин Порфирогенит везује са досељавањем Срба и Хрвата на Балканско полуострво.[12] Најстарији руски летописи говоре о два града око којих се, карактеристично за руске земље, обједињавала власт и земља. То су били Перемишљ и Червен. Од имена другог града потиче један од историјских назива за најјугозападнију област Кијевске државе – Червенска земља.[13] Будућа Галиција била је смештена у подножју Карпата, у плодним долинама Дњестра и Сана. Галичка равница је задирала у појас степа, преко којег се речним токовима избијало на доњи Дунав и Црно Море. Укљештена између метрополе Кијева с једне, и Пољске и Угарске с друге стране, ова земља је представљала пограничну област моћне руске државе. Кроз њу су водили трговачки путеви на Запад. Уједно, ту се често ратовало са суседима.

Руска кнежевска династија Ростиславича, под којом се Галиција осамосталила, да би током XII века, када се Кијевска држава распада на преко десет кнежевина, постала једна од најутицајнијих руских земаља, припадала је роду изгоја. Категорија кнежева изгоја у историји Кијевске Русије је појава *sui generis*.[14] Од времена владавине наследника кијевског кнеза Јарослава Мудрог земља и власт дељене су између одраслих чланова кнежевске породице. У начелу, принцип старешинства је одређивао положај у хијерархији управљања огромном државом и њеним градовима, тј. удеоним кнежевинама. Држава је схватана као владарска баштина која је припадала Јарослављевим синовима и њиховим наследницима.[15] Најстарији у роду полагао је право на престоницу Кијев и врховну власт над осталим бројним члановима династије. Врло брзо су старији и моћнији чланови рода искључили млађе и малолетне рођаке из поретка владавине. Ови су, лишени власти и земље, постали људи изван друштвеног поретка, изгнати кнежеви – изгоји.

---

[11] Галиција је латинска изведеница од имена града Галича – Галичке кнежевине, односно Галичине, како се ова област зове на украјинском језику.

[12] Константин Порфирогенит, *Спис о народима*, Византијски извори за историју народа Југославије, том II, обрадио Божидар Ферјанчић, Београд 1959, 46-47.

[13] О настанку и развоју Галичке и Волинске земље погледати А. Н. Насонов, *"Русская земля" и образование территории древнерусского государства,* Москва 1951; М. Ф. Котляр, *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв.*, Київ, 1985.

[14] О изгојима погледати С. М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, книга первая, СПб, 283.

[15] О сложеном питању државног поретка Кијевске државе, карактера и идеологије кнежевске власти Рјуриковича погледати А. П. Толочко, *Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология*, Киев 1992.

Судбина изгоја задесила је и Јарослављевог унука Ростислава Владимировича, док је његов удео државе вероватно потпао под контролу кијевског кнеза. На простору југоисточне Русије су се 1081. године појавили Ростислављеви синови – Рјурик, Василько и Володар. Упркос супротстављању кијевског кнеза Всеволода Јарославича (1078-1093) и његовог рођака Јарополка Изјаславича, који је управљао Владимиром-Волинским и целом том облашћу, Ростиславичи су, захваљујући оружју своје бојарске дружине, успели да се одрже у Перемишљу и суседним градовима. Сходно редоследу стрешинства, најстарији Ростиславич Рјурик столовао је у Перемишљу, док су његова млађа браћа владала Теребовљем, односно Звенигородом.[16]

Почев од 1084. године земља у подножју Карпата добила је своју кнежевску кућу и била једна од првих руских територија која је кренула путем самосталности од Кијева. За Ростиславиче су старији рођаци, који су се смењивали на кијевском трону, увек били опасни противници. Из Кијева се, не бирајући средства, природно тражило њихово потчињавање. На другој страни, пограничко ратовање са Пољском и Угарском је Ростиславичима и њиховим савезницима Куманима доносило добит, али и узвратне нападе које је требало издржати.[17]

Важна тачка за Ростиславиче и њихову земљу био је кнежевски скуп у Љубечу, одржан 1097. године. На њему су представници пет грана кнежевског рода одредили да свака од њих неотуђиво држи своју отчину.[18] Чланови династије су Володару Ростиславичу као отчину признали "власт" Перемишљ, а његовом брату Василько Теребовљ (трећи Ростиславич, Рјурик, више није био међу живима).[19] Са формалног аспекта, до тада изгоји, Ростиславичи су нашли место у поретку управљања државом. У пракси међутим, овај споразум, потврђен уобичајеним љубљењем крста, био је непосредно после скупа грубо нарушен. Кнез суседне Волиније, Давид Игоревич, иза кога је стајао кијевски владар Свјатополк Михајло Изјаславич (1193-1054), на превару је заробио и свирепо ослепио млађег Ростиславича – Василька.[20] То ипак није поколебало Ростиславиче да се одрже на својој *отчини*.

Мада на овом месту не могу да се прикажу међународни односи кнежева Галиције, ипак се ваља осврнути на њихов однос са Византијом. Може се рећи да је Галиција током XII века била најпоузданији савезник Царства на руском тлу. Ослањајући се вероватно и формално на Византију, галичким кнежевима је

[16] М. Грушевський, *Історія*, 45, 75-76, 408-410.

[17] О сукобима Ростиславича са Пољском и Угарском погледати М. Грушевський, *Історія*, 407-417; І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, Київ 1984, 67-72; Ф. Макк, *К оценке Венгерско-русских связей XII в.*, Acta universitatis de Attila Jozsef nominatae, Dissertationes Slavicae, Sectio lingvistica , Szeged 1984, XVI, 203.

[18] Отчина – карактеристични појам кијевске епохе, који у српском језику одговара значењу баштине или очевине.

[19] Полное собрание Русских летописей, том первый, *Лаврентьевская летопись*, Москва 1887, 256-257.

[20] Исто, 257-262.

било лакше да сачувају самосталност у односу на Кијев. Ћерка Володара Ростиславича је 1104. године удата за једног сина цара Алексеја I, могуће Исака, оца будућег узурпатора Андроника Комнина.[21] Био је то речит знак пријатељства двеју владарских кућа, који је уједно сведочио о значају и угледу Ростиславича. Поред политичких мотива, географска близина и трговински односи додатно су повезивали Галич са Византијом.[22]

Володар и Василько (1084-1124) су сложно владали државом која се састојала из два равноправна удела са престоницама у Перемишљу и Теребовљу. Када су 1024. године Ростиславичи окончали животни и владарски век, њихова кнежевска отчина је, сходно обичају, подељена између њихових синова. Володара су наследили Ростилсав и Владимирко. Први је као старији столовао у Перемишљу, други у Звенигороду. Василько је иза себе такође оставио два наследника. Старији Васильковић, Григорије, столовао је у очевом Теребовљу, млађи Иван у Галичу. Након 1126. године Ростислав Володаревић и Григорије Васильковић се више не спомињу у изворима.[23] Почетком четрдесетих година у Галицији су од представника треће генерације Ростиславича кнежевали само Иван Васильковић и Владимирко Володаревић. Може се претпоставити да су у међувремену њихова старија браћа умрла. Већ 1141. године, богу се представио и Иван Васильковић. Његов удео са престоницом у Галичу је наследио Владимирко, који ће пар година касније под својом влашћу ујединити целу Галицију.[24]

За владавине бескрупулозног Владимирка Володаревича (1124-1153) Галичка кнежевина је почела да игра врло важну улогу у сукобима који су раздирали све тање политичко јединство Кијевске државе. Владимирко је за престоницу одредио Галич. Овај град био је најмлађа удеона престоница у држави Ростиславича. Међутим, његов изразито повољан положај на Дњестру, куда је протицао водени пут ка Црном Мору и Византији, као и трговина сољу која се добивала у оближњим рудницима, предодредила га је за нову престоницу државе. По Галичу се од средине XII века почиње називати и земља и држава Ростиславича. Захваљујући Васильковој енергији и невиђеном лукавству, које је постало опште место у руским летописима, Галич постаје независан у односу на Кијев. Заједнички походи кијевског кнеза Мстислава

---

[21] М. Фрайденберг, *Труд Иоанна Киннама как Исторический Источник*, Византийский Временик, том XVI, год. 1959, 41; O. Jurewicz, *Andronikos I. Komnenos*, Amsterdam 1970, 36-38, 65.

[22] О међународном положају Галиције у XII веку погледати Ђ. Харди, *Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма*, Н. Сад 2002, 23-50.

[23] Овај период галичке историје је познат захваљујући Јану Длугошу, пољском историчару из XV столећа, који је користио данас већ изгубљене изворе. *Joannis Długossii Historie Polonicae*, ed. Przezdyiecki A., t. I, lib. I-IV, Cracoviae MDCCCLXXIII, 533-537; упоредити и М. Грушевський, *Історія,* 417-422, 573-574; І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство,* 67-73; М. Ф. Котляр, *Галицько-Волинська Русь*, Київ 1998, 115-120.

[24] *Літопис руський,* 192-193 и 197; Звенигородски удео је још увек држао Владимирков млађи рођак Иван Ростиславич, који ће након побуне против свог стрица 1145. године бити препуштен судбини изгоја.

Изјаславича (1146-1154) и његовог зета, угарског краља Гезе II, предузети 1150. и 1152. године, нису могли да сломе галичког кнеза.[25] Током успешне владавине Владимирковог сина јединца, Јарослава Осмомисла (1153-1187), опеваног у славном епу *Слово о полку Игореву*, Галиција је најугледнија кнежевина на руском југу, а њен владар је утицао на постављење кијевских кнежева.

Сада је време да се позабавимо нашим питањима. Врло је логична недоумица зашто се као дародавци манастира Св. Димитрија јављају Василько Володаревич, његов син Иван и рођак Владимирко Володаревич, али не и други чланови династије. По ком династичком принципу ова три Ростиславича, како дознајемо из папске буле, установљавају даривање? Мислим да њихов одабир није случајан, тим пре што је руски кнежевски свет био уочљиво хијерархијски одређен.

За разлику од Ђерфија, моја претпоставка је да ови кнежеви нису заједно преузели даривање, већ да су они били ти Ростиславичи, који су у одређеном периоду наново потврђивали руски приход Св. Димитрију, који је први установио Василько Володаревич. Састављач пописа манастирских поседа и прихода сумарно је унео све руске кнежеве који су имали везе са приходом. То му је на крају била и обавеза. Могуће да је то урадио на основу два или три друга документа која су о томе сведочила. Или се, у шта сам склон да поверујем, радило о запису потврде даривања, у којем су поред дародавца наведени и његови претходници. Податак о руском приходу улази у повељу Беле III 1193-1196, да би се потом нашао у папској були из 1216. године. Уједно, реченица о руском дару је код писара угарске канцеларије, или касније у папској канцеларији, извесно доживела одређене промене.

Како је поменуто, у руским кнежевинама врховна власт припадала је најстаријем члану породице. Међу првим Ростиславичима старији од Василька био је Володар. Володар се, међутим, као дародавац не спомиње. Летописац нам под 1124. годином саопштава да је умро Василько, а након њега и његов старији брат Володар. [26] Значи, кад је установљен дар, најстарији Ростиславич који је столовао у Перемишљу, свакако је био жив. Произлази да је Василько ступио у контакт са удаљеним манастиром у властито име, не у име рода, и то као владар свог удела државе – Теребовља. Из којих разлога се онда у Васильковом друштву као дародавци спомињу његов син Иван и Володарев син Владимирко? Будући да су били савременици, постоји могућност да су баш њих тројица заједно даривала манастир. Али, по логици руске хијерархије управљања државом, то је мало вероватно.

---

[25] Опширније о положају Галиције у савезима и ратовима на руском тлу вођеним средином XII века М. Грушевський, *Історія*, 151-175 и 429-437.

[26] *Літопис руський*, 180.

Ако бисмо и могли оправдати присуство Ивана у друштву свог родитеља, помен рођака Владимирка се баш и не уклапа. Његов отац је још увек жив и није било потребе да га евентуално неко заступа. И што је још важније, Иван и Владимирко су били млађи синови у породици.[27] У таквом контексту, посве је упитно њихово присуство мимо учешћа њихове старије, у хијерархији рода привилегованије браће.

Василько је највероватније први од Ростиславича установио приход. Нема разлога да не прихватимо Ђерфијев закључак да се даривање збило након 1113. године, а пре године Василькове смрти[28]. Те 1113. године угарски краљ Коломан прогнао је своју супругу Јефимију, ћерку кијевског кнеза Владимира Мономаха (1113-1125). Како су тиме кијевско-угарски односи захладнели, Ростиславичима се отворио пут да ступе у савезничке односе са дотада непријатељском Угарском. Мада су Угри још увек памтили страшан пораз који су од Ростиславича и Кумана 1099. године доживели под Перемишљем, у новим околностима заживео је савез који је у обостраном интересу био на снази све до средине четрдесетих година XII века.[29] Ђерфи сматра да се галички дар може повезати са савезничким односима двеју владарских кућа, тим пре што су у том периоду и Арпадовићи богато даривали грчки манастир.[30]

Иван и Владимирко се као дародавци могу појавити тек у тренутку када њихова старија браћа умиру, а они постају једини господари земље. Између 1126. и 1240. године, Владимирко је старијег Ростислава наследио у Перемишљу. Након смрти Григорија, млађи Иван преузео је теребовљански удео, мада је и даље столовао у Галичу.[31] Кијевски летопис нам под 1140. годином говори само о Ивану Василъковичу и Владимирку Володаревичу. Они су те године под заставом кијевског кнеза Всеволода Олеговича (1139-1146) војевали против волинских Мономаховича. Интересантно је приметити да се рођаци у два помена наводе заједно,[32] као да су заједно управљали државом Ростиславича. Изгледа сасвим могуће да су њих двојица тих година потврдили приход манастиру Св. Димитрија. У вези са тим постоји још једна претпоставка. Пошто знамо да је 1141.

---

[27] Распоред наслеђивања државних удела је једини показатељ стрешинства у породици. По казивању Длугоша, Ростислав Володаревич је добио очев престони град Перемишљ, док је Владоимирку припао Звенигород. Убрзо је амбициозни Владимирко заратио против брата, али безуспешно. За то време, Василъков старији син Григориј је наследио Теребовљ, док је Ивану припала млађа столица у Галичу. *Długoss,* 533-537;

[28] Gy. Győrffy, *Das Güterverzeichnis,*57-58

[29] О руско-угарским односима погледати М. Грушевський, *Історія*, 411-413 и 426-428; М. Ф. Фонт, *Политические отношения венгерского короля Гезы II с Русью 1141-1152*, Hungaro Slavica 1983, 33-40.

[30] Gy. Győrffy, *Das Güterverzeichnis,*57-58

[31] Погледати фусноту број 23.

[32] *Літопис руський,* 192.

године умро и Иван, којег је наследио Владимирко,[33] могао би се реконструисати следећи историјат галичких дарова: током друге деценије XII века приход је установио Василько Ростиславич. Наследник његовог удела државе Иван Ростиславич (1124-1141) потврђује и продужава завет свог оца. Иванов наследник Владимирко (1141-1153), вероватно умољен од братства Св. Димитрија, такође потврђује приход. До последње потврде је могло доћи само током четрдесетих година XII века. Владимирко се већ 1150. године налазио у рату са кијевско-угарском коалицијом, при чему се кидају везе са Угарском. С друге стране, и на простору Срема тих година је започео исцрпљујући византијско-угарски рат.[34] Можда је то разлог што Владимирков наследник Јарослав Осмомисл није уписан у ред дародаваца. Судбина прихода од тринаест кантара воска, коју је манастир на Сави годинама добијао од руских кнежева Галиције, даље нам је дефинитивно непозната. Можда је податак о овом приходу у време Беле III ушао у повељу као рутински препис једног ранијег пописа манастирских добара и прихода.

Краљевски наслов и помен Галиције који су у папској були придодани именима Ростиславича у извесној мери представљају анахронизам. У време када је приход установљен, а то се збило за живота Василька Ростиславича, значи не после 1125. године,[35] Галич није био значајан кнежевски престо, ако је уопште и био кнежевска престоница. У руским изворима Галич се први пут спомиње 1140. године. Тек од средине XII века, када Галич постаје једина престоница уједињене земље, код савременика у употребу улази име Галичке кнежевине, земље која ће се на Западу називати Галиција.[36] У Василькова доба његов удео, па ни земља Ростиславича нису се називале изведеницом од имена Галича. У првобитном запису о дару, ако је уопште постојао, Василько Ростиславич није био представљен као владар који долази из Галиције. У време Ивана и посебно Владимирка ствар је била другачија. Могуће је да је управо из тог периода у манастирском архиву сачуван податак о руским владарима који су даривали и потврђивали приход манастира, да би као такав ушао у попис.

Пошто знамо да је латински облик *Galiza* проистекао од грчког назива за ову руску земљу[37], њен помен је био дело или једног од састављача ранијег

---

[33] Исто 193.

[34] О византијско-угарском сукобу у том периоду, на простору Срема погледати Ј. Калић, *Земун у XII веку*, Зборник радова Византолошког института, XIII, 1971, 27-56.

[35] Историографија смрт Василька и Володара Ростиславича датира око 1124. године. Грушевски Василькову смрт ставља у 1124. годину, док Баумгартен наводи 1125; М. Грушевський, н. д., 416-417; N. Baumgarten, *Généalogies,* 15-16.

[36] М. Тихомиров, *Древнерусские города*, Москва 1956, 331; М. Котляр, *Галицько-Волинська Русь*, 114- 115.

[37] Gy. Győrffy, *Das Güterverzeichnis,* 39-40.

пописа добара манастира Св. Димитрија, или канцеларије Беле III. Ако дословно схватимо значење *apud Galizam*, можда би требало разумети да је састављач на тај начин желео да ближе одреди порекло руских владара.

Ако су Иван Василькович и Владимирко Володаревич били галички кнежеви, њихово ословљавање као краљева је плод неког каснијег времена. На жалост, не можемо сазнати како су представљени Ростиславичи и њихова земља у првобитном грчком попису добара, или запису о руском дару. Као краљеви сматрам да нису. За византинске писце тог времена, руски владари су носили титулу архонта. Са овим достојанством су се представљали и руски кнежеви на својим грчким печатима. [38] Ако кренемо хронолошки даље, Угарска краљевска канцеларија је била у ситуацији да Ростиславиче ослови као краљеве. То је опет мало вероватно. Ако анализирамо претензије угарских краљева на Галицију, додуше у мало каснијем периоду, видећемо да је краљевска круна припадала само Арпадовићима, али не и руским кнежевима, који су по обичају угарске канцеларије носили титулу *dux*.[39] Мислим да у овом погледу канцеларија Беле III није направила такав искорак.

Заправо, одговор на ово питање није тешко дати. Писар папске канцеларије, преводећи на латински приложену грчку повељу[40], када је стигао до места на коме је наведена титула руских кнежева, сматрао је за сходно да њихов владарски ранг одреди као краљевски. Руски владари су традиционално у папским булама ословљавани као краљеви.[41] Поред ове норме, када је папски писар наишао на помен руске Галиције, није се много двоумио да су њени владари краљеви. Само пар година раније, тачније 1214. или 1215, угарски краљ Андрија II је код папске курије специјално издејствовао да власт његовог сина Коломана у немирној Галицији буде уздигнута на краљевски ранг.[42]

Пошто смо сагледали два основна проблема због којих је овај рад и био замишљен, ред је да се позабавимо и трећим питањем или боље рећи да поставимо једну дилему на коју би тек требало дати одговор.

Дар галичких кнежева манстиру Св. Димитрија свакако је био и одраз политичких, савезничких односа две владарске династије, Ростиславича и Арпадовића.[43] Захваљујући даровима угарских краљева учињеним почетком XII

---

[38] Г. Г. Литаврин - В.Л. Янин, *Некоторые проблемы русско-византийских отношений в IX-XV вв.*, История СССР, 4, июль-август 1970, 48-51; Д. Оболенски, *Византијски Комонвелт*, Београд 1996, 267-268.

[39] О државно-правним односима Галиције и Угарске погледати Ђ. Харди, *Наследници Кијева*, 151-151-174.

[40] То се види стога јер су у були на више места употребљени изрази карактеристични за Италију. Погледати Gy. Győrffy, *Das Güterverzeichnis*, 38.

[41] Почев од буле Гргура VII упућене 1075. године кијевском кнезу Изјаславу Јарославичу. *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia*, ed. A. Welykyj, Analecta OSMB, v. I (1075-1700), Romae 1953, nr. 1.

[42] Ђ. Харди, *Наследници Кијева*, 135-139.

[43] Тог су мишљења Ђерфи и Пашуто. Gy. Győrffy, *Das Güterverzeichnis*, 57; В. Пашуто, *Внешняя политика*, 167

века, грчки манастир у *Civitate Sancti Demetrii*, постао је један од најбогатијих у њиховом краљевству.[44]

У југоисточној Европи XII столећа, чији се културни и политички центар налазио у Цариграду, манастир Св. Димитрија је представљао типично место на коме се показивао владарски углед. Мада су владали једном од мањих руских земаља, Ростиславичи су имали на располагању знатне финанасијске приходе. Галичком сољу су снабдевани сви кијевски тргови[45], док је кроз Галицију ишао проток робе из правца Средоземља ка Балтику и обрнуто. Преко Галича, Кијев је био повезан са Панонијом. О богатству Ростиславича најбоље говори податак да се 1144. године Владимирко Володаревич избавио од напада кијевског кнеза за 1.200, а по другој верзији 1.400. гривни сребра (230-285 kg). Ако је веровати изворима, Василько је за свог брата Володара, кога су 1122. године заробили Пољаци, платио фантастичних 20.000 гривни сребра.[46] Приход од 13 кантара воска годишње,[47] упућиван угледном манастиру Св. Димитрија на Сави, био је поклон који је потврђивао владарску милост и престиж Ростиславича. Уједно не треба из вида испустити и духовне мотиве даривања. Владимирко Володаревич је био владар снажне воље. Иако ослепљен од својих противника који су погазили свечану заклетву, он је заједно с братом успешно наставио да влада државом.

Али, којим поводом су Ростиславичи ступили у контакт са манастиром, и на који начин је реализован приход? Можда су се галички трговци сваке године спуштали са Карпата да би са товарима кроз Панонију стизали све до Града Светог Димитрија на Сави. Можда су управо они од својих господара добили мандат да у новцу, могуће и самом воску или некој другој роби, намире манастирски приход. Уједно су манастирске објекте могли користити за безбедно стовариште и преноћиште. Или је веза дародаваоца и манастира установљена и одржавана преко галичких монаха василијана, који су на путу из западне Украјине ка Светој гори сигурно свраћали у Манастир Св. Димитрија, главно своје уточиште у Панонији. Приход је тако могао бити завет монашком реду, с којим је он управљао по свом нахођењу и потребама. Све су то питања на која кратак податак из папске буле свакако не може дати одговор. То ће бити задатак тек неких нових истраживања.

---

[44] Gy. Györffy, *Das Güterverzeichnis,* 61-62.

[45] М. Тихомиров, *Древнерусские города*, 91; І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, 43; О. Субтельний, *Україна історія*, Київ 1992, 63; В. Т. Пашуто, *Очерки по Истории Галицко-Волынской Руси*, Москва 1950, 166-168.

[46] М. Грушевський, *Історія,* 415, и 423-425; М. Котляр, *Галицько-Волинська Русь*, 28.

[47] 1 кантар је по мери у Средоземљу износио од 50,5 до 56,3 kg; Gy. Györffy, *Das Güterverzeichnis,* 55.

Summary

PRINCES OF GAELITIA – DONORS OF ST. DEMETRIUS MONASTERY ON THE SAVA

The bullas of Pope Honorius III issued in 1216 and 1218 in one short except make a reference two Russian princes from Gaelitia and their gift to the monastery of St. Demetrius – of XIII kantars of wax per annum. The author has been styding this excerpt and come to the conclusion, unlike the other scholars, that these princes had not been making donations to the manastery at the same time. According to the author, they were of the Rostislavich family, which provided and confirmed to the monastery its income from Russia. This obligation was first established buy Vasiljko Volodarevich. The author of the inventory of monastery estate and revenues had also listed all Russian princes who had provided an income.

Снежана Божанић

РУДАРСТВО У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ И БОСНИ

Од средине XIII века у Србији а потом и у Босни снажно се развија рударство. Ова привредна грана била је основни извор богатства средњовековне Србије. Полету рударства у XIII веку допринели су немачки рудари Саси. Саси су први пут споменути 1254. године у Брскову, у тешко приступачном планинском крају у горњем току реке Таре. Ново Брдо је прорадило између 1304. и 1319. године и убрзо постало најважнији рударски центар на Балкану. До средине XIV века јавља се још неколико рудника у Србији Насупрот опадању земљорадње рударство је у Србији управо крајем XIV и почетком XV века доживело невиђен процват. И поред турских ратова и пустошења рудници су у доба Деспотовине експлоатисани врло интезивно. У држави деспота Ђурђа рударство је достигло невиђен развој, већи него икада раније. Увећан је иначе висок ниво производње из времена деспота Стефана и Деспотовина је стекла глас земље богате рудом. Значајан преокрет у развоју рударства настао је доласком Турака (1459.године). Они су нанели највећи ударац српском рударству. Османски режим није допуштао никакву трговину сребром и златом. Трговци су за кратко време изгубили сваки интерес и повукли су се из рударских послова.

Кључне речи: рударство, Саси, Ново Брдо, Брсково,

Средином тринаестог века у Србији се нагло развија рударство. Ова привредна грана добија велику улогу у економском потенцијалу земље и врши одговарајући утицај на њен друштвено-економски развитак.

Хронолошки, овај, рад обухвата период интезивног развоја рударства током два века –од средине XIII века, када су дошли немачки рудари Саси, па све до пада Деспотовине. Тај успон био је последица, пре свега, самог богатства земље рудним благом, све већег развоја рударске технике, пораста броја људи који су се бавили рударством, као и интересовања за извоз племенитих метала из Србије, о чему сведоче бројни подаци.

На тлу наше земље рударство је одувек било значајна грана привреде. Оно је на територији Балкана имало своју дугогодишњу традицију, чији почеци досежу до времена независности Илира. Римљани су продужили и унапредили ову традицију. Рудници на територији данашње Србије имали су велики економски значај за римску државу. Њихова експлоатација започиње вероватно у последњим деценијама I века нове ере. Многобројни су трагови римског рударства на територији провинције Горње Мезије и Далмације. Налази натписа

рудничких прокуратора, руднички новац, галерије и шљакишта показују да је рудника било у околини Пријепоља, код Ужица, на Космају и Руднику, у долини Ибра и Западне Мораве, на Копаонику, код Кучајне, на Пеку и у Тимочкој крајини.[1]

Бурна сеоба народа, уназадила је рударство. За перид од настанка Византије па до XIII века извори нам пружају врло мало података о рударству.[2] Словени су из старе постојбине донели са собом искуство у једноставној обради метала и оно је било довољно при производњи оружја и алата.[3] Из раног периода, XI - XIII век, сачуван је и накит, који се може поделити у две групе: луксузни, који су носили моћни појединци, и накит који је носио народ. Тај рани накит стилски се везује више за накит у време сеобе народа, а тек од XIII века за уметност Византије.[4] Рударска привреда није додуше престала, али је сведена на најмању меру а техника је опет пала у примитивност.[5] Поновни успон ове привредне гране у XIII веку свакако је повезан са доласком Саса, који су донели развијенију технику рударске производње и основне елементе рударског права.[6]

Шире посматрано у XII веку дошло је до промена које су олакшале ширење и јачање робно-новчане привреде и развој рударства.[7] На плану политичких односа веома значајно је било потискивање Византије и консолидовање нових држава (Угарска са Хрватском у свом оквиру, Босна, Србија и Бугарска). Њихови владари, у циљу повећања својих прихода, јачали су привредне потенцијале спроводећи колонизацију, додељујући привилегије трговцима и рударима, обезбеђујући унутрашњи мир и безбедност путева.

Српска држава Немањића повезала је обалу од Неретве до Бојане са залеђем, тако што је омогућила несметан рад трговцима из Приморја и разгранавање њихове делатности.[8] Трговци, међу којима су најпознатији Дубровчани, деловали су у почетку у рударству Балкана као посредници а потом као предузетници и финансијери.

---

[1] Група аутора, *Историја српског народа од најстаријих времена до Маричке битке*, књ.I, Београд, 1981,86-87.

[2] Биљана Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Споменик САНУ CXXVI, Београд 1985,27.

[3] *Историја српског народа I*, 344.

[4] Grupa autora , *Istorija srebra* , Kranj 1987 , 226.

[5] Василије Симић подвлачи значај словенске металургије пре доласка Саса и претпоставља извесни континуитет античког рударства у раном средњем веку. Нема, пак, података којима би се могла потврдити или оповргнути ова хипотеза. (Василије Симић, *Историјски развој нашег рударства*, Београд, 1951,14-16.)

[6] Међутим, уметнички обрађено сребро већ у XI веку добија свој посебан израз. Тада се јављају и имена првих домаћих мајстора.

[7] Сима Ћирковић, *Натурална привреда и тржишна производња између XIII и XV столећа*, Работници, Војници, Духовници, Београд, 1988, 23-46.

[8] Група аутора, Историја народа Југославије, књ.*I* , Београд 1953, 47.

XIV (1300—1350)

XIII век

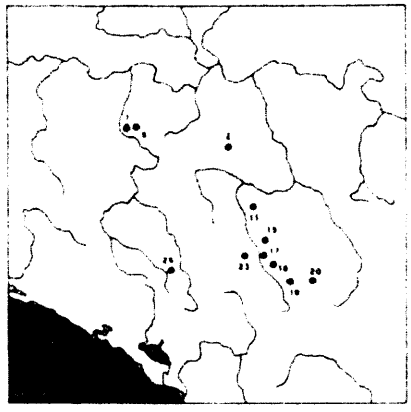

XIV (1350—1400)

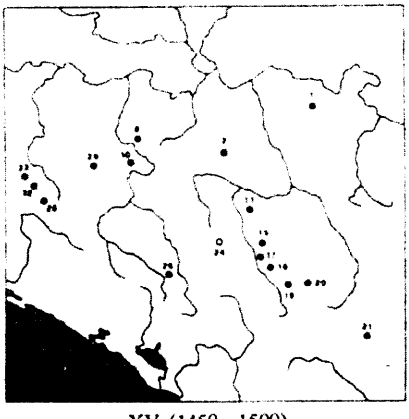

XV (1400—1450)

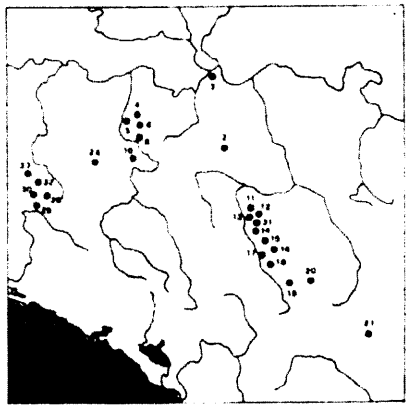

XV (1450—1500)

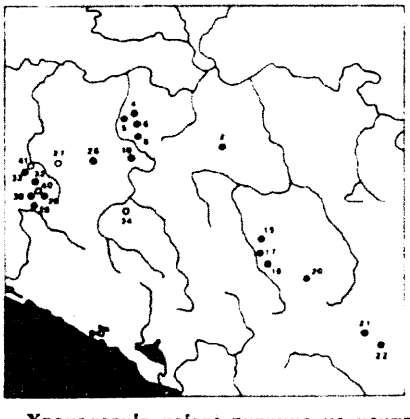

XVI век

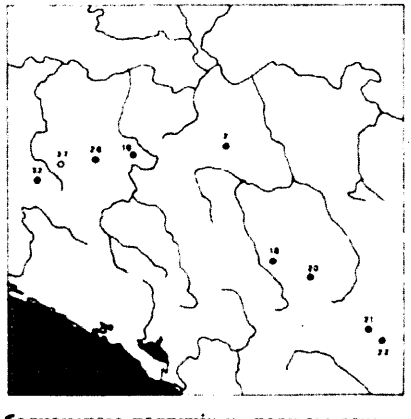

Хронологија појаве рудника на централно-балканском подручју у средњем веку

● рудник злата, сребра или бакра ○ рудник гвожђа

1. Железник
2. Рудник
3. Рудишта
4. Зајача
5. Бохорина
6. Крупањ
7. Трешњица
8. Црнча
9. Липник
10. Сребрница
11. Плана
12. Ливаће
13. Ковачи
14. Бело Брдо
15. Остраћа
16. Беласица
17. Копорићи
18. Трепча
19. Јањево / Грачаница
20. Ново Брдо
21. Кратово
22. Злетово
23. Рогозна
24. Глухавица
25. Брсково
26. Олово / Каменица
27. Вареш
28. Крешево
29. Дежевица
30. Дусина
31. Запланине
32. Фојница
33. Оструженица
34. Чајниче
40. Даштанско
41. Себешић

Са друге стране, у овом периоду средњег века (XII -XIV) Европа је према Азији имала пасивни трговачки биланс баш у племенитим металима.[9] Један од разлога за то била је трговина зачинима и скупоценим тканинама који су плаћани сребром и златом. Осим тога, крсташки ратови су довели до знатног одливања племенитих метала из Европе. У таквим условима рудно богатство Србије и Босне, односно њихових рудника, значи важан удео ових земаља у европској привреди. Претерани описи богатства српских рудника које налазимо код византијских писаца Дуке, Халкокондила и Критовула не пружају податке којима треба поклањати поверење.[10] Но они, ипак, показују да је Србија за оно време била богата благом и да су владарски приходи од рудника били високи.

Рударство у Србији се постепено развијало и било је у константном успону све до средине XV века. У Србији се 1254. године помиње рудник Брсково. Добро обавештени путописац 1308. године бележи да српски краљ има 7 рудника. У Босни се први рудник јавља тек средином XIV века (Оструженица 1349, Сребрница 1352).[11] До средине XV века отвара их се још много више, тако да је у Србији и Босни било око 30 места рударске производње.[12]

Интезиван развој рударства, код нас, био је од несумњиво великог значаја за развој привреде уопште. Слободна трговина сребром доносила је приходе припадницима страних колонија, али и домаћем становништву, које се све више укључује у експлоатацију. Златари су радили у градовима, али и на феудалним поседима, као и при дворовима владара и црквених великодостојника. Према писаним изворима зна се да је у манастиру Студеници постојала и златарска радионица. На двору краља Драгутина (XIII) израђују се

---

[9] Десанка Ковачевић, Трговачка књига Николе и Луке Кабужића, Историјски преглед, 1, Београд, 1954, 46.

[10] Никола Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд, 1962,1-2.

[11] *Историја српског народа I* ,465.

[12] Сима Ћирковић, Производња злата, сребра и бакра у централним областима Балкана до почетка новог века, работници, Војници, Духовници, Београд, 1988, 81-83.

предмети од сребра и злата. Из дубровачких извора сазнајемо да су у Брскову дубровачки златари продавали накит-наушнице израђене "на српски начин", што говори о њиховом специфичном изгледу. Те наушнице су биле од сребра.[13] Приходи владара били су значајно увећани. Долази до развоја рударских градова у које се сливао све већи број људи. Отварале су се занатске радње, проширивали тргови и мењао се начин живота у некада малим трговима. Усавршава се техника и занати. Економски и правни саобраћај бивао је све сложенији. У таквим околнлстима, сама по себи, наметала се потреба издавања различитих правних прописа којима би се регулисао знатно измењен привредно-економски и правни живот рударских градова.

Разумљиво је да овако велике промене у економској ситуацији нису остале без утицаја на новчани систем. Страни новац који је био у оптицају у Србији до средине XIII века замениле су од времена краља Уроша I (1243-1276) емисије новца од домаћег сребра. Ова велика новина поклапила се са почетком рударске производње, односно била је њоме свакако омогућена а истовремено је одговарала потребама даљег привредног развоја.

САСИ

Од средине XIII века Србија се знатно економски подиже развојем рударства. Почеци рударске производње повезани су свакако са доласком Саса, који су донели развијенију технику рударске производње и основне елементе рударског права.[14]

Није познато одакле су дошли Саси и под каквим околностима су се доселили у Србију.[15]Две могућности заслужују да буду узете у обзир. Саси су дошли средином XIII века или на позив српског краља Стефана Уроша I (1243-1276) или бежећи испред најезде Монгола на Угарску.[16]

У историјској литератури се доста расправљало и о пореклу наших Саса. Константин Јиречек сматра да "домовину ових немачких рудара пре ваља тражити у северној Угарској код тзв. Саса у Ципсу, него код ердељских Саса".[17] Већ први историчар Јужних Словена Мавро Орбини знао је да је рашки краљ Стефан - тако он назива Уроша I, - довео у земљу Немце веште рударству, који су отворили руднике, те је краљ „увећао много своје благо и постао богат", за разлику од својих претходника који су живели просто.[18]

---

[13]Grupa autora , *Istorija srebra* , 227.

[14] К. Јиречек - Ј. Радоњић, *Историја Срба - културна историја*, књ.*II*, Београд 1952, 173.

[15] Михајло Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, књ. *I*, Посебна издања САНУ, CCXL, Београд 1955, 23.

[16]М. Динић, *За историју рударства, I* ,25.

[17] К. Јиречек, *Историја Срба II* ,90.

[18] М. Динић, *За историју рударства, I* ,1.

Врло је интересантно и мишљење Грегора Чремошника. Он сматра да је једнакост између немачког Briscowe и српског Брсково толика да не може бити сумње да се ради о једном те истом имену, и да су немачки досељеници своје ново насеље, према опште познатој навици, крстили именом свога старога завичаја а Срби то име преузели готово непромењено. Закључак би био да су немчки рудари дошли непосредно из Немачке, по позиву, и да су име свога краја пренели на Брсково.[19]

Зна се да је баш у време краља Уроша I одлучне колонизационе мере спроводио угарски краљ Бела IV доводећи у своју опустошену земљу занатлије и рударе из немачких земаља. Српски краљ је, дакле, имао све услове за сличну колонизациону меру.[20] У сваком случају, Саси су били у Србији пре 1254. године, када се они први пут документарно помињу у једној повељи краља Уроша I (1243-1276), по којој је граница имања захумске епископије на брду Смречнику код Брскова , ишла „оузжбрьдо надь Сасе".[21]

У вези са доласком Саса на Балкан намећу се и друга питања, на која није могуће дати одређен одговор. Непознато је исто тако да ли су се Саси појавили у једном наврату, основали своје матично насеље у Брскову, из кога су се доцније ширили даље по Србији, захвативши у првој половини XIV века и Босну. Или су, пак, први њихови успеси у Брскову привукли касније нове таласе колониста из Угарске или још даљих земаља.[22]

Документарне потврде о боравку Саса у појединим рударским местима доста су оскудне. Најраније их срећемо у Брскову. После већ поменутог податка из повеље краља Уроша I, нешто више сазнајемо о њима из једног писма писаног у Брскову 1280. године. Кнез Брскова био је тада Фрајбергер. Поред њега помињу се ту и имена других Саса који су боравили у Брскову.[23] Изван сваке сумњен је да су и Рудник развили Саси, пошто тада још није могао бити довољно обучен кадар домаћих рудара да би ови могли сами отварати нове руднике. На постојање саског језгра у Руднику указује присуство њиховог нотара 1312. године (notarius Teutonicororum).[24] Од почетка XIV века запажа се активност Саса и на подручју Копаоника.[25] Непосредни подаци о боравку Саса у Новом Брду нису нарочито богати и потичу тек од краја XIV века.[26]

Подаци о Сасима у мањим рударским местима у Србији још су оскуднији.[27] Има доста рудника, и то не сасвим непознатих, за које немамо потврде да су у њима радили Саси. Недостају вести о Сасима у Јањеву, Крупњу,

---

[19] Г. Чремошник, *Развој српског новчарства до краља Милутина*, Посебна издања СКА, CI, Београд, 1933,8-9.

[20] М. Динић, *За историју рударства, I* , 24,

[21] К. Јиречек, *Историја Срба, II*, 90, напомена 30.

[22] М. Динић, *За историју рударства, I* ,25.

[23] М. Динић, *За историју рударства, I* ,30.

[24] М. Динић, *За историју рударства, I*,4, напомена 18.

[25] М. Динић, *За историју рударства, I*,5.

[26] М. Динић, *За историју рударства, I*,6.

[27] М. Динић, *За историју рударства, I*,7.

Зајачи, Железнику код Кучева, Бохорини у Подрињу, и у мањим местима копаоничког подручја.

Објашњење за овако неслагање треба тражити у првом реду у оскудици наших извора. Ми смо углавном обавештени о Сасима на основу дубровачке архивске грађе.[28] Мали и удаљенији рудници, где Дубровчани нису били нарочито заинтересовани, оставили су мање трага.[29]

Саса у нашим крајевима није нигде било у већим компактним масама. Они су дошли као стручњаци и населили се у потпуно забаченим крајевима, као у Брскову, у немогућности да се етнички освежавају и одржавају приливом из непосредне околине, као што је то било у Угарској и Ердељу.[30] Посматрана с тог гледишта, судбина наших Саса пружа нам врло занимљиве и за развој нашег рударства значајне податке. Јасно се може уочити како се они постепено утапају у средину и како рударство прелази у руке домаћих људи.

Рад на истом послу и под једнаким условима приближавао је досељенике домаћем живљу те је природним, и како изгледа, релативно брзим процесом дошло до етничке асимилације и славенизирања Саса.[31] Најстарији слој Саса, који можемо констатовати у Брскову, био је етнички сасвим чист(кнез Фрајберг). Славизирани патронимици на –ић се не јављају. Али од средине XIV века све чешће их срећемо.Тако се, на пример, у време деспота Ђурђа једва могла наћи по која особа чије је име подсећало на саско порекло. У књизи Михаила Лукаревића забележен је Мартин, брат му Ханс те Павле Ханчовић. Вероватно је немачког порекла био Тонко „Канцовић", који се са синовима Петром, Димитријем и Ђурђем, јавља у последњој деценији постојања српске државе.[32]

Рударску производњу покренули су малобројни немачки Саси који су представљали стручну радну снагу у нашем рударству док је домаће становништво обављало једноставне физичке послове. С обзиром да су били малобројни Саси су се временом стопили са средином у којој су боравили а њихову улогу преузимају домаћи људи. Тако већ у другој половини XIV-ог века има знакова започетог процеса славизирања Саса и, у даљем току времена, назив „Сас" или „Сасин" све мање означава етничку припадност а све више одређује професију, тј. припадност рударском занимању без обзира на етничко порекло.[33] Михаило Динић констатује да из „саског закона" Сулејмана Величанственог јасно произлази да су „Саси" тога времена рудари без обзира на њихову етничку припадност. Дакле, назив Саси је употребљаван за рударе уопште и у оним вековима када се немачки елеменат савим изгубио.[34]

---

[28] М. Динић, *За историју рударства, I*,10.
[29] М. Динић, *За историју рударства, I*,11.
[30] М. Динић, *За историју рударства, I*,12.
[31] М. Динић, *За историју рударства, I*,10.
[32] М. Динић, *За историју рударства, I*, 6.
[33] М. Динић, *За историју рударства, I*, 24.
[34] М. Динић, *За историју рударства, I*,25.

Временом су се домаћи људи све више стручно усавршавали, тако, да су постали чувени ван граница Србије и Босне. Познато је да је краљ Алфонс од Арагоније и Напуља, у неколико наврата током 1452. године, настојао да дође до наших рудара. Три године касније, војвода од Фераре чини исте покушаје преко Дубровачке Републике.[35]

Писаних споменика о Сасима код нас има врло мало. Душанов Законик говори о њима само у једном члану, те смо углавном упућени на вести из Дубровачког државног архива. Због тога, врло значајан извор за изучавање присуства и улоге Саса у нашим крајевима представља топономастика. Већ од саме њихове појаве почињу се извесни локалитети називати по њима. Локалитети као Сашка рупа код Дусине, Сашка река и село Саси код Сребрнице, село Саси код Вишеграда, сачували су успомену на Сасе у свом имену.[36] Тако је, на пример, деспот Ђурађ, потврђујући поседе челнику Радичу, навео „село Саси" у Лепеници, а сам челник у повељи Кастамониту, набројао „делове по сашких местех рекше у Новом Брду и Руднику".[37]

Доста топонима настало је и у вези са немачком рударском терминологијом коју су Саси донели са собом у наше крајеве.[38] Да их наведемо: *Цеове* (нем. Zeche), места код Јањева и Новог Брда, *Цеови* код Копорића, *Цовиште* код села Плане, *Цево* у селу Бинчу (Косово), *Шпат* (нем. Spat) код села Сребрнице, *Шлегово* (нем. Schlagel) код Кратова, *Штона* код Такова, Штовна и Штовно на Копаонику, *Летница* на Косову (према рударској земљи Latten), село *Кварц* код Сребрнице, село *Ба* (нем. Bach), *Герман*, место код села Врбовца (Косово).[39]

Техника примењивана у рудницима балканских земаља може се реконструисати углавном на основу споменика рударског права XV и XVI века и турских аката из тога доба. Њено саско порекло откривају основни термини од којих спомињемо само најважније: цех (рудник, окно), штолна (хоризонтални ходник), шурф (истражни ров), орт (место на коме рудар ради), крам (улаз у окна) и други.[40]

И руднички персонал показује трагове јаког саског утицаја. Док су обични рудари називани словенским термином рупници (од рупа), стручни

---

[35] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,* Сарајево, 1978, 147- 149.

[36] М. Динић, *За историју рударства, I*, 2.

[37] Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994, 588.

[38] М. Динић, *За историју рударства, I*, 3.

[39] Олга Зиројевић, Трагом Саса у Србији у u XV и XVI веку, Новопазарски зборник, 11, Нови Пазар, 1987, 94.

[40] Василије Скарић, *Старо рударско право и техника у Србији и Босни,* Посебна издања СКА, CXXVII, Београд, 1939.

радници и надзорници имају немачке називе.[41] Тако се још у документима предтурског доба јављају: шафар, трајбар, хутман, урбурар и други.[42]

Тај средњовековни слој немачких речи које смо примили од Саса није био ограничен само на појмове у вези са рударством. У градовима који су се развили из саских насеобина налазимо на одомаћене термине правне природе, као на пример пургари. У Плани, Новом Брду и Сребрници имамо већ од XV века шустере и шнајдере, те је вероватно да су Саси утицали и на начин одевања у неким нашим градовима.[43]

Саси су увели своју технику рада по рудницима. Нова техничка достигнућа се примењују при отварању рудника, копању и вађењу руде, у њеном топљењу и пречишћавању, а истовремено заводе и посебну организацију рада.[44] Важна техничка новина у рударству тога доба била је прво дубина копања која је код нас у то време износила до 100 сежања (180-190м.) и то је било блиско граници која је достигнута, уопште, у средњем веку. Као особеност поступка наводи се загревање минералне масе ватром, затим нагло хлађење водом, да би стена пукла. Освојена је била вештина пречишћавања сребра додавањем олова, да би се везале бакарне примесе. Познат је био и поступак одвајања злата од сребра применом киселина, што је било веома актуелно, јер је руда сребра у базену Новог Брда садржавала прилично висок проценат злата.[45] Саси су донели језгро технике али се и она морала развијати у конкретним условима, ширити и богатити решавајући проблеме на које би се у раду наилазило.[46]

Услед развоја рударства, долази и до посебног развоја заната који су у непосредној вези са њим. Све више у изворима сусрећемо се са ковачима, златарима, сребродјелцима, мачарима, пушкарима, гвоздарима и браварима.[47]

Деловање Саса у нашој средини није донело њихов утицај само у области рударства. Утицај Саса може се доста јасно констатовати и на уређењу неких градова у унутрашњости Србије и Босне.[48] Брсково је очигледно добило уређење које су Саси донели из своје отаџбине. Његови грађани имали су извесног удела у управљању градом. Писмо које кнез Фрајбергер 1280. пише неким Дубровчанима упућено је у његово име и у име свега народа тога места и

---

[41] Сима Ћирковић, *Срби у средњем веку,* Београд, 1995, 91.

[42] Сима Ћирковић, Производња занат техника у Србији средњег века, Работници, Војници, Духовници, Београд, 1988, 61.

[43] М. Динић, *За историју рударства, I*,13.

[44] Василије Скарић, *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*, 81-89.

[45] О глами (гламском сребру), мешавини злата и сребра у различитим пропорцијама види детаљније: И. Воје, *Argentum de glama,* Историјски часопис, 17-18, 1970 као и Д. Ковачевић - Којић, *Српско сребро и злато у европској производњи (XIV-XV вијек),* Европа и Срби, Београд-Нови Сад, 1996, 165-173.

[46] С. Ћирковић, Производња, занат и техника, 76.

[47] С. Ћирковић, Производња, занат и техника, 64.

[48] М. Динић, *За историју рударства, I,* 13.

потврђено је градским печатом.[49] Постоји и појам „грађанин Брскова". Саско наслеђе у градском уређењу са више појединости можемо пратити и у другим местима, а нарочито у Сребрници и Новом Брду. У овим градовима наилазимо на пургаре, чију улогу треба расветлити. Јасно је да сам термин „пургари"указује на страно немачко порекло и у дословном смислу значи исто што и „грађанин" (Bürger, civis). Јиречек сматра да су Саси имали свој сопствени суд (curia Teotonicorum) који је био сатављен од грађана (пургара), те да им је председавао судија који је имао званичну палицу (baculis iudicis regis).[50] Даље он наводи да је у варошима судио војвода или ћефалија заједно с колегијом судија, а у рударским варошима заједно с „пургарима", тј. саским варошким судијама.[51] Према мишљењу Михаила Динића, „Јиречек је имао потпуно право када је ограничио појам пургара на један одређен мањи број људи".[52] Ослањајући се, поред остале грађе, на један нови податак из 1452. године, Динић је са сигурношћу закључио да су „пургари, у ствари, сачињавали градско веће које је са кнезом и војводом управљало свим градским пословима" и да се то тело „састојало из 12 пургара".[53] Постепено губљење саског елемента у нашим рудницима и његово уступање пред домаћим људима огледа се и у личностима које знамо као пургаре. Тако се 1423. године као пургари у Сребрници помињу Вукосав, Радивој, Дивоје и Никут.[54]

Саски утицај није се ограничио искључиво на рударска места, већ је јачањем градских насеља започео процес преношења градске управе на њих.[55]

Рударска производња утицала је и на стварање урбаних центара концентришући на једној страни радну снагу (рударе, топионичаре, снабдеваче и пратеће занатлије) и привлачећи на другу страну трговце. Ти рударски тргови имају аутономију, чији значајан и утицајан део становништва (Дубровчани и Саси) живе по своме праву.[56] Досадашње студије о рударству и градовима показале су да се уз руднике развијају најјачи привредни центри (Ново Брдо, Трепча, Рудник и др) и да су у успону и градска насеља у близини рудника (Приштина, Зворник, Високо).[57]Становништво градова било је шаролико по свом саставу и то се неминовно одражавало и на верске прилике. У XIV и XV веку сваки рударски трг имао је своју католичку парохију и једну или више католичких цркава. Језгро таквих католичких парохија чинили су Саси тј.

---

[49] М. Динић, *За историју рударства, I*, 3.
[50] К. Јиречек, Историја Срба до 1537. године, књ.*I* , Београд, 1978, 270.
[51] К. Јиречек, Историја Срба, *II,* 90, 429.
[52] М. Динић, *За историју рударства, I,* 16.
[53] М. Динић, *За историју рударства, I*, 17.
[54] М. Динић, *За историју рударства, I*, 19.
[55] М. Динић, *За историју рударства, I*, 18.
[56] С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, 200.
[57] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, Сарајево, 1978, 30-77.

њихови потомци, који су сачували своју веру, затим Которани и Дубровчани као и други трговци из приморских „латинских крајева".[58]

БРСКОВО И РУДНИК

Саси су своју делатност започели у **Брскову,** на горњем току реке Таре. Први помен Брскова је из 1254. године.[59] Ту се врло брзо развија велики и познати рудник у коме се у првом реду добијало сребро са малим процентом злата (0,92%) и бакар.[60]

У Брскову је радила и ковница новца. Осамдесетих година XIII века српски сребрни новац прихватан је као платежно средство и изван граница Србије, чак и у самој Венецији, па је Венеција предузела читав низ мера да би потиснула тај новац.[61] Краљ Урош I се прикључио венецијанском новчаном систему тежином својих „гроша" (denarii grossi), финоћом и ликовним представама, ставивши само на место дужда краља и на место светог Марка светог Стефана. Имитирање млетачког новца је било тако буквално да је српском краљу донело зао глас фалсификатора - Данте је због тога „онога из Рашке" ставио међу кривотворитеље. Касније ће против српских динара, већ смањене тежине, устати млетачке власти и сузбити их на својој територији. Српски сребрни новац није дуго задржао особине које су га изједначавале с млетачким.[62]

Дубровачка архивска грађа пружа нам за крај XIII века доста података о Брскову. Тамо се шаље роба, врши се исплата у брсковским динарима, тражи се надокнада штете начињене у Брскову, говори се о царинама и трговини сребром.[63]

После почетних значајних информација о Брскову, вести о њему временом постају све ређе. Након периода снажног развоја крајем XIII и у првој половини XIV века, оно почиње опадати да би коначно било напуштено. Године 1433. Дубровчани су га наводили деспоту Ђурађу као пример једнога од српских тргова који су пропали и које трговци више не посећују.[64]

Нешто раније, поменули смо да је Брсково очигледно добило уређење које су Саси донели из своје отаџбине. Ту је била присутна већа скупина Саса с посебном друштвеном организацијом, на чијем челу је стајао кнез.[65] Поред

---

[58] Сима Ћирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији*, Работници, Војници, Духовници, Београд, 1998, 244-250.

[59] К. Јиречек, *Историја Срба, II*, 90.

[60] С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра*, 81.

[61] Венеција је енергично протестовала у неколико махова против "denarii de Brescoa de bandera" или "grossi de Brescoa". (К. Јиречек, *Историја Срба, II*,202).

[62] Историја српског народа, *I*, 370-371.

[63] Б. Марковић, Закон о рудницима деспота Стефана, 28.

[64] *Историја народа Југославије I*, 374.

[65] М. Динић, *За историју рударства, I*, 3-4.

кнеза, у Брскову су значајнију улогу имали имућнији и угледнији Саси, као и представници католичке цркве. Организација рударског насеља у Брскову очигледно је послужила као прототип будућим рударским насеобинама по Србији и Босни.

Неколико деценија после настанка Брскова са радом је започео и други велики рударски центар, по имену **Рудник.** Рударство на овом подручју било је развијено још у римско доба о чему сведочи и нађена плоча са натписом Септимија Севера (193-211). На простору од неких 16км² око Великог и Малог Штурца леже трагови старе римске делатности.[66] Прве сигурне вести о њему су из 1293. године и тада се он ставља у „сремску земљу" Драгутинову.[67] Не може се са сигурношћу утврдити да ли су се Саси из Брскова селили у друга рударска места, као на пример у Рудник, или су други колонисти који су пристизали касније у таласима отварали овај и друге руднике.[68] И политичка историја Рудника била је занимљива. Привлачан због свог богатства, ускоро је почео да мења господаре и да буде својеврстан политички барометар у оквиру српских земаља.[69]

Рудник је врло брзо напредовао. Ту су се добијали разни обојени метали. Поред сребра и олова вађен је нарочито бакар.[70] Он је давао више бакра него било које друго наше средњовековно налазиште.[71]

Рудник је имао и своју ковницу, други по реду која је отворена у Србији. Она је и најдуже радила од свих ковница средњовековне Србије. Почела је са радом док је Рудник још држао краљ Драгутин; у Руднику је свакако ковао новац и његов син Владислав II. После Стефана Дечанског и Стефана Душана, кад га је држао жупан Никола Алтомановић (1367-73), ковница је израђивала свој новац. Grossi de Rudnicho помињу се и даље за време кнеза Лазара, деспота Стефана, а од Ђурђа Бранковића имамо новац на коме је означен РУДНИК као место ковања.[72] Постојала је разлика у вредности између рудничког и осталог српског новца, барем у доба Немањића.[73] Треба нагласити,да су у средњем веку, рудници били центри где су радиле ковнице новца, па се отуда он често означавао именом тих рудника (grossi di Brescoa, de Novomonte, de Rudnik итд).

---

[66] В. Симић, Историјски развој нашег рударства, 196-199.

[67] Михајло Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, књ.*II*, Посебна издања САНУ,CCCLV, Београд, 1962, 3.

[68] *Историја српског народа I* ,345.

[69] Богумил Храбак, *Рудник под Штурцем и његова Дубровачка насеобина, Зборник рарова Народног музеја* XIV, Чачак, 1984,5-11.

[70] Познато је, да је руднички бакар употребљаван и у Дубровнику за ливење топова. (М. Динић, *За историју рударства II*,10).

[71] Савремени геолог В. Симић констатовао је да на Руднику нема злата и гламског сребра (В. Симић, *Историјски развој нашег рударства,* 199).

[72] М. Динић, *За историју рударства, II,*12.

[73] "Изворна грађа нам даје податак од изванредног значаја. Он нам указује не само да 1333. године руднички грошеви нису били КРСТАТИ већ и да нису имали исту вредност са овима. Однос крстатог гроша према матапану био је 12:7 а рудничког 12:8,3". (Михајло Динић, *Крстати грошеви,* ЗРВИ 1, Београд 1952, 96-97).

Уређење средњовековног Рудника било је слично уређењу Сребрнице и Новог Брда. Од XIII века па до турског освајања ту се налазила велика дубровачка насеобина.[74] Ова насеобина била је добро повезана са другим дубровачким колонијама, најпре са Сребрницом и подрињским рудницима а потом са Смедеревом и Београдом. Дубровачких трговаца било је на Руднику и после преласка тог места под власт Османлија. Ускоро, услед неповољних привредних и политичких околности њихов број је битно опао.[75]

О рударству у Шумадији изван самог рудничког масива имамо мало података. Нешто више може се рећи о једном рударском насељу надомак Београда, о **Рудиштима**.[76] Вести о њему пружају нам и две угарске повеље. Посед Рудишта (possessio Rudistha) лежао је близу Београда (propre castrum Nandoralbense); држали су га раније калуђери из Београда, па су га својевољно заменили са Јанком Хуњадијем за друге поседе 1453.[77] Ту се добијало сребро, злато и други метали, што је привукло и неке Дубровчане у ово место. У Рудиштима је кован и новац деспота Ђурђа Бранковића.[78]

КОПАОНИЧКА ОБЛАСТ

Копаоничка област била је једна од најбогатијих рударских подручја средњовековне Србије.[79] Највећа рударска област налазила се на изворишима Расине, Топлице и Лаба. Сребро и гвожђе били су главни производ овдашњих рудника. Огромна шљакишта, пропала окна и поткопи, развалине ковница и топионица гвожђа, темељи католичких цркава и остаци варошких насеља сведоче о животу којим се тада живело на том простору.[80] Име Копаоника (првобитно Копалник, од копати), које се спомиње већ у једној српској повељи из XII века, доказује да су словенски досељеници још у раном Средњем веку копали руде, или да им је у најмању руку био добро познат положај римских рудника.

Највеће и најпознатије место овог краја била је **Трепча**. Како изгледа, у њој је најпре започето коришћење богатог подручја Копаоника. Већ 1303. године у Трепчи се налази католичка парохија.[81] У Светостефанској хрисовуљи

---

[74] М. Динић, *За историју рударства, II*, 13-20.

[75] М. Динић, *За историју рударства, II*, 21.

74 Богумил Храбак, *Средњовековни трг Рудишта под Авалом*, Годишњак музеја града Београда, 3, Београд, 1956 , 99-106.

[77] М. Динић, *Област централне Србије у средњем веку, Српске земље у средњем веку,* Београд, 1978,63.

[78] М. Динић, *За историју рударства, II*,24.

[79] Пространа рударска област била је у пределу Копаоника, на 70 км. дужине, с обе стране планине (К. Јиречек, *Историја Срба II*, 175.).

[80] Константин Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, Зборник Константина Јиречека I*,¶Посебна издања САНУ, СССXXVI, Београд 1959, 256.

[81] Исто, 267.

се помиње планина над Сасима трепчанским, те Сашка река, старе рупе, Лабски пут, све везано за рударско насеље и рудник Трепчу. Од тог времена број података о Трепчи стално расте, да би у првој половини XV века достигао свој максимум. По значају, она ипак не избија у први ред и могла би се отприлике мерити с Рудником.[82] Када је дошло до распада српске државе, Трепча се нашла у области Вука Бранковића. У њој је Вук ковао и новац.[83] Врло брзо ту су се као трговци нашли Дубровчани и Которани. У Трепчи је дубровачка колонија била многобројна, рачунајући у тај број и многе чланове властеоских породица, који су ту ради трговине привремено живели. У априлу 1313, у Трепчу је ишао познати трговац Марко Лукаревић. Дубровачки трговци у Трепчи имали су своје радње разгранате и по другим местима. Да је, ипак, главна маса варошког становништва била српска, уверавамо се из једне јавне исправе српског номика од 19. јануара 1438. године. Још године 1610, када су Турци већ око 150 година владали Трепчом, како је забележио барски надбискуп Марин Бици, било је 200 православних српских кућа.[84]

Ово наше рудиште олова, цинка и сребра било је познато по огромној концентрацији руде на изванредно малом простору и због тога је привлачило пажњу трговаца.[85] Када је цар Душан зидао манастир Св. Архангела код Призрена, он је наредио кнезу Трепче да све олово треба предати игуману тога манастира за покривање цркве. Из Трепче потиче и сребро послато 1395. године на чување у Дубровник - укупно 1880 литара - које су доцније подигли Вукови наследници; то је сребро вредело нешто преко 15000 дуката. Главни представник власти у Трепчи за време краљевства и царства био је кнез, раније изгледа Сас а касније обично Дубровчанин. Од домаће властеле знамо за једну породицу која се посебно истицала, то су били Родопи а утицајна личност у овом месту био је и Оливер Големовић.

Трепча, као највећи и најзначајнији рудник овог подручја била је под турском командом знатно пре коначног пада Деспотовине. Турски чиновници били су у њој већ 1410, а 1436. у Трепчи постоји једна турска махала и ковница новца (1438).[86] Прелазак Трепче под сталну турску администрацију био је без већих потреса: није било никакве опсаде, покоља и масовног пресељавања становништва. То је и разумљиво јер је пенетрација Турака у област Бранковића почела знатно раније.[87] Ово место је потом лагано опадало док није коначно замрло.

---

[82] Михајло Динић, *Трепча у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, Београд, 1978, 400.

[83] Исто, 401.

[84] Аврам Н. Поповић, *Горњи Ибар средњега века или садашња средњо-ибарска долина с подгорином јужног Копаоника, историјско-географска разматрања,* Годишњица Николе Чупића, књига XXVI , Београд 1907,167.

[85] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, 211.

[86] Група аутора, *Косово и Метохија у српској историји,* Београд 1989,73.

[87] Михајло Динић, *Трепча у средњем веку*, 408.

Значајно рударско подручје била је и планина **Рогозна** где су Саси ускоро по своме доласку започели активност. У писму папе Бенедикта IX барском архиепископу Марину из 1303. године помиње се и Рогозна са католичком црквом.[88] Сребрносно олово из којега се добијало и злато вађено је на многим местима на Рогозни.[89] Подаци из дубровачког архива откривају да је ту постојало насеље с организованом управом, с кнезом на челу, у коме су локални мајстори развили високу занатску технику луксузне обраде сребра и одржавали живе пословно-кредитне односе с Дубровчанима.[90] Рударство на Рогозни није оставило трага у изворима XV века , али се већ од почетка следећег века помиње у турским споменицима. На Рогозни се налазио рудник Жежна, поменут у потврдама које је 1514-5. издао емин Џелал. Још 1530. године забележио је Бенедикт Курипешић како је од Новог Пазара прелазио планину Рогозну и спустио се у долину „где се испира злато и копа сребро".[91]

У XIV веку и **Плана**, на десној обали Ибра према ушћу Студенице била је значајан рударски центар.[92] Први пут се спомиње 1346. године у вези са дубровачком колонијом и католичком црквом.[93] У Плани је постојала и ковница новца (grossi de Plana, 1388); о њој налазимо више помена у Дубровнику, нарочито из прве половине XV века. Главни производ рудника у Плани било је сребро.[94] Приликом теренских истраживања у Плани, на Копаонику, евидентирано је око 1200 старих окана чија дубина се креће до 187 метара.[95]

Трг **Остраћа**, на десној обали Ибра, први пут се помиње 1346. године као седиште латинске колоније.[96] У његовој близини су откопаване оловне руде.[97]

У близини Остраћа су **Копорићи**. Село Копорићи било је дато манастиру Бањској; захваљујући рударству, ту се развио трг.[98] Ово место се помиње као седиште дубровачко-саске колоније са црквом 1346.године.[99]

У близини је било и **Ливаће** или **Ливада** на Грашевачкој реци, која се у горњем току назива Самоковска река (villa vocata Livada in qua fit mercatum

---

[88] М. Динић, *За историју рударства, I*, 5.

[89] О рударској активности сведоче поткопи, троскишта и велики број топонима на њеном подручју. (В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, 206).

[90] Гордана Томовић, *Сопотски забел Чрмањ,* Историјски часопис, XXXIV, Историјски институт, Београд, 1987,46.

[91] Гавро Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији,* Београд, 1974, 126-127.

[92] К. Јиречек, *Историја Срба, II*, 93.

[93] К. Јиречек, *Трговачки путеви*, 266.

[94] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, 206.

[95] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства,* 161.

[96] Кнегиња Милица са синовима даровала је 1395. године манастиру Св. Пантелејмона на Св. Гори приходе „трга Копорићи" и „села Остракје". (К. Јиречек, *Трговачки путеви,* 267).

[97] В. Симић, Историјски развој нашег рударства, 210.

[98] У Светостефанској повељи се наводе и међе Копорићима (*Задужбине Косова, споменици и знамења српског народа)*, Призрен-Београд, 1987 , 316.

[99] К. Јиречек, *Историја Срба, II*, 93.

contrate Sclavonie, 1405). Ливаће се помињу само једанпут и то 1405. године. Ту је било седиште управника самоковских и грошевачких топионица.[100]

У близини Ливаћа била је насеобина **Ковачи**. Помиње се 1426. године као седиште Дубровчана али нема детаљнијих података (villa Chouazi, 1426).[101]

Заплана се у изворима помиње само два пута и то 1490. и 1504. године. Оба пута је поменута због несрећа у рудницима.[102] Ту је седео и турски кадија (помиње се 1488). Држала се, изгледа, под Турцима нешто дуже него Бело Брдо.[103]

Источно од Трепче, лежала је варошица **Брвеник**. У њој се спомиње 1280. которска и дубровачка насеобина, а 1346. године католичка црква св. Трифуна.[104] Властела Мусићи били су крајем XIV века господари ове области.

У **Глухавици**, код Новог Пазара, добијало се гвожђе.[105] Пошто су Турци притисли област Вука Бранковића, у њој се налазио кадија. Први који је тамо дошао, тражио је у марту 1396. од Дубровчана да њихови трговци сврађају у Глухавицу и њему плаћају царину, што наравно није прихваћено. И доцније је Глухавица била у турским рукама до коначног анектирања бивше области Вука Бранковића.

Беласица се као рудник бележи за време турског освајања у XVI веку.[106] Она се помиње у турском рударском законику из 1536. године. Јужно од ње, на око 30 км ваздушне линије, су рудници Трепче.

Копаоничкој области обојених и племенитих метала припада и **Бело Брдо**. То је најмлађи копаонички рудник који није радио под Немањићима. Отварање његових окана пада вероватно у прву трећину XV века, у доба Деспотовине, када се у Србији експлоатација рудника налазила у кулминацији. Прве сигурне вести о овом руднику су из 1348. године.[107] Тамо је била присутна и колонија Дубровчана. Вести о злату и златарима директно говоре о томе каква се руда добијала из белобрдских окана. До године 1459. Бело Брдо је не рачунајући податак из године 1438, забележено само пет пута, и то у књигама Малог већа, у вези са избором судских колегија који су имали да решавају спорове између или против чланова насеобине у Белом Брду.[108] Први пут се после пада Деспотовине, у дубровачким архивским књигама, Бело Брдо непосредно бележи крајем августа 1459. године.[109] У овом руднику је настављен рад и после пада под Турке. Бело Брдо почиње да се придиже крајем

---

[100] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства,* 210.
[101] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства,* 209.
[102] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства,* 210.
[103] Михајло Динић, *Југозападна Србија у средњем веку,* Српске земље у средњем веку, Београд, 1978 , 83.
[104] К. Јиречек, *Трговачки путеви,* 267.
[105] К. Јиречек, *Историја Срба, II,*174.
[106] *Косово и Метохија у средњем веку*, 74.
[107] Богумил Храбак, *Дубровачка насеобина у копаоничком руднику Белом Брду,* Огледи, 1952, 55.
[108] Б. Храбак, *Дубровачка насеобина у копаоничком руднику Белом Брду,* 56.
[109] Б. Храбак, *Дубровачка насеобина у копаоничком руднику Белом Брду,* 57.

60-их година XV века, да би 70-их година XV века живот у насеобини био консолидован а послови поново уносни.[110] Може се закључити да је Бело Брдо крајем XV века припадало запланинском кадилуку. Најпознатија личност у Белом Брду од доласка Турака био је Иван Радохнић. Насеобина у Белом Брду одржавала је везу са Дубровником преко тзв. Дубровачког друма. Почетком XVI века дубровачка насеобина у Белом Брду још се држала, али је била малобројна.

Од свих производа копаоничког рударства, судећи по количини, најзаступљеније је било олово, сребро бело и гламско, глета и шалитра. Копаоник са својим рудницима сребра био је познат и италијанским путописцима XVI и XVII века, који су га звали „la montagna dell argento".[111] Иако су копаонички рудници били активни у XVI па неки и у XVII веку, Дубровчана касније више није било у њима. Биће да услова за рентабилну рудокопњу Дубровчана од почетка XVI века није више било.

НОВО БРДО

На подручју Косова била су два рудоносна подручја: копаоничко, које заступа Трепча са мањим рудницима у околини, и новобрдско са главним центрима у Новом Брду и Јањеву.[112]

Од свих наших рударских места **Ново Брдо** је достигло највећи успон. Оно је убрзо по постанку избило на прво место и оставило далеко иза себе остале руднике. То место ће и задржати све до коначног пада под Турке. У домаћим и страним изворима налазимо о њему речита сведочанства. За Константина Михајловића Ново Брдо је „Сребрна и Златна Планина", за Константина Филозофа „град сребрни у истину и златни", док Бертрандон де ла Брокијер бележи: „постоји рудник злата и сребра заједно".[113] Када је млетачки монах фра Мауро средином XV века правио карту света, исписао је на њој, на српском и италијанском језику, великим словима назив Ново Брдо, а одмах испод њега, крупно, додао „јаме злата и сребра".[114] Ново Брдо је, једно време, сматрано најважнијим рудником на Балкану.

Крај око Новог Брда чинио је средњовековну жупу Тополницу.[115] Од мањих градова у овом крају познати су нам Прилепац, родно место кнеза

---

[110] Б. Храбак, *Дубровачка насеобина у копаоничком руднику Белом Брду,* 60.

[111] К. Јиречек, *Трговачки путеви,* 268.

[112] Група аутора, *Косово и Метохија у српској историји,* Београд, 1989, 34.

[113] Никола Радојчић, *Ново Брдо као рударски град, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд, 1962,1-9.

[114] Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994,582.

[115] Михајло Динић, *Новобрдска околина,* Српске земље у средњем веку, Београд, 1978,113-115.

Лазара и Призренац.[116] Новобрдско подручје било је богато гламом, чувеним новобрдским сребром помешаним са златом. Овај рудник, који је познат и под немачким именом Neueberghe, прорадио је између 1304. и 1319. године.[117] Обиље рудног блага у околини Новог Брда утицало је на његов брз успон од самог постанка и одмах је привукло већи број трговаца из Котора и Дубровника. До средине XIV века оно је несумњиво избило на прво место међу српским рудницима.[118] У бројним рударским окнима његове околине добијало се олово а нарочито глама (гламско сребро, argento de glama, argento indorato, argento in oro), важан извозни артикал, који преко Дубровника и Котора, налази свој пут на страном тржишту.

За развој рударства у Србији везано је и ковање новца. Од 1349. године помињу се и новобрдски грошеви (grossi de Novaberda).[119] Ковница је радила стално све до пада Новог Брда под Турке.

„Новобрдско обиље"омогућавало је српским владарима да од његове царине дају знатне прилоге манастирима.[120] Цар Душан одредио је Хиландару да сваке године прима сребра у вредности од 4000 крстатих перпера (1348).[121] Кнез Лазар приложио је Раваници 150 а Дренчи 50 литара сребра годишње.[122] Светогорски манастири даривани су у новобрдском сребру и за време деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића.

После распада српског царства Ново Брдо је остало у власти кнеза Лазара, који је и рођен у његовој околини.[123] Из времена кнеза Лазара очуван је и новац на коме се у натпису наводи Ново Брдо (Novomonte moneta argentea-Conte Lasaro).

Напредовање рударства у нашим крајевима није било уско повезано са политичким приликама. Оне су могле само пролазно изазвати извесне поремећаје, али не и трајно утицати на његов развој. Распад Србије после Немањића на мање политичке јединице није успорио општи успон рударства које у време Деспотовине доспева до највишег ступња развитка.[124] Најбољи

---

[116] За познавање новобрдске околине од изузетног значаја је трговачка књига Михаила Лукаревића, који је 30-их година XV века пословао у Новом Брду. (М. Динић, *За историју рударства, II,*33).

[117] Стефан Дечански, у једном писму од фебруара 1326, јавља Дубровчанима да је Лука Лукаревић држао под закуп трг Ново Брдо у време његовог оца и да није ништа остао дужан. Лукаревић је био цариник новобрдски-најкасније, дакле 1321. Још један извор потврђује постојање Новог брда у време краља Милутина и он нас одводи у време око 1319 године. С друге стране можемо са доста вероватноће закључити да се оно развило после 1303. када се у Србији наводе католичке парохије у Брскову, Руднику, Рогозну, Трепчи и Грачаници (М. Динић, *За историју рударства, II,*37).

[118] Брсково је почело већ да малаксава, Рудник стагнира а остали рудници Трепча, Јањево и други заостајали су за овима.

[119] К. Јиречек, *Историја Срба, II,*390.

[120] Михаило Динић, *Ново Брдо, Кратак историјски преглед,* Старинар, Нова серија, V-VI, Београд (1954-1955), 1956, 247-249.

[121] М. Динић, *За историју рударства, II,*38.

[122] М. Динић, *За историју рударства, II,*40.

[123] М. Динић, *За историју рударства, II,*39.

[124] М. Динић, *За историју рударства, II,*40.

пример за то је Ново Брдо. Оно се од свог постанка стално развијало да би у првој половини XV века постало привредно најзначајнији рудник и градско насеље српске државе. Новобрђани су као рудари постали већ довољно познати да их врбују за рад и изван Балкана а дубровачка колонија у том месту постала је најпознатија у Србији.[125]

Ново Брдо и околина у првој половини XV века

Од почетка XV века новобрдско подручје било је изложено све чешћем узнемиравању од стране Турака. Почетком 1412. султан Муса опседао је Ново Брдо али без успеха.[126] Добри односи Србије са Турцима, за време султана Мехмеда I (1413-1421) коме је деспот доста помогао да се домогне власти, трајали су само у почетку владе новог султана Мурата II (1421-1451).[127] Врло опасан и тежак био је напад султана Мурата II 1427. године. У одбрани Новог Брда и Призренца учествовали су и Дубровчани који су се тамо затекли. Турски напади на Србију 1425-1427. године довели су до значајног померања границе.

---

[125]М. Динић, *За историју рударства, II*,42-43.
[126]М. Динић, *За историју рударства, II*,46.
[127]М. Динић, *За историју рударства, II*,47.

Деспоту Стефану Лазаревићу били су потребни велики приходи за ратове, војску и као материјална основица за учвршћење централне властите те је он подстицао и ангажовао све расположиве снаге за даљи развитак рударства. Преузевши власт у своје руке деспот Стефан почео је заводити у земљи врло строг поредак. То се одмах осетило и у Новом Брду где је то можда било и најпотребније ради сузбијања покушаја злоупотреба трговаца и обезбеђивања поштовања фискалних мера које су се постепено умножавале. Већ у јулу 1396. деспот Стефан је, не знамо поводом чега, издао дубровачким трговцима у Новом Брду „жестоку заповед" да имају у року од три дана напустити његову земљу.[128] У Дубровнику је ова прека мера изазвала одмах протесте и свакако није спроведена дословно. Деспот је чинио покушаје да ограничи готово монополистички положај страних трговаца, на првом месту Дубровчана.[129] До великог спора са дубровачком колонијом у Новом Брду дошло је 1417. године када је у Дубровнику била издата наредба да нико не сме одлазити у Ново Брдо а потом је та мера пооштрена забраном да нико не сме слати робу.[130] Деспот је пребацивао Дубровчанима да су раније из Србије извозили само кожу, восак и сирење, а сада сребро и злато.[131] Дубровчани су пак за време спора, поручивали деспоту Стефану да постоје „велики и славни тргови као у Новом Брду", где они доносе најскупоценију робу а за набављање те робе њима су потребни товари сребра и вреће дуката, па зато морају да их извозе из Србије.[132] Спор је на крају, због обостране штете ипак некако изравнан. Један од најтежих сукоба између Дубровчана и деспота Стефана, несумњиво најкрупнији ове врсте у српско-дубровачким односума, избио је 1419. године, када је деспот наредио да се узапти један велики караван сребра који је имао кренути из Видина.[133] Заплењено је око 1200 литара сребра. Дубровачка влада жалила се преко својих посланика деспоту и он је обећао да ће им надокнадити штету. Како је он убрзо умро, ствар није могла бити уређена и остала је да је оконча његов наследник. Овај спор се протезао читав низ година. Да ли су уопште Дубривчани извадили ову штету, није познато. Врло запетљани односи са запленом сребра у Видину, неуредне исплате рата од стране деспота Стефана те потешкоће да се установи ко је све имао робу у каравану не пружају могућност да се у потпуности расветли тзв. „видинска афера".[134]

Под деспотом Ђурђем рударство је достигло невиђен развој, већи него икада раније. Увећан је иначе висок ниво производње из времена деспота

---

[128] Од Дубровчана је тражио царине и намете које је плаћало домаће становништво, спречавао их да без контроле извозе сребро, покушавао да скучи њихова права на сопствено судство, а на њихов отпор одговарао затварањем дубровачких трговаца, пленењем њихове имовине и протеривањем (*Историја народа Југославије, I* ,431).

[129] М. Динић, *За историју рударства, II,* 51.

[130] М. Динић, *За историју рударства, II*, 51.

[131] М. Динић, *За историју рударства, II*, 52.

[132] *Историја народа Југославије I*, 427.

[133] М. Динић, *За историју рударства, II*, 54.

[134] М. Динић, *За историју рударства, II*, 55.

Стефана, и Деспотовина је стекла глас земље изузетно богате рудом. Турчин Дурсун-бег забележио је: „Земља је та средиште свих земаља и сва је један мајдан злата и сребра". Дакле, савременици деспота Ђурђа и са Истока и са Запада, и хришћани и муслимани, истицали су њено изузетно богатство у рудном благу.[135]

Дубровачки трговци, који су познавали привредне прилике у српској држави и потребе европског тржишта, више него икада раније похрлили су у руднике и тргове који су се налазили у њиховој близини. Њихов број се у највећим рударским средиштима пењао годишње на неколико стотина.

Први пад Деспотовине и догађаји који су уследили неповољно су се одразили на целокупну српску привреду. Дешавања у Србији 1439-1444. тешко су погодила и Ново Брдо. Када су Турци 1439. посели Деспотовину, Ново Брдо било је једино место које је пружало дужи отпор. Око њега вођене су борбе, затим је дошла дужа опсада да би тек крајем јуна 1441. пало у руке Турака. Уследила је трогодишња опсада.[136] Поремећај је наступио не само у унутрашњем животу самога града завођењем турске управе, већ и у рударским пословима а нарочито у трговачким везама Новог Брда. Опадање Новог Брда у том периоду верно приказује и број судских комисија одређених за извиђање спорова међу дубровачким грађанима у Новом Брду.[137] Од 1429. до 1432. године за Ново Брдо одређиван је осредњи број комисија. У периоду 1433-1439. било их је много више, а у три годишта више од по сто, с тим што је 1435. било највише - 127. Цветање колоније трајало је до 1439, када је одржано 107 рочишта. Онда је дошло до наглог пада: за 1440. и1441, када су Турци држали град под опсадом, именована су свега по три судска колегија. Колонија је оживела 1442. када је одређено 39 комисија. Током наредне две године, број спорова био је скроман. Шест спорова било је свега 1443. а 1444. само пет. После 1444, под српском влашћу, колонија се опоравља, али никада више није достигла ниво који је имала пре 1439. На примеру Новог Брда лепо се види како су политичке прилике утицале на трговачке послове. У мирним временима послови су се ширили а дубровачка колонија је расла; у доба ратова су опадали, а у данима опсада скоро замирали. Од дуге опсаде 1441. и трогодишње турске окупације, градска привреда није се више никада опоравила.[138] После обнове (1444. године) поново је почео раст колоније, али није достигао ниво из времена пре 1439. Бринући за себе и имовину, нико боље од трговаца није предосећао

---

[135] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба,* 582.

[136] М. Динић, *За историју рударства, II,*59-62.

[137] Дубровачка влада је за сваки спор у местима Србије одређивала судско веће, које се састојало од 3 члана. Именовање већег броја комисија било је у местима у којима је била бројнија дубровачка колонија и развијенији трговачки послови. зато се узима да је број парница био мерило развијености појединих градова. (М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 690).

[138] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 694.

ратна времена. Они нису чекали војске у Србији, већ су се на време повлачили у Приморје.[139]

Турци су коначно заузели Ново Брдо 1. јуна 1455. после бомбардовања од четрдесет дана, град се морао предати султану Мехмеду II. Услов је био да ће становништво града са својим имањем бити поштеђено. Али, чим је извршена предаја, султан је наредио да се затворе све капије, осим једне. Целокупно становништво морало је да напусти град остављајући све своје имање по кућама. Угледнији грађани били су побијени, 704 жене разделио је као робље а 320 младића узето је за јаничаре. Преостало становништво враћено је у град и њихово имање није дирано.[140]

И за време деспота Ђурђа долазило је више пута до сукоба са дубровачком колонијом. Нарочито су занимљиви заплети око наплаћивања дугова. Временом је расла презадуженост српског градског становништва и у доба деспота Ђурађа јавља се управо као једна од главних тешкоћа у односима са Дубровником.[141] Дубровачка влада је, чак, страхујући да не изазове деспота и његове људе, опомињала трговце у Новом Брду да не поступају нечовечно према својим дужницима. Због неповољних спољно-политичких околности, деспот Ђурађ, није био у могућности да помаже домаће трговце, као што је то чинио деспот Стефан. Ипак, донео је мере у корист дужника и за извесно време одгодио наплату дуга грађанима Новог Брда.[142]

За познавање новобрдских пословања од изванредног значаја је трговачка књига Дубривчанина Михаила Лукаревића који је 30-их година XV века пословао у Новом Брду. Он нарочито лепо осветљава питање у чијим је тада рукама било рударство у Новом Брду. У њој се наводе као дужници на стотине људи из самог града и његове околине, па међу њима и многи који су се бавили рударством.[143]

За време деспота Ђурђа настављају да се повећавају приходи од регалних права у укупним примањима владаоца. У првом реду то су били приходи од рударства, које је управо првих година његове владавине достигло највиши ступањ развоја. Чак и доцније, и поред опадања производње, рударство је својом снагом још увек остављало јак утисак на савременике. Бертрандон де ла Брокијер је записао да би Ђурађ, без прихода од Новог Брда, „већ био изгнан из своје Расије".[144]

Недавно је учињен један занимљив покушај да се процени укупна производња метала око Новог Брда проучавањем количине шљаке. Свакако, то може бити од користи, али за сада постигнути резултати не могу задовољити и њих извори очигледно демантују. По М. Савићу „на Новом Брду нема више од

---

[139] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 707.
[140] М. Динић, *За историју рударства, II*, 65.
[141] *Историја српског народа, II*, 273.
[142] *Историја српског народа, II*, 274.
[143] М. Динић, *За историју рударства, II*, 83-84.
[144] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 591.

40000 тона шљаке".[145] Одатле се за све време рударења од XIV до XVII века могло добити највише до 12000 тона олова а сребра до 16800 килограма. Да је „новобрдско обиље" било далеко веће него што показују рачуни Мирона Савића, говоре и други подаци. Богати дарови манастирима указују такође на велику продуктивност новобрдских рудника. Већ раније смо рекли да су манастири на Светој Гори добијали помоћ у новобрдском сребру. Цар Душан одредио је Хиландару да сваке године прима сребра у вредности од 4000 крстатих перпера (1348) а деспот Стефан 100 литара сребра (1405). Деспот Стефан дао је Ватопеду (1417) 60 литара сребра, што је и његов наследник потврдио, а Лаври св. Атанасија 20 литара (1427), чему је деспот Ђурађ додао још 50 литара. Деспот Ђурађ приложио је манастиру Еофигмену 50 литара сребра (1429).[146]

Бургундски витез Бертрандон де ла Брокијер је сазнао 1433, путујући кроз Србију, да град Ново Брдо доноси своме господару деспоту Ђурђу годишње 200000 дуката прихода. Фрањевачки проповедник Иван Капистран обавестио је 1455. папу да је Ново Брдо, које је султан Мехмед II баш тада заузео, доносило годишње приходе од 120000 дуката. Мада су у те цифре улазили дохоци од царина и сви остали, приходи од копања руде и производње метала били су највећи. Иако према бројчаним подацима средњовековних писаца треба бити опрезан, нема разлога да ово не прихватимо. Наравно, не треба их узимати дословце, у дукат, већ као приближне, поготово што су заокругљени. Оба аутора су поуздани писци, а и обе цифре могу се довести у склад. Прва, већа, односи се на 1433. годину, када је производња у Новом Брду била највећа, а друга је из 1455, када је Ново Брдо било у тешком пропадању.[147]

Ма колике тешкоће наступале при покушају проверавања ових бројева с једне стране а утврђивање врсте прихода од Новог Брда с друге - сребро, злато, олово и др. - ипак они се не могу потпуно занемарити. За 200000 дуката добијало се у Дубровнику у време о коме говори Брокијер –ако рачунамо литру сребра по 7 дуката - око 28570 литара сребра. Узмимо да је број код Брокијера повећан за два пута: опет остаје око 14000 литара годишње добијеног сребра из Новог Брда.[148]

Да су приходи од Новог Брда били значајни сведочи и чињеница да су Турци овом руднику посветили посебну пажњу. До краја XV века донето је чак 6 законских аката, са циљем да регулишу и више подстакну рударску производњу. Султан Сулејман Величанствени издавао је уредбе о рударству, али његово опадање није се могло избећи.

Глама је била највреднији производ српског рударства, захваљујући њој, Ново Брдо је стекло славу напредног и богатог града. Поред имена „глама" или

---

[145] М. Динић, *За историју рударства, II*, 85.
[146] М. Динић, *За историју рударства, II*, 87.
[147] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 590-591.
[148] М. Динић, *За историју рударства, II*, 8

„гламско сребро", у изворима се још назива „сребро са златом", „сребро које садржи злато", и „позлаћено сребро". Раније га је било у Брскову, нешто мало у Јањеву, али је сва глама у време деспота Ђурђа углавном потицала из Новог Брда. Зависно од процента злата, разликовало се „плико гламско сребро" и „фино гламско сребро", с тим што је, према документу из 1443. године, прво садржавало мање, а друго више злата. Дакле, свака глама имала је различит проценат злата, с тим што је, просечно узевши, он износио око 25%. То је, најблаже речено, доста, јер је злато досезало ¼ укупне тежине. Зато није чудно што је више писаца XV века истицало богатство Србије не само у сребру већ и у злату.[149] Ипак, у документима се сразмерно ретко помиње чисто новобрдско злато. Оно се помиње неколико пута у књизи Михаила Лукаревића, а у књизи браће Кабужића, вођене на почетку владе деспота Ђурђа, разликује се „обично злато" од „финог злата".[150]

Већина житеља Новог Брда живела је у вароши, која се с јужне и источне стране наслања на град.[151] Михаило Лукаревић назива тај део „Подграђе". У њему је живело два пута више његових дужника него у осталим деловима града. Били су то рудари, топионичари, занатлије и остали мали свет, а, судећи по његовој књизи то је био најмногољуднији део Новог Брда. Нема података о броју становника Новог Брда. У турском дефтеру из 1498/1499. уписано је 38 махала са 887 кућа, али је то било време пуног опадања.У првом делу владе деспота Ђурђа, када је Ново Брдо било најнапредније, број житеља се цени на десет хиљада.[152] Био је то један од највећих градова на Балканском полуострву и један од већих у Европи.

Дубровчани су имали у Новом Брду јаку и снажну колонију.[153] Они су обично закупци новобрдске царине, власници рударских окана; неки од њих били су и забаштињени у Новом Брду и имали као такви обавезе које су падале и на остале грађане.[154]

.Ново Брдо је у XV веку било највећа и најбројнија католичка насеобина у унутрашњости Балкана.[155] У граду је било неколико католичких цркава а у дубровачким изворима често се наводе католички свештеници из Новог Брда.[156]

Од представника власти у Новом Брду налазимо кнеза, војводу и пургаре. Од почетка друге деценије XV века ту је било седиште деспотовог војводе, који је управљао и околном територијом. Почетком XV века Ново Брдо по налогу деспота Стефана добија *Закон о рудницима*, који су израдили

---

[149] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 590.

[150] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 587.

[151] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 716.

[152] М. Динић, *За историју рударства, II*, 81.

[153] Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд, 1912 , 88.

[154] М. Динић, *За историју рударства, II*, 90-91.

[155] С. Ћирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији, Работници, Војници, Духовници*, Београд, 1994, 245.

[156] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 737.

рударски стручњаци из других места. Деспот Стефан је том приликом издао и прописе о општим начелима уређења, судским надлежностима и дажбинама у Новом Брду.[157] Новобрдски „Законик" пружа и о пургарима врло значајне податке. Пре свега видимо да их је у Новом Брду било дванаест. Они учествују, са војводом и кнезом, у управним и судским пословима и деле са њима извесне приходе.[158]

По заузимању Новог Брда од стране Турака оно је почело пропадати. Број становништва Новог Брда стално је опадао, док рударство крајем XVII века није сасвим замрло. Само ипозантна тврђава и бројни остаци кућа и цркава око ње сведоци су данас да је ту некада било најактивније рударско место Балканског Полуострва.

Западно од Новог Брда, на источној ивици Косова Поља, недалеко од Липљана и Грачанице, налази се други значајни рудник овог подручја, **Јањево**.[159] Овај рудник био је активан још у античко време. По предању, Јањево су основали рудари у време када се градила црква Грачаница.[160] Ту је добијано гламско сребро а топионичарска делатност била је веома развијена. Пада у очи огромна диспропорција између обима рударских и топионичарских радова у Јањеву и писаних докумената о јањевском рударству.[161] У Јањеву се срећемо са члановима дубровачке колоније који су припадали разним друштвеним слојевима. Поред бројне властеле, чији боравак је био дуготрајан, ту су били настањени и пучани. Сви они и даље остају грађани Дубровника, с времена на време одлазе у своју Републику, покоравају се њеним законима и од ње траже заштиту и помоћ.[162]

И у доба Турака, неколико деценија, овај рудник био је активан. По кануну из 1488. године, ту је вађено сребро, а касније се помиње олово и злато.[163] Ту је постојала плакаоница као и чистиља сребрне руде. Године 1597. калуђери Дамјан и Павле пишу папи о богатим златним рудницима Јањева.[164]

СРЕДЊЕ ПОДРИЊЕ

У данашњем српском делу Подриња развој рударства ишао је у корак са његовим општим процватом код нас. Средње Подриње било је чувена рударска област још у Старом веку. Римљани су га врло интезивно експлоатисали. После периода рударске неактивности који је на овом подручју

---

[157] Б. Марковић, *Закон о рудницима*, 54-57.
[158] М. Динић, *За историју рударства,* II, 75.
[159] К. Јиречек, *Историја Срба, II*, 94.
[160] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, 228.
[161] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства,* 229.
[162] К. Јиречек, *Трговачки путеви*, 270.
[163] *Косово и Метохија у српској историји*, 72.
[164] *Косово и Метохија у српској историји*, 73.

трајао више векова, почетком XIV века долази до поновног активирања рударске делатности на овом простору.

По свој прилици из Рудника се прешло на експлоатисање руда у српском делу средњег Подрињa.[165] Већ 1312. године срећемо Дубровчане у **Трешњици**.[166] Рудник Трешњица налазио се у близини речице Трешњице, десне притоке Дрине.

Убрзо се јавља 1319. године и **Липник**. Он је лежао југоисточно од Трешњице, у њеној непосредној близини. Крај њега се налази локалитет Велики Мајдан, где је нађено највише остатака рударства после Сребрнице.[167]

После тога, у изворима, Трешњица и Липник више се не помињу. То, међутим, не значи да је у њиховој околини рударство замрло. Тежиште се помера у данашње село **Црнчу**, где налазимо Дубровчане настањене од 1367. године. Осам година касније ту је документарно забележено и присуство Саса, у вези са рудницима сребра и бакра. Највећи њен успон био је четрдесетих година XV века, иако се опажа известан застој у време првог турског освајања Деспотовине.[168] У Црнчи се највише добијало сребро и бакар. Производи овог рудника су привукли Дубровчане. Ту налазимо знатан број дубровачке властеле а од пучана срећемо многа позната имена тога времена.[169] Дубровачке трговце из Сребрнице, такође, срећемо у Црнчи.[170] Они су остављали знатне прилоге цркви Св. Марије у Црнчи.[171]

Од 1415. године имамо податке о **Бохорини**.[172] После обнове Деспотовине 1444. у њој долази до наглог полета рударске производње, трговачког промета и пораста дубровачке колоније.[173] Дубровачка влада именовала је 1444. 8 комисија за вођење судских спорова у Бохорини а 1445. чак 17 комисија. Поред рудара и топионичара у Бохорини су живели и многи трговци. Она је имала и царину коју је држао један Дубровчанин. На жалост, нема података у изворима који би упућивали на величину рударске експлоатације у њој.[174]

Некако у исто време са Бохорином јавља се и **Крупањ**, чији први документовани помен је из 1417. године.[175] Сачуван је податак да је влада у

---

[165] *Историја српског народа,* I, 370.

[166] М. Динић, *За историју рударства, I,* 46.

[167] М. Динић, *За историју рударства, I,* 47.

[168] М. Динић, *За историју рударства, I,* 72.

[169] Између осталих то су пучке породице Чељубиновића и Латиница.

[170] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,* Сарајево, 1978, 166.

[171] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,* 288.

[172] То је данашња Борна у којој има доста трагова старог рударства, на које указују топографски називи њене околине: Црквина, Кулиште, Рупе, Биљег, Потцрквине (М. Динић, *Западна Србија у средњем веку*, Београд, 1978, 51).

[173] Момчило Спремић, *Јадар у средњем веку,* Јадар у прошлости, Нови Сад, 1985, 48.

[174] М. Динић, *За историју рударства, I*, 71.

[175] Момчило Спремић, *Крупањ и Рађевина у прошлости,* Рађевина у прошлости, Београд, 1986, 114.

Дубровнику 4.1.1417. именовала судску комисију да пресуди један спор у Сребрници у којем су били умешани и „Младен и Прибислав из Крупња". Крупањ очито није настао 1417. када је први пут записано његово име у Дубровнику. Ту се добијало сребро и оловна руда. У Крупњу је постојала топионица као и царина.[176] Дубровачка колонија у њој била је најбројнија 1449. године.[177] Ту су врло често долазили и Дубровчани из Зворника и Сребрнице, ради трговине.[178]

Зајача је почела да се развија нешто касније од Крупња али је достигла већи степен развоја.[179] После обнове Деспотовине (1444. године) успон Зајаче био је мушевит. Ту је дошао велики број пословних људу из Дубровника.[180] Судских спорова било је доста[181]. Дубровачка влада именовала је 1445. године-26 а 1446. године чак 39 судских комисија за Зајачу. За те две године у њој вођен је приближно исти број парница као и у Новом Брду и Приштини.

Она је била богата рудама антимона, гвожђа, олова и сребра. Оловна руда из Зајаче била је сребоносна као и у Крупњу, Бохорини, Црнчи, Трешњици и Липнику.[182] У њој су живели људи разних занимања, захваљујући рударској производњи. Центар Зајаче чинио је трг на коме се налазила царинарница.[183] Успон Зајаче био је веома брз, али је њено цветање кратко трајало, свега око деценију и по. Нагло је прекинуто турским освајањем.

Српски део средњег Подриња заједно с подручјем Сребрнице у Босни чинио је богату рударску област коју су експлоатисали и Римљани. Позната TABULA PEUTINGERIA зна у том крају, са босанске стране, за место под именом Аргентариа.[184] Новија испитивања открила су у Градини, недалеко од Сребрнице, рушевине римског града Домавиа са многим подацима о његовом значају за рударство. У Домавији је било седиште рударске управе за Далмацију и Панонију.

После прекида од више векова, друга фаза обилнијег коришћења подрињског рудног блага, започиње негде почетком XIV века, прво, како изгледа, у српском делу Подриња, али убрзо тежиште се преноси на босанску страну у Сребрницу и њено подручје, које постаје најуноснији у Босни, а после новобрдског и најзначајније на Балкану.

Према Јиречеку, **Сребрница** се спомиње први пут 1376. године када је већ била живо трговачко место и имала велику дубровачку насеобину.[185] Тиме је појава рударства у овом крају доста упрошћена и даје нетачну слику. У Босни

---

[176] Момчило Спремић, *Крупањ и Рађевина у прошлости,* 132.
[177] Момчило Спремић, *Крупањ и Рађевина у прошлости,* 133.
[178] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,* 60, 166.
[179] *Историја народа Југославије I,* 370.
[180] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,* 166.
[181] М. Спремић, *Јадар у средњем веку,* 46.
[182] М. Спремић, *Јадар у средњем веку,* 56.
[183] М. Спремић, *Јадар у средњем веку,* 60.
[184] К. Јиречек, *Трговачки путеви,* 263.
[185] К. Јиречек, *Трговачки путеви* 263.

се трговање металима први пут сигурно помиње 1339. у једној повељи бана Стјепана II Котроманића, док се као први рудници у документима јављају Сребрница (1352) у Подрињу и Остружници (1349) у централној Босни.[186] Сребрница, дакле, ради од средине XIV века, с краја владе бана Стјепана II. Под Твртком I она достиже знатан успон и стално напредује. У њој ради и ковница новца. Михаило Динић је на основу дубровачке грађе утврдио да у њој имамо ковницу новца већ у другој половини XIV века.[187]

Привредни успон Сребрнице види се и по сталном повећању дубровачке трговачке насеобине у њој. Дубровник је у њој постављао своје сталне конзуле, које треба разликовати од конзула одређиваних ad hoc за појединачне спорове између дубровачких грађана.[188] Захваљујући срећеним односима у Босни развој овог рударског центра текао је мирно и стабилно. Али, врло брзо, уследио је период унутрашњих сукоба у Босни праћених активним мешањем Угарске у босанске послове, што ће довести на крају до тога да је Сребрница дошла под власт Србије.[189] Од маја 1411. престају вести о угарској власти у Сребрници. За пуне две године о њеној судбини немамо непосредних података. У међувремену, одиграо се најважнији преокрет у њеној средњовековној историји: она је била изгубљена за Босну и прешла под власт Србије.

Тај прелазак није значио само промену у њеној политичкој историји. Она и њена околина доспеле су под власт деспота Стефана у време када се Босна налазила под тешким притиском Угарске. Сада долази и до прелома у њеном унутрашњем развоју. Престала су за увек она времена која скоро идилично и са жаљењем сликају Дубровчани у писму краљу Жигмунду и његовом царинику Данијелу: „стари обичаји" по којима су трговци били ослобођени дажбина и царина, и могли слободно да замењују робу за сребро са валтурцима и рупницима.[190] То је одговарало првом периоду развоја Сребрнице, када је било потребно подизати рударство и трговину у њој и када домаћи трговачки елемената није још био довољно ојачао. Сада су и прилике биле другачије. Доба деспота Стефана биће и за Сребрницу као и за остале градове, доба када ће централна власт настојати да истера што више прихода, и поред отимања Дубровчана, који ће морати да се прилагоде новим приликама. У овом периоду страни, у првом реду дубровачки трговци не само да нису били неопходни већ је требало сузбијати њихов претерани утицај и канализовати га разним фискалним мерама, тим пре што је Србија, све више притискивана од Турака, морала све јаче финанскијски да се напреже да би одговорила захтевима времена.

---

[186] С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра.*

[187] "Дубровчанин Симон Ђорђић тестаментом, писаним 1. јуна 1387 а регистрованим 31. августа исте године, оставио је малој браћи у Сребреници 25 перпера у сребреничким грошевима".(М. Динић, *За историју рударства I,* 51-52).

[188] М. Динић, *За историју рударства, I,* 54.

[189] М. Динић, *За историју рударства, I,* 56-57.

[190] М. Динић, *За историју рударства, I* ,61.

Већ почетком 1414. деспот је почео уводити прве „новости" у Сребрници. У чему су се оне састојале може се углавном ухватити по реакцији коју су изазвале у Дубровнику. Према жалби из Сребрнице деспот је „ударио"порез на некретнине трговаца.[191] Исте године, трговци се жале на цариника из Сребрнице, који на прелазу реке Дрине скида товаре робе и наплаћује 12 перпера по товару а ту се раније никада није узимало више од 6 гроша.[192] Дубровачки трговци из Сребрнице имали су још једну жалбу против деспотових цариника а својих суграђана. Они су поставили изван Сребрнице, у Костиреву код Зворника, царину за Дубровчане која није била у обичају. Тај спор је решен 1417.године.[193] Дубровчани су се морали углавном прилагодити захтевима деспота Стефана. Уколико је долазило до спорова, то су били прекршаји појединаца на које је деспот оштро одговарао.[194]

Већи инцидент у Сребрници десио се 1427.године, због сурове експлоатације и насилних поступака према рударима. Побуну су изазвали рудари, угњетавани од деспотовог властелина Владислава, који је вршио надзор над радом и радницима. Побуњеници су га убили. Деспот је стигао са војском и побуну крваво угушио а том приликом су и неки невини људи страдали.[195]

Рударска производња, без обзира на све ове проблеме, достиже свој врхунац, управо у првој половини XV века. Нагли пораст рударске производње можемо бројним подацима илустровати на примеру Сребрнице. Док је Твртко I добијао 1389. на име царине за Сребрницу и Понор 425 литара сребра, већ 1417. деспот је продао сребрничку царину за 3000 литара сребра. Доплативши још 100 литара цариници су добили и право да нико од деспотових људи настањених у Сребрници не сме променити ни једну аскаћу сребра изван ковнице, нити смеју примати динаре у замену за сребро од других осим од цариника.[196] За 28 година вредност регалних права је скочила преко седам и по пута, што је знак да је у приближној сразмери морала порасти и производња. То нам најбоље показује колико је Сребрница напредовала за нешто више од четврт века, али и да су дажбине сада биле знатно веће. Историјат постанка овог уговора са деспотом показује нам за колико је њиме повећана закупнина сребрничке царине због ограничења права откупа сребра и оснивања ковнице у корист нових цариника. Друга новина у уговору била је да цариници отварају нову ковницу и да су у вези са тим издали наређење валтурцима, да се само у ковници може мењати сребро за новац. Од средине 1417. обновљен је рад ковнице која је радила за босанска времена. Натпис на новцу кованом у Сребрници био је НОВА ЦЕКА ГОСПОДИНА ДЕСПОТА.[197]

---

[191] М. Динић, *За историју рударства, I*,62.
[192] М. Динић, *За историју рударства, I*,63.
[193] М. Динић, *За историју рударства, I*,66-68.
[194] М. Динић, *За историју рударства, I*,70.
[195] М. Динић, *За историју рударства, I*,59-61.
[196] М. Динић, *За историју рударства, I*,64.
[197] М. Динић, *За историју рударства, I*,70.

Споразум у Тати између краља Жигмунда и деспота Стефана (1426) садржао је и одредбу о неким деспотовим поседима западно од Дрине, које је наследник Стефанов, деспот Ђурађ требало да врати Угарској. Сребрница није била у питању већ само неки градови из њене околине, чији положај није ближе познат. Српска власт над Сребрницом није трајала непрекидно. У времену 1411-1463 Сребрница је била једанпут Угарска (одмах у почетку), пет пута српска, четри пута босанска и три пута турска.[198] Привремени пад Деспотовине 1439. донео је проблеме и Сребрници, која је и сама на неколико година дошла под власт Турака. После тога доћи ће до дугог ратовања између деспота Ђурђа и босанског краља Стефана Томаша. Спор је решен 1451. године у корист деспота Ђурђа.

Без обзира на политичке прилике, Сребрница у то време интезивно ради. Дубровачка колонија у њој је веома јака. Тако је у Сребрници 1434. године било близу пет стотина Дубровчана.[199] Понекад се у њиховим тестаментима налазе краћи или дужи изводи из њихових трговачких књига. Приликом сређивања заоставштине Луке Соркочевића приложана су и три пописа дужника из Сребрнице. Заведен је укупно 141 дужник, као и износи њихових дугова. Домаће становништво Сребрнице узимало је новац на кредит од Дубровчана.[200] Понекад је тај кредит служио за почињање или разгранавање трговине. Трговина на кредит, која је у оно време била општа појава у Европи, постаје основа трговине и у српским градовима.

Ковница у Сребрници радила је и за време деспота Ђурђа. Новац који је из ње излазио помиње се 1431. године по свом лошем квалитету. Према мишљењу Михаила Динића, постоји једна врста новца која је могла бити кована само у Сребрници.[201] То је новац са заједничким натписом краља Томаша и деспота Ђурђа. Такав новац кован је по свој прилици споразумно између Србије и Босне 40-их година XV века, у оно доба када је Сребрница била под босанском влашћу, али је деспот Ђурађ имао удела у добити од царине и држао у њој свог цариника.[202]

Отимање Србије и Босне за Сребрницу прекинули су Турци. Већ 1 априла 1462. она се убраја у турске поседе у једној одлуци Великог већа од 13.10.1462. године.[203] Но када су Турци посели Сребрницу и околину, не може се ближе одредити са потпуном сигурношћу. Чињеница је да су после пада Деспотовине (1459. године) Турци постали суседи босанске државне територије

---

[198] К. Јиречек, *Историја Срба II*, 323.

[199] *Историја српског народа, II,* 268.

[200] *Историја српског народа, II* , 272.

[201] М. Динић, *За историју рударства, I*, 80.

[202] У то време постојао је споразум између Србије и Босне о подели царинских прихода. Деспот је имао свог цариника у Сребрници, Дубровчанина Гунка Рачуната, коме је кнез Паоко Стипашиновић са пургарима једног дана у царинарници одузео све имање (пре априла 1447.). (М. Динић, *За историју рударства, I*, 78.)

[203] М. Динић, *За историју рударства, I*, 85.

дуж читаве њене граничне линије на истоку. Од почетка 1460. султан се опет вратио својој политици стварања истурених упоришта тиме што је тражио од краља Томаша и добио прелазе преко Саве за Срем и Славонију. Под турску власт је тиме дошла северо-источна Босна: Усора, затим Сребрница и њена околина, Зворник и Теочак.[204]

Од свих балканских рудника највише података о владарским приходима имамо за рудник Сребрницу и то за период 1389-1519.[205] Изражени у венецијанским дукатима ти приходи су износили:

1389. године 3400 дуката
1416. године 19200 дуката
1417. године 24800 дуката
1457. године 30000 дуката
1460. године 24000 дуката
1464. године 7000 дуката
1519. године 13400 дуката

Тешкоћу код коришћења ових података представља околност да су у појединим случајевима уз Сребрницу у закуп укључени и неки мањи рудници и околност да су закупљени приходи обухватали све изворе, од владаревог процента руде, преко прихода ковнице све до пијачних такси. Због тога остаје непознато коликој годишњој производњи одговара закуп у висини 1 тоне сребра, како је то било 1417.године (3100 литара финог сребра износи 1016 килограма). Вук Винавер је, рачунајући с тим да је вредност произведеног сребра морала бити у некој равнотежи са вредношћу увезене робе продате на тргу, и остављајући друге значајне резерве, предложио 2,5 тона сребра као вероватну годишњу производњу у време када је Сребрница била на врхунцу.[206] Сима Ћирковић сматра да је та процена сувише ниска и да се може, полазећи од података с почетка XVI века, претпоставити 5-6 тона у време када је рудник био на врхунцу.[207]

Интересантно би било упоредити приходе Сребрнице са онима из Новог Брда. Раније смо истакли да је Ново Брдо 1433. године доносило свом господару годишње 200000 дуката прихода а 1455. године доносило је 120000 дуката. С обзиром на удео гламског сребра и његову високу цену, треба рачунати да разлику у односу на Сребрницу изазива не само већа производња већ и њена много већа вредност. Винавер је рачунао да тим приходима одговара производња од 9 односно 7,5 тона годишње, што се чини савим реално.[208]

---

[204] Сима Ћирковић, *Историја средњовековне Босанске државе,* Београд, 1964, 322.

[205] М. Динић, *За историју рударства, I,* 64-65,85,88-89; С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра, 93.*

[206] Вук Винавер, *Проблем производње сребра у средњовековној Србији*, Историјски записи, 3, Београд, 1960 , 486-487.

[207] С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра,* 94.

[208] С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра,* 94. .

Колико је годишње произвођено метала у Српској деспотовини? Прављени су приближни прорачуни за сребро, које је највише извожено али су и за њега препреке велике. Полазећи од података из књиге о раду дубровачке ковнице за 1422.годину, да су сви они који су извозили сребро морали давати ковници 6%, дошло се до податка да је те године преко Дубровника извезено 5,67 тона, што представља доњу границу производње у Србији и Босни.[209] Већ 1425. године, доња граница производње сребра у Србији и Босни може се ставити „на око 12 тона". Процењује се да је производња сребра само у Сребрници, када је била на врхунцу развоја износила 5-6 тона годишње а у Новом Брду преко 7 тона.[210] Из тога би произилазило да је производња у Деспотовини, укључујући и Сребрницу, износила преко 15 тона сребра годишње. Она је била највећа баш у првом делу владе деспота Ђурђа.

Пред крај своје владавине деспот Ђурађ је од Сребрнице добијао 30000 дуката годишње, баш као и босански краљ 1458. године. Ипак, ти приходи били су мањи од новобрдских, јер у сребрничком сребру није било злата, а после 1444. године деспот је приходе од Сребрнице делио с краљем Томашем.[211]

Коначан прелазак Сребрнице под турску власт значио је крај њеног сталног успона током читавог једног века. Сасвим другу слику о економском значају Сребрнице пружа једно недатирано писмо султана Мехмеда II. По њему, Дубровчанин Паскоје Ромека купио је „места царства ми која су у деспотове земље, Сребрницу, Црнчу, Зајачу и Крупањ за седам тисућ дукат златних".[212] Срозавање подрињских рудника је очигледно. Не само Сребрница већ и три не сасвим безначајна места издају се за своту која износи отприлике једну четвртину онога што се недавно могло добити од саме Сребрнице.

Сребрница је била права средњовековна варош. Била је типично место са градом и подграђем под њим. Али док је код већине босанских градова прво постала тврђава а под њом се постепено развијало подграђе, са Сребрницом је био обрнут случај. Најпре се јавља варош као рударско насеље, а затим потреба да се она заштити доводи до изграђивања тврђаве.[213] Тврђава Сребрнице добила је име Сребрник. Сребрница се 1439. изричито назива „варош". Имала је трг, више цркава, гостионице, царинарницу и улице, које су имале своја имена. Бар колико се до сада зна, она је једина имала неку врсту градске канализације.

Као велико насеље и рударски град, била је пуна топионица. Оне су загађивале ваздух па су Дубровчани молили деспота Ђурђа да се топионице изместе изван насеља. Ниске топионичке пећи, паљене непрекидно по неколико дана, загађивале су ваздух и угрожавале здравље грађана. Ово су сигурно први и најранији подаци о проблемома загађења човекове средине. У Сребрници су

---

[209] Михаило Динић, *Дубровачка ковница у 1422. години*, Историјски гласник 1-2, Београд, 1976, 81-90.

[210] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 590.

[211] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 591.

[212] М. Динић, *За историју рударства, I*, 88-89.

[213] М. Динић, *За историју рударства, I*, 95.

годинама живели лекари Стојко (1419-14365) и Марко Веоковић (1449-1461), као и неки Прибисав, видар.

Лепрозорији (склоништа за губавце, где су се они држали у изолацији) се помињу у свим већим босанским насељима, посебно рударским, и то у Сребрници, Фојници, Високом и Јајцу.

Колики је био број становника у Сребрници? Посредни подаци показују да је у Сребрници живело доста света. Најранији пописи Сребрнице, Зворника и Саса датирају тек из 1512. године. Тада је Сребрница заведена са 260 кућа и 52 неожењена. Према извештају о нападу Вука Гргуревића, у Сребрници је 1476. године било око седам стотина кућа, односно око 3500 становника.[214] Већ од 1462. године, преласком под турску власт почиње опадање Сребрнице, које се може пратити у свим областима живота. Због тога се може с пуним правом претпоставити да је у време њеног највећег успона број становника прелазио три и по хиљаде .

Док је Сребрница била под влашћу Босне, њено становништво било је углавном католичко. Скоро пола века српске власти над Сребрницом морало је донети извесне промене. Много вести имамо о католичкој цркви у Сребрници.[215] Најмногобројнији страни контигент становништва сачињавали су Дубровчани.[216] Од Дубровчана у Сребрници најзначајнију улогу играла је породица Латиница. Истакнута личност дубровачке колоније био је Паоко Стипашиновић.

Сребрница се у XIV веку развила у важан трговачки центар са интезивном трговинском разменом. Главни предмет трговине били су племенити метали као најважнији продукт сребрничких рудника, а затим - у знатно мањој мери - олово. Поред Дубровчана (о којима ће касније бити више речи), и домаћи свет из Сребрнице узима учешћа у трговини . Многи од њих су одржавали сталне везе са Дубровником и обогатили се до те мере да су стекли услове потребне за пријем у дубровачко грађанство.[217] Последње деценије XIV века она даје већи број нових грађана Дубровнику него иједно друго место из унутрашњости Балкана, што, свакако, говори о њеном сталном економском успону.

Градске послове у Сребрници вршили су кнез, војвода и веће пургара. Она је имала чак и градски печат.[218] Појаву печата у овом граду треба довести у везу са његовом све развијенијом аутономијом и постојањем организоване локалне заједнице. У Сребрници се већ у другој половини XIV века јављају

---

[214] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 719

[215] М. Динић, *За историју рударства, I*, 95.

[216] Стојан Новаковић, *Дубровачке повластице у Сребрници, Законски споменици српских држава средњег века, Београд*, 1912 , 89-90.

[217] Ирмгард Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Посебна издања САНУ, књига CCCXL, Одељење друштвених наука, књига 36 , Београд, 1960, 94-96.

[218] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 248.

пургари, и то домаћи људи, како се то може закључити по њиховим именима.[219] Кнез је обављао по потреби разне управне и судске послове.[220] Установа градског кнеза није била ни доживотна ни наследна. На положају кнеза налазе се подједнако и Дубровчани и домаћи људи. То су увек врло истакнуте локалне личности, по занимању искључувo трговци.

У Сребрници се - у време када је припадала Србији - поред кнеза, налазио и војвода, заповедник тврђаве и управник „власти" у коју је спадала и Сребрница. „Власти"су биле нове управне јединице, до којих је дошло реорганизацијом државне управе, пред све јачим притиском Турака. Седиште војводе било је у градовима, по којима су „власти" носиле своје име. Помиње се и дистрикт Сребрнице, то јест подручје зависно од града и његовог војводе. У Сребрници све време под деспотом Стефаном Лазаревићем био је војвода Богдан, 1436-1437. војвода је био Радич, 1454. Брајан, а1457. Милош, по свој прилици Белмужевић, из породице која се истакла у служби деспота Ђурђа у Зети.[221]

У Сребрници се од помоћних органа власти помиње јавни оглашивач, који се звао путал, према називу саског порекла. Он је оглашавао пресуде по вароши.

Када су Турци преузели Сребрницу она је имала посебан рударски закон. Турски канун за Сребрницу изричито каже да је то закон који је прогласио војвода Ковач, јер је Сребрница, пред пад под турску власт, била у поседу Ковачевића. Овај закон, из времена Ковачевића, садржавао је и рударске одредбе али и оне које које се односе на град.

СРЕДЊОБОСАНСКИ РУДНИЦИ

Главна подручја, средњовековне Босне, на којима је дошло до формирања рудника и тргова била су: рударски базен око Сребрнице, тј. средњег Подриња (о којем је раније било више речи), затим рударски базен Олова у северо-источној Босни и крај богат рудама у централној Босни.

Први помени о рударству у Средњој Босни везани су за римски период, када имамо података о примитивном испирању злата и магнетског гвожђа.[222]

Најиздашнији златни рудници били су у подручју извора реке Врбаса.[223] Инжињер Конрад који је овај крај испитивао 1866. био је изненађен када је на

---

[219] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 245.

[220] М. Динић, *За историју рударства, I*, 92.

[221] М. Динић, *За историју рударства, I*, 93.

[222] Североисточно од Босанско-херцеговачке регије високог крша пружа се планински крај битно другачијег изгледа и географских својстава. Будући да се налази на територији Босне и Херцеговине, између перипанонског простора Северне Босне и високог крша на југу, називамо га Средња Босна (*Велики географски атлас Југославије*, 144)

обронку брда Росиња, један сат северо-источно од Горњег Вакуфа, нашао више стотина рупа (Pingen) различите дубине, а код Црвене Земље, Златних Гувана и на другим местима огромне перионоце. Ту је, без сумње, био онај крај, где се по сведочењу Плинија Старијег, за време цара Нерона, налазило злато на површини земље у толикој множини да се понекад дневно добијало по 50 фунти.[224] Геолошка испитивања у унутрашњости Босне открила су на три места остатке интезивног рада на испирању злата: на потоцима Фојници и Жељезници, у крају горњега Врбаса и на Лашви.[225]

Захваљујући дубровачкој архивској грађи можемо пратити настанак, развој и успон углавном већих и значајнијих центара рударства и трговине у средњој Босни.

У првом попису босанског крајишта Иса-бега Исхаковића, из 1455. године, налази се и вилајет Ходидјед који се простирао преко целе жупе Врхбосне. Вилајет Крајева земља, територијална јединица босанског санџака, обухватао је, према сумарном попису из 1468/9. године, поречје Босне и њених притока од Дубровника, Високога и Крешева до Врандука, управо подручје које нас занима.

У Босни се трговање металима први пут спомиње 1339. у једној повељи бана Стјепана II Котроманића (1314-1353), док се као први рудници у документима јављају Сребрница (1352) у Подрињу и Остружница (1349) у централној Босни, за којом следе у истом подручју Фојница (1365) и Крешево (1381).[226] Отворено, ипак још увек, остаје питање да ли су те руднике отварали Саси из Брскова, односно њихови потомци, или је било нових таласа колониста из Угарске или још даљих земаља. За руднике који се јављају у другој половини XIV века и почетком XV века врло је вероватно да су настали активношћу домаћих рудара, који су из својих места ишли у потрагу за рудним жицама, пратећи најчешће трагове римских рударских радова.

Дакле, немачки рудари Саси су у вези са почетком и најранијим фазама развоја рударства у Босни. На основу топономастичког материјала и писаних извора, може се установити да је Саса било у Сребрници, Фојници и Остужници. Међутим, нема вести о боравку Саса у Олову, Крешеву, Дусини, Дежевици и Бусовачи. Како је уопште било мало Саса у нашим крајевима, о њиховом боравку у мање важним и удаљеним рударским центрима није остало вести.

Најстарији до сада познати рударски трг, према писаним изворима, у средњој Босни је **Остружница.** Она се налази у долини речице Фојнице.[227]

---

[223] *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, Зборник Константина Јиречека,* Посебна издања Српска Краљевска Академија, књига CCCXXVI, одељење друштвених наука, нова серија, књига, 33, Београд, 1959, 254.

[224] *Зборник Константина Јиречека*, 254.

[225] К. Јиречек, *Историја Срба, I* , 23.

[226] Desanka Kovačević,*Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni* , 17, 25.

[227] *Зборник Константина Јиречека*, 261.

Више топонима на њеном подручју откривају трагове старе рударске активности.[228]

Уз рударске јаме, поред рудара Саса, окупљају се и трговци привучени изгледима на добру и уносну зараду. Већ 1349. године, када се у изворима први пут јавља, у њој се помињу дубровачки трговци.

Оструженица се означена као „трг", помиње у једном ћирилском писму, које су Дубровчани 1355. године упутили бану Твртку.[229]

Високе зараде омогућиле су Сасима да постану сопственици рударских јама. Тако су два брата Сасиновића, који су се доцније из Босне преселили у Дубровник, своје рударске јаме у Фојници и Оструженици, заједно са средствима за копање сребра, продали двојици Дубровчана. Случај браће Сасиновића, показује да су Саси, поред тога што су у рудницима радили као стручњаци, куповали и експлоатисали руднике и као власници.[230]

Рударска активност у Оструженици, најстаријем руднику сребра у средњој Босни, постепено замире и већ од осамдесетих година XIV века губи јој се у изворима сваки траг. У њој се добијао и бакар у већим количинама.

Поред Оструженице, од 1365. године јавља се рудник сребра **Фојница**, у жупи Лепеници. Присуство рудара Саса потврђено је изворном грађом.[231] У њеној околини установљени су многи рударски топоними, углавном немачког порекла.[232] Од рударских топонима којих је пуна околина Фојнице, наводимо само неке од њих који подсећају на рударску активност. Близу махале Павловац, крај десне обале потока Павловца, налази се једна стара „штолна", коју Фојничани зову „шћона".[233] Исто порекло има и назив улице и извора Шћона. Рупновац, данас улица испред самостана, у ствари је место где су радили стари рудари, у средњем веку названи рупници. У вези са рударском активношћу настао је топоним Сврдловац, где су нађени трагови рударских јама.

Фојница се од средине XIV века развија захваљујући првенствено рудницима сребра. Она се једва помиње у изворној грађи из првих деценија XV века. У то време она заостаје не само за Високим већ и за оближњом Дежевицом. Међутим, од тридесетих година XV века, Дубровчани се у Фојници задржавају у све већем броју, тако да је њихова насеобина имала у годинама 1430-1450. укупно 365 чланова. У Фојниси се у то доба развила најјача дубровачка насеобина на подручју босанске државе. Пошто је присуство

---

[228] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 146, 9.

[229] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 133.

[230] М. Динић, *За историју рударства, I*, 7-10.

[231] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 34.

[232] Теренска истраживања на овом простору вршио је Владислав Скарић, о томе опширније погледати: Владислав Скарић, Трагови старога рударства у околини Крешева и Фојнице, Гласник Земаљског Музеја, Vladislav Skarić , XLVII , Сарајево 1935, 23-34.

[233] У Фојници и данас постоји махала Павловац, локалитет први пут поменут у тестаменту једног Дубровчанина из 1455. године.Десанка Ковачевић Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 146.

великог броја Дубровчана увек означавало и привредну развијеност једног места, можемо установити да је Фојница, после 30-их година XV века, избила на прво место у босанском привредном животу. Упордо са одумирањем Високога диже се Фојница и преузима водећу улогу у привредном животу Босне. Она се развила у најјачи рударски и трговачки центар, не само средишње Босне већ и читав босанске државе, изузимајући Сребрницу.[234] Присуство великог броја Дубровчана сведочи подједнако о живом промету и о интезивној експлоатацији руде, а управо их је трговина сребром у толиком броју привлачила овом руднику. Од осталих података довољно је узети у обзир да бродови искључиво натоварени босанским сребром, под којим се претпоставља сребро из централне Босне, одлази у Венецију.[235]

У Фојници је било и трговаца из Котора али у далеко мањем броју. Иван Лампре из Котора живео је у Фојници седам година.[236]

У Фојници је радила и ковница новца. Новац означен као краљев (grossi di Re;denarii regis Bossine, итд.) често се помиње у изворима, и то обично у вези с Фојницом.[237]

Уз рударство и трговину, стварају се повољни услови за развој занатства. Према подацима које пружа Канун о руднику Фојници и његовим помоћним рудницима Дежевици и Дусини из 1489. године, изгледа да је у Фојници још одраније било занатлија, и то папучара, кројача, пекара, месара, штављача коже и крзнара.[238] Усталила се и трговачка четврт где су отворене многе радње за малопродају разне робе.

Према познатом трговачком уговору између краља Томаша и кнеза Николе из Трогира, од 3.фебруара 1449. године, предвиђа се отварање трију радњи, и то једне у Сплиту, друге у Фојници и треће у Јајцу.[239] Ту ће краљ и његов двор набављати све што им је потребно. Краљ прописује да се све сребро које се налази у комори и у местима, продаје Николи за готове дукате, чиме је овај добио монопол на трговину босанским сребром.

Фојница није била типичан град са подграђем. Понекад у средњем веку одбрану и заштиту насеља преузима оближњи утврђени град, у који се, у случају опасности, склањају његови становници са драгоценостима. Козоград, саграђен на великој висини и на стрмом обронку, штитио је Фојницу с југа. Слуге дубровачких трговаца из Фојнице побегле су пред Турцима у његово подграђе (sub castro vocato Chosao).[240]

---

[234] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 162.
[235] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 72, напомена 79.
[236] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 231.
[237] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 156.
[238] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 230, 209, 210, 216.
[239] Desanka Kovačević , *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni* , 98.
[240] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 261.

У Фојници је био и фрањевачки самостан. Ту је било и монахиња, редовница које припадају фрањевачком роду.[241]

Дакле, још једном да нагласимо, у Фојници се развила највећа дубровачка насеобина на простору босанске државе, изузимајући Сребрницу. Према попису из 1468/9. у Фојници је било 329 домаћинстава и 20 неожењених. Она је тада била насеље са највећим бројем регистриваних домаћинстава.[242]

Најзападнија рударска област Босне лежала је у подручју жупе Лепенице, у долинама њених притока Крешевке и Фојнице.[243] Рудник **Крешево** први пут се помиње 1381. године. Податак о Крешеву из 1381. године је задуго и једини о овом руднику те је тиме само означен почетак рада његових рудокопа.[244] Заслугом Владислава Скарића у околини Крешева су установљени многобројни рударски топоними, добрим делом немачког порекла. У Крешеву се сачувао назив „шћона", који долази од немачке речи „stollen" а означава хоризонталне ровове. Неке јаме у Крешеву су тако уске да је готово невероватно да се кроз њих могао провлачити човек. У Крешеву се може и данас одредити куда су у старо време ишле две „јажве" а исто тако и правац јажве којом је довођена вода у рудник.[245] Познато је по имену више топионичара, валтурака, у латинским изворима - vaoturchi. У Крешеву је 1445. године живео неки Радослав, валтурк.[246]

Крешево је било рудник сребра. Бакра је било у малим количинама. И поред велике заинтересованости за извоз сребра, Дубровчани се слабо задржавају уз руднике средњобосанског рударског базена. Додуше, Фојница, Крешево и Дусина једва да се помињу у изворној грађи из првих деценија XV века. С друге стране, ти исти Дубровчани, који повремено бораве у поменутим рудницима, живе стално у Високом, а по обављеном послу враћају се у ово подграђе.Тиме се добрим делом може објаснити појава што у ово време нема дубровачких насеобина у Фојници, Крешеву, Дусини, као и несклад између података о извозу сребра из средњобосанских рудника и малог броја Дубровчана који се тамо јављају.

Дубровчани су давали највише поклона црквама и самостанима у средњој Босни и средњем Подрињу. У Крешеву се помиње фрањевачки самостан 1449. године.[247]

Јаче окупљање Дубровчана у Крешеву запажа се нарочито од 1434. године. Иако је насеобина у Крешеву слаба и неразвијена, њено постојање ипак указује на интезивнију експлоатацију после 1430. године. У овом периоду

---

[241] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе* , 288, 290.

[242] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе* , 225, 227.

[243] *Зборник Константина Јиречека*, 261.

[244] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 39.

[245] У средњовековним рударским насељима често није било воде, па је она довођена јазовима из ближе или даље околине. Ови јазови, названи "јажве", служили су и за испирање ископане руде.

[246] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе* , 151.

[247] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,* 288-289.

(1430-1450.) за чланове дубровачке насеобине у Крешеву карактеристично је да су то углавном дубровачки трговци стално настањени у суседној Фојници, који само повремено долазе у Крешево да обаве неки посао. Према томе, ова насеобина била је прилично слаба и без чврстих корена.[248]

У Крешеву се помињу дуровачки али и домаћи златари.[249] Чињеница да домаће златаре налазимо и у рударским центрима Крешеву и Сребрници, указује на раширеност овог заната. У Крешеву је био смештен и владарски двор.[250]

Средњовековни рудници се, према Н. Белдишану, који користи турске изворе деле на две врсте, то јест на оне где поседници у својој режији топе руду и на развијеније руднике, као што су Ново Брдо, Јањево, Трепча, Фојница, где је извршена подела рада и где топљење руде обављају валтурци.[251] Ова подела рада извршена је и у босанским рудницима не само у Фојници већ и у Сребрници и рудницима мањег капацитета, какав је било Крешево.

У забаченом крају, близу Вареша, јавља се рудник сребра, **Боровица**.[252] Још у старом веку се знало да ту има гвоздене руде.[253] Низ топонима, као што су, Краљева рупа, њива Цео, затим Орти вис код Боровице, указују на рударску активност у овом крају.[254] Ту је 1448. године радио дубровачки суд, што сведочи о задржавању Дубровчана. У дефтеру из 1468/9.године, у Боровици се помиње локални рудник сребра, али се за само место каже да је село а не трг.

Дежевица, у близини Фојнице, први пут се у изворима јавља 1403.године.[255] Више топонима на њеном подручју откривају трагове рударске радње.

Да су босански рудари, као одлични стручњаци радили на више страна, указује и једна забелешка у попису рудника Олово. Наиме, један од хришћана овог рудника пронашао је железну руду у Дежевици.[256]

Године 1413, подигла се била велика узбуна против двојице Дубровчана, Влакоте Кранковића и Радина Толиловића, цариника у Дежевици, Фојници и Дусини, који су спречавали друге Дубровчане да купују сребро на овим трговима. Чак су противно свим обичајима наређивали домаћем живљу из овог краја и са поменутих тргова да не продају сребро дубровачким трговцима. Дубровачка влада је донела строге одредбе против ових преступника. У току овог спора избија на видело значај Дежевице, најважнијег рударског трга у средњобосанском рударском басену. Из многобројне преписке, која је том

---

[248] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе* , 160.
[249] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе, 202, 212-213.*
[250] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 254.
[251] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,151,*напомена *47.*
[252] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,67.*
[253] К. Јиречек, *Историја Срба, I*, 24.
[254] М. Динић, *За историју рударства, I* , 2.
[255] *Зборник Константина Јиречека*, Тргов. путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, 261.
[256] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе* ,149.

приликом вођена између дубровачке владе и поменутих цариника, може се закључити да је Дежевица била њихово главно седиште.[257] Али и поред велике заинтересованости Дубровчана за извоз сребра, чак ни у Дежевици никада није дошло до јаче групације дубровачких трговаца, која би добила вид насеобине. Са овог рударског трга, који се помиње и као седиште босанских владара, извозило се сребро и у мањим количинама олово.[258]

О структури локалне трговине на појединим истакнутијим босанским насељима дају веома занимљиве податке ранији турски извори .То су канун рудника Крешева из 1489. године, нарочито канун о руднику Фојници и суседним рудницима Дежевици и Дусини из 1489. године, где се изричито помиње краљев закон о сребрној руди.

Најраније вести о **Дусини** датирају из 1413. године. Овај комплекс ковница гвожђа налази се у бочној долини Жељезнице и њене притоке Дусине.[259] Локалитет Сашка рупа код Дусине сачувао је у свом имену успомену на Сасе.[260] Дубровачких трговаца било је у мањем броју у рудницима у околини Дусине.

Турски дефтер из 1468/9. године помиње у нахији Високо три рудника, два железна и један сребрни, у селу **Даштанско**.

Близу Вареша је **Дубоштица**, која се јавља крајем XIV века. Ту је био рударски центар слабијег интензитета.

Нешто севернији од рударског басена средње Босне, у **Бусовачи,** од 1371. године копа се гвоздена руда.[261] Она се помиње у изворима у вези са неким Гојком Чепићем из Босне, који је у Бусовачи продао једном Млечанину 30 милијара гвожђа. То је уједно и једина вест о овом руднику. Он се више никад доцније не помиње. Ово је разумљиво ако се има у виду да је трговина железом била исплатива једино у великим количинама. Међутим, у средњем веку због високих превозних трошкова, транспорт великих количина, слабим копненим путевима, никада није био рентабилан. Зато су се увек користили водени путеви, тамо где је то било могуће. Због тога Бусовача није могла привући пажњу трговаца нити се развити у важније трговачко насеље.

Какањ и Зеница, тргови у нахији Брод, мало су познати из извора средњег века. Немамо података о њиховој рударској активности.

---

[257] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 67, напомена 60.
[258] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе, 192.*
[259] К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 261.
[260] М. Динић, *За историју рударства, I*, 2-3.
[261] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе, 52.*

СЕВЕРО-ИСТОЧНА БОСНА

У другој половини XIV века почиње интензивнија експлоатација босанских рудника олова, смештених углавном у пределу северо-источне Босне.

Овом рударском басену, осим чувеног рудника Олово, припадали су и рудници Каменица и Ћеће. **Каменица** се у изворима први пут помиње 1376. године.[262] Иако се Каменица јавља пре Олова, једва да се касније понекад помене. Десанка Ковачевић Којић, на основу архивског материјала, претпоставља да су Каменица и Олово били једно насеље.[263]

Рудник **Ћеће**, данас насеље Ћеће, познат је једино на основу извора из 1382. године.[264] Дубровачка влада послала је у Босну Паска Ристића и то „in contratas Cecegli et Camenice", да пронађе имовину покојног Михаила Будачића. Извесна количина олова из ове заоставштине треба да буде дозначена „in Ceceglo".[265]

Поред рудника Ћеће који се јавља већ у XIV веку турски дефтер из 1468/69. године помиње у околини Олова и мање руднике олова **Крушево и Доње Подграђе**.[266]

Три миље западно од Олова је **Дубовштица или Дубоштица**. Она је пре турског периода била седиште тамошњег рударства. Помиње се у једној дубровачкој повељи из 1425. године.[267]

На извориште реке Криваје, налази се чувени средњовековни рудник **Олово**.[268] Први пут се документарно бележи 1382. године.

Ово место латински или италијански Plumbum, Piombo било је у XIV и XV веку чувено по својим оловним рудницима. Оно је по богатству својих рудокопа и добило име. Ту се копало олово, квалитетније од осталих врста олова и звало се „plumbum dulce" или, ређе, „plumbum suptile".[269]

На самом терену има мало остатака који подсећају на уређаје старих топионоца. На један километар од Олова познају се трагови млина. Вода је окретала велико коло млина, а с кола се преносила снага на мехове, ради распиривања ватре, потребне за топљење руде.[270]

Олово се после Сребрнице развило у главни рударски и трговачки центар на читавом босанском подручју. Босански владари подржавају експлоатацију рудника да би себи обезбедили изворе великих прихода. У истој

---

[262] Desanka Kovačević , *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 26.
[263] Desanka Kovačević , *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 26,напомена 69.
[264] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,* 52.
[265] Desanka Kovačević , *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 26-27.
[266] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,* 60, напомена 29.
[267] Desanka Kovačević Kojić , *Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku*, 262-263.
[268] Desanka Kovačević Kojić , *Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku*, 262.
[269] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,* 38.
[270] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе,147.*

намери то чине и феудалци. Тако је за време Тврткa „царину каменску" био закупио на осам година Дубровчанин Драгоје Гучетић, иначе веома познат послован човек, који је у исто време држао и сребрничку царину. Браћа Павловић, Петар и Радослав, из свог рудника Олово у више наврата продају разним Дубровчанима велике количине олова.[271] Још замашнији били су послови херцега Стјепана. Он у више махова продаје олово, и то чак у Венецију. Било је дана кад су у Дубровник стизали каравани од по три стотине коња, натоварени оловом, које је углавном потицало из Олова.[272]

Па ипак, у Олову нема Дубровчана, иако би се, с обзиром на њихово интересовање за ову руду, могло очекивати супротно. У ствари, трговина оловом била је организована тако да присуство Дубровчана није било неопходно. Та трговина није била монопол Дубровчана, па су се домаћи људи њоме бавили и својим кредиторима доносили олово у Дубровник.[273]

Од тридесетих година XV века опада број података о Олову у Дубровачком архиву. Углавном, после тога времена, све вести о овом руднику односе се на његову царину.

Према дефтеру из 1468/69.године Олово има 126 домаћинстава и 30 неожењених. Укупан број становника је 660.

На развитак Олова повољно је утицао и његов географски положај. Туда је пролазио пут који је спајао Јадранско море са Угарском. Тако се уз рудник развио и знатан трговински промет, на шта указује царина, која је била једна од признатих и устаљених на босанском подручју. Она је наплаћивана и на промет робе која се преносила преко Олова у правцу Зворника и Сребрнице и извоз саме руде. Када је краљевска власт ослабила, приходе од оловске царине убирала су браћа Павловићи, јер се овај рудник налазио на њиховој територији.

Босанско олово купују трговци из Фиренце и Анконе, а ишло је у Турску, Шпанију, Александрију, Сирију и остале медитеранске земље. Овај извоз се одвијао преко Дубровника и Дријева, али такође и преко Венеције, где су одлазиле нарочито велике количине босанског олова. Чак је 1413. године једна једина испорука олова за Венецију износила 260 милијара.

Трговци разликују две врсте олова, и то: меко олово из Олова (plumbum dulce), које није имало никаквих примеса, те је било бољег квалитета од тврдог олова из Сребрнице са примесама антимона. Дакле, на тржишту се спомињу две основне врсте олова, „plumbum dulce" или „plumbum subtile" и „plumbum durum".[274]

Мало је података о ценама, а разлике услед неједнаког квалитета не допуштају да се уочи кретање цена. Познати подаци дају распон од 7,5 до 11 дуката за миљар (1000 фунти дубровачке тешке мере, 358 кг.). Олово се најдуже

---

[271]Desanka Kovačević , *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 101.
[272]Desanka Kovačević , *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 170.
[273] Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovekovnoj Bosni*, 56, 115,120.
[274] Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovekovnoj Bosni*, 170-172.

одржало у трговачком промету Дубровчана, јер није било обухваћено турским забранама извоза, а потражња је увек била велика због потреба грађевинарства.

СЕВЕРО-ИСТОЧНА СРБИЈА

Рударство је било развијено у североисточној и источној Србији у средњем веку. Западновлашки простор или Источна Србија обухвата поречје Тимока с издвојеним долинама Пека, Поречке реке и горње Млаве. Омеђена је Дунавом на северу и североистоку те планинским оквиром Карпатско-балканског лука на западу и југу. О економским приликама у браничевском крају имамо мало података. Разлог томе треба тражити у његовом географском смештају. Дубровчани, познати као најактивнији трговци, мало су посећивали овај крај.

Као и у другим нашим крајевима и овде су удела у развоју рударства имали немачки рудари Саси. Успомена на њих остала је у називу речице Шашке, једне од саставница Поречке реке. Од рударских места познат нам је **Железник** у Кучеву који је настао негде првих деценија XIV столећа.[275] Почетком 1359. године, настрадала је једна пошиљка олова из Железника коју је конфисковао кнез Војислав Војиновић. У тестаменту Дубровчанина Домање Петра Искрице (1363) наводе се два Железничана, Хвалоје и његов брат Добра „Краљ".[276] Дубровчане срећемо ,додуше ретко, и у доба када су овом облашћу завладали и Растислалићи. Срећу се и као закупци царина. Тада је ово место било вероватно најнапредније, али је доцније почело опадати. Године 1433. наводи се ово место као пропало и које трговци из Дубровника више не посећују.[277] Гвожђе и бакар су се добијали у Железнику и Кучеву.[278]

Дубровачки трговци, као што је већ истакнуто, нису због удаљености залазили у нарочито великом броју у крајеве преко Велике Мораве. Остало је мало података о њиховом пословању на овом подручју. Зна се да је у Железнику око 1359. пословао неки Грго Скрињић; одатле је писао дубровачкој влади 3. фебруара 1359. поводом неког дуга који је требало да изравна.[279]

Богавац, кнез из Железника, заједно са Стипаном из Митровице и Прибисавом са Мораве, задужује се код дубровачких трговаца из Сребрнице.[280]

Између северних и јужних делова Источне Србије, западно од данашњег Бора, налази се слабије насељен планински крај познат као **Хомоље**.[281] У

---

[275] *Историја српског народа, I,* 370.
[276] Михаило Динић, *Браничево у средњем веку,* Српске земље у средњем веку, Београд, 1978, 110.
[277] К. Јиречек, *Трговачки путеви*, 270.
[278] К. Јиречек, *Историја Срба II*, 174.
[279] Михаило Динић, *Браничево у средњем веку*, 111.
[280] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 233.
[281] *Veliki geografski atlas Jugoslavije* , autor projekta i urednik Ivan Bertić, Zagreb 1987, 161.

Хомољу планине су богате пашњацима а земљорадња има мању важност од сточарства.

Хомољској рударској области припадају ова три рудника: Кучајна, Ридан и Решковица.[282]

Римски рударски радови у **Кучајни** били су веома обимни. Изгледа да у Кучајни скоро није ни било прекида између римског и средњовековног рударства. Руда из Кучајне одликује се великом садржином злата. У свом путничком дневнику витез од Дерншвама (1555. године) помиње „рацко олово"или „Ratzenpley" из Кучајне[283]

Ридан се налази у околини Голупца.[284] То је налазиште бакарних руда.

Историја рудника **Решковица** је мало позната.

У средњем веку и **рудници Мајданпека** били су активни. Саси су и ту радили.[285] Ту се добијао бакар, гвожђе и злато.

Средњовековна цеста Београд-Цариград је уствари стари римски пут, „Via militaris", са полазном тачком у Београду а крајњом у Цариграду. Ова пут је пролазио и кроз Браничево.[286] Дакле, област кроз коју је пролазио важан пут преко Балканског полуострва, који је коришћен за војне походе од севера према југу и обратно, морала је у мирним периодима много значити за трговину него што се могло закључити по оскудним подацима. Браничево је одржавало живе трговачке везе са Угарском.[287]

РУДАРСКО ПРАВО У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Документарне потврде о боравку Саса у појединим рударским местима доста су оскудне.[288] Још оскудније су документарне потврде о начину регулисања правних односа и разним правним питањима.

У свим земљама Средње Европе у којима су Саси имали велику улогу у снажењу рударства, издаване су повеље или закони којима су ови односи регулисани.[289] Писмено регулисање различитих економских и правних односа и признавање одређених привилегија странцима било је и у Србији већ устаљена пракса. У сачуваним документима налазе се много пута потврђене повластице страним трговцима, најчешће Дубровчанима.[290] Специфичан положај Саса може се несумњиво утврдити према документима у којима се одређује судска

---

[282] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, 242.
[283] К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 270.
[284] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, 249.
[285] В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, 253.
[286] Гавро Шкриванић, Путеви у средњовековној Србији, 82.
[287] Михаило Динић, *Браничево у средњем веку*, 109.
[288] М. Динић, *За историју рударства, I*, 1.
[289] Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана, 37*, напомена 122.
[290] *Историја српског народа, I*, 346.

надлежност за спорове Саса са Србима и Дубровчанима. Одредбе о мешовитим судовима надлежним у таквим случајевима, можемо пратити још од краља Милутина.[291] Дакле, Саси се као посебна правна категорија становништва у Србији јављају у уговорима између Дубровчана и српских владара од времена краља Милутина до деспота Ђурђа Бранковића. У периоду када није постојала јединствена српска држава налазимо их и у уговорима поједине властеле са Дубровником, са Вуком Бранковићем, затим са његовом удовицом Маром и синовима Гргурем, Ђурђем и Лазарем.[292]

Душанов Законик говори о Сасима само у једном члану. Испочетка имали су Саси право да нова насеља подижу без икакве препреке, где им је драго а исто тако да слободно секу шуму док им Душанов Законик није ограничио ова права.[293] Законик им дозвољава да секу шуму само онолико колико је потребно за грађу неопходну за рад у руднику. Пре тога они су имали права да се служе дрветом, на земљишту рудника, за рударске потребе, без одобрења власника земљишта али због његове злоупотребе оно је сада ограничено.[294]С обзиром на то да су Саси били слој становништва са одређеним привилегијама, морали су постојати важни разлози да им се нека од раније признатих привилегија ускрати. Душанов Законик регулише однос Саса према властели чију су земљу заузели и забрањује им да то земљиште насељавају, да не би постајали феудалци. Биљана Марковић сматра да су Саси могли, путем овог права стицања својине на земљи окупацијом, представљати конкуренцију властели, те да је одредба о укидању права стицања својине окупацијом земљишта дошла као последица незадовољства властеле.[295]

Развијена рударска производња у нашим средњовековним државама и објављивање турских рударских закона са траговима словенске терминологије, давали су довољно основа за мишљење о постојању рударског законодавства у средњовековној Србији. То је ускоро и потврђено откривањем **Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића**. „Српска историјска наука није дочекала веће, и корисније, изненађење од проналаска *Светостефанског хрисовуља* до открића овога *Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. Надајмо се да ово није последње велико откриће!", пише Никола Радојчић коме је поверено издање овог списа.[296]

Како је пронађен Закон о рудницима? Амбасадор ФНРЈ, др Франце Хочевар, тада у Букурешту, направио је 11. априла 1959. великодушан и драгоцен поклон САНУ с преписом *Закона о рудницима деспота Стефана*, који је његова супруга, после Другог светског рата, купила у Бечу на једној

[291] К. Јиречек, *Историја Срба, II*, 91; 181.
[292] М. Динић, *За историју рударства, I*, 3.
[293] К. Јиречек, *Историја Срба, II*, 91; 173.
[294] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 28.
[295] Б. Марковић, *Закон о рудницима*, 31.
[296] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 18.

јавној лицитацији старина.[297] Тада није знала да је у њене руке доспео, ко зна каквим чудним путевима, изванредно важан правни споменик средњовековне Србије. Већ 1962. године рукопис је транскрибовао и објавио Никола Радојчић. Он је изнео и претпоставку да је последњи наш власник овог рукописа била Патријаршијска библиотека за време патријарха Арсенија IV Шакабенте. У уводној студији он га је детаљно описао, истичући да је то оријентални рукопис „по своме спољашњем изгледу, по корицама, начину увезивања чак и по распореду писања", а по свом језику и садржини српски правноисторијски споменик ванредне вредности.[298] Радојчић је истакао и то „да је ово красан, свечано опремљен рукопис, код кога се није штедело ни с пажњом, ни с временом, ни с златом, ни са бојама".[299] Према воденим знацима на папиру, закључио је даље, да је рукопис преписан у другој половини XVI века, и да је папир из Вероне, Удина или Фераре.[300] Овај препис су, по свему судећи, наручили Турци.[301] Преписивач је био разуман и пажљив. Садржину је, углавном, тачно схватио, иако је то био веома тежак задатак.

Поред овог рукописа позната су још два преписа истог закона. Један је турски превод, настао у другој половини XV века и он се данас чува у Националној библиотеци у Паризу.[302] Други рукопис је латински препис старосрпског оригинала. Писан је 1638. године у Ћипровцу, у западној Бугарској.[303]

Из уводног дела аутобиографског карактера сазнајемо како је настао Рударски законик: „И вратих се у земљу своју и дођох у свој град Ново Брдо и сабра се сав сабор градски и потражише од господства ми да им учиним закон о рупама што су имали за прве господе и светопочившега ми господара родитеља кнеза Лазара, и господство ми се саветова са властелом и заповедих да се нађу 24 човека добра, од других места која руду имају, да им учиним закон како је и раније било, који су вешти о рупама, и што учине, да донесу господству ми да им господство потврди да си и унапред држе".[304] Како се из текста види, сабрао се сав градски сабор и затражио од деспота Стефана" закон о рупама што су имали за прве господе". Сабор је желео да добије нови закон који би потврдио постојеће стање и којим би биле потврђене старе привилегије које су рудари имали и пре и за време Лазара Хребељановића и по којима желе да живе и раде и за време његовог сина Стефана Лазаревића. Комисија од 24 добра човека је на основу онога што је већ постојало, на основу обичајних, њима добро познатих

[297] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 18.
[298] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 18.
[299] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 20.
[300] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 21.
[301] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 20.
[302] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 59.
[303] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 60.
[304] Б. Марковић, *Закон о рудницима*, 13.

норми рударског права, начинила писани текст закона коме је деспот потписом и печатом дао законску снагу.

Рударски закон састоји се из уводне речи деспота Стефана, правног текста о рударству (52 члана) који допуњује извод из Закона Новог Брда (23 члана) и завршне речи деспотове којом потврђује Законик.[305]

Закон о рудницима деспота Стефана је историјски споменик који пружа најнепосредније и најаутентичније податке за решавање неких важних питања српске средњовековне правне и законодавне историје. Он регулише правне односе у области рударске експлоатације и неке правне односе везане за живот у рударском граду. Он регулише најбитнија питања рударске производње. Веома су прецизне одредбе о експлоатацији пронађене жице, стицању права коришћења напуштеног окна, о правима и обавезама удионичара који финансира рад у руднику, о подели прихода и исплати работника. Речита су права али и сложене обавезе хутмана, надзорника окна и работника, и урбарара, врховног чиновника. Од одредаба које се, углавном ограничавају на организацију рударске производње, битно се разликују прописи у другом делу рукописа, у ствари, изводу из *Законика Новог Брда*. Извод *Закона Новог Брда* односи се на занатство, трговину, цене, баштину, цркву и уређење града. Ту се налазе одредбе које говоре о војводама, кулским војводама, кнезу, пургарима и државним службеницима - урбурару, његовим помоћницима и царинику.[306]

Састављач *Закона о рудницима* био је дакле свестан да постоје две области економских и правних односа које закон треба да регулише и да су ти односи по својој природи различити.Док се у првом делу налазе одредбе које се искључиво баве рударском експлоатацијом, различитим односима до којих у току експлоатације долази и правима и дужностима лица који на овај или онај начин учествују у експлоатацији, дотле се други део законског текста састоји из одредаба које се односе на град, пре свега трг.

Рударски закон је правни споменик специфичне садржине, али он превазилази локални значај. Одредбе о рударству примењивале су се и после пропасти Деспотовине у рударским центрима који су се налазили ван граница средњовековне српске државе, што повећава његову изворну вредност. С друге стране, извод из *Закона Новог Брда* значајан је извор за изучавање градског уређења у средњем веку.

Важан моменат за проучавање рударства на нашим просторима представља и објављивање **Турских рударских закона**, за које се дало без великих тешкоћа, и с пуном сигурношћу, утврдити да се претежним делом, ослањају и почивају на српским рударским законима из предтурског периода. Овај одлични и доста опширан споменик садржи четри рударска закона султана Сулејмана из XVI века и они носе следеће називе: *Мајдански кануни и уредбе*, *Канун и мајданско назиљье*, Царски канун и уређења у мајданима, и *Стари*

[305] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 20.
[306] Б. Марковић, *Закон о рудницима*, 54-56.

саски закон и људски обичаји мајдански.[307] Од ова четири закона особито је важан и богат подацима за правне односе у рударству *Стари саски закон*, а за стару рударску и металургијску технику има највише података *Канун и мајданско назив*ље.[308]

Никола Радојчић је упоређивао и доказао истоветност или велику сличност између појединих чланова *Закона о рудницима деспота Стефана* и кануна *Саског закона.*[309]Он је пружио довољно доказа и при томе нагласио да је сличност чланова *Закона о рудницима* још већа с другим делом кануна *Саског закона* неголи с првим. Ово је висока научна тековина непроцењиве вредности, јер се кануни *Саског закона* могу проучавати преме једном српском тексту, који им је основа. Никола Радојчић у свом раду додаје и следеће „ја нипошто нећу да рекнем да су текстови, српски и турски, истоветни", а и за све чланове *Закона о рудницима* не могу се с пуном сигурношћу пронаћи кануни *Саског закона.*[310]

Средњовековно рударско право у Србији и Босни значајно је утицало на кодификацију турских кануна. Доказа за то има више. Најпре, у свим овим законима набројани су искључиво рудници са подручја Србије и Босне, затим је ту наведен велики број, тачније око 50 српских речи и израза за извесне правне установе, мере, оруђа и радње. Највише ових речи налазимо у Саском закону. Најзад, ови закони називају рударе Сасима, без обзира на њихово порекло, као што се то чинило и у српском средњовековном праву.[311]

ДУБРОВЧАНИ КАО ПРЕДУЗЕТНИЦИ У РУДАРСТВУ СРБИЈЕ

У току XIII и XIV века, када се у Србији снажно развија рударство, долази до пораста друштвене поделе рада и стварања тржишта. Развој рударства био је у непосредној вези са развојем трговине. Природна богатства Србије привукла су трговце из суседних земаља а посебно из Дубровника.[312]

По Србији се стварају многобројне колоније Дубровчана. Они су уживали пуну судску аутономију у међусобним споровма. Дубровачка влада именовала је за сваки појединачни спор својих грађана судски колегиј састављен од конзула и двојице судија из места где су боравиле парничне странке. Дуги низови оваквих именовања сачувани у дубровачким записницима подвргавани су брижљивој анализи и из њих су извођени закључци о јачини дубровачких колонија у појединим местима, о дужини боравка трговаца и њиховом кретању по трговачким местима. Показало се да су у Србији трговце

---

[307] Fehim Spaho,*Turski rudarski zakoni*,GZMBiH,XXV,1-2,Sarajevo 1913-1914.

[308] В. Скарић, Старо рударско право и техника, 3.

[309] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 22-24.

[310] Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 24.

[311] Група аутора, *Косово и Метохија у српској историји*, Београд, 1989, 68.

[312] С. Ћирковић, *Дубровник и залеђе у средњем веку*, Работници, Војници, Духовници, Београд, 1998, 47-55.

највише привлачили рударски комплекс Ново Брдо и трговачко насеље Приштина.[313]

Од времена Стефана Немање па до пада Деспотовине, српски владари закључивали су са Дубровчанима низ трговинских уговора и уговора о пријатељству којима су дубровачким трговцима осигуравали широке привилегије у погледу слободног и потпуно обезбеђеног трговања по Србији.[314]

Дубровчани нису били само трговци посредници и купци метала у рудницима централног дела Балкана. Да би обезбедили високе зараде и велике количине метала, они су за свој рачун и својим средствима организовали и финансирали рударску производњу.[315]

Дубровчани су били власници јама, „кола", млинова, у многим местима, посебно у Сребрници и Новом Брду, у коме су држали и окна с гламским сребром.[316] Познати сребрнички златар Петко Прибојевић имао је 1436. шест делова у једној јами, а Влахуша Латиничић и Паоко Стипашиновић поседовали су 1450. окна, кола, села, куће и млинове у Сребрници и околини. Када је, четири године касније, Паоко умро, иза њега је остала разна имовина, међу којом „јаме, кола, куће".[317] Ипак дубровачко поседовање рудника, посебно јама и топионица, није било без потреса. Зна се да су им почетком 1429. заплењени у Сребрници, што је изазвало Сенат да пише деспоту Ђурђу и тражи враћање „кућа и делова рупа и кола". Преписка је настављена касније, али спор није решен неколико година, јер је куће држао лично деспотов шурак Тома Кантакузин. Дубровчани су, ипак, остали поседници рударских објеката у Србији све до њеног коначног пада под турску власт.[318]

Постојала је ипак једна значајна разлика између својине над рударским постројењима и својине над другим некретнинама.[319] Власник је у првом случају имао обавезу да непрекидно одржава у раду своје објекте или њихове делове, иначе би губио сва права на њих и они би били уступани другом, ко покаже да је вољан и да је у стању да организује рад.[320] Од те обавезе нису били изузети ни Дубровчани.

Као власници рударских јама, они су били дужни да организују производњу у њима. За рударску производњу Дубровчани су употребљавали термин „паунати".[321] Реч потиче од немачког глагола „bauen" који означава

---

[313] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 690.

[314] К. Јиречек, *Историја Срба, II,* 321, 334, 358, 364, 366; О уговорима и наредбама српских господара о трговачким и другим пословима с Опћином Дубровачком погледати код Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, 132 - 259.

[315] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници у рударству Србије и Босне,* Работници, Војници, Духовници, Београд, 1998, 112.

[316] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 592.

[317] М. Динић, *За историју рударства, I*, 99.

[318] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба,* 593.

[319] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 114.

[320] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 120.

[321] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 121.

грађење, али и копање, добијање руде. У време када га срећемо у нашим документима више не значи рударски рад, већ организовање производње, или још прецизније финансирање рударске производње.

Иако су били организатори производње, то никако не значи да су они лично радили у рудницима. Међу бројним сачуваним документима, то ниједан не потврђује. Из Приморја нису доводили ни радну снагу, јер је тешке физичке послове обављало домаће становништво. Они су могли,да организују рударску производњу а да буду врло далеко од места рударских радова.[322] Уосталом, степен организованости нашег рударства и рударско право пружали су могућност да Дубровчанин, као и сваки други, својим средствима, за свој рачун организује производњу радном снагом других људи. Могао је у руднику оставити заступника са пуномоћјем да води послове у његово име.[323] Постојала су три начина организовања рада туђом радном снагом: први се састојао у узимању радника који би били плаћени од шихте (количина радног времена), други је био тзв. уцен - уговор о делу а трећи је био лемштат.[324]

Тачно се знало колика је вредност сваке рударске рупе или појединих њених делова. Четири дела јаме „Суседа"у Црвеном Потоку крај Сребрнице 1440. године коштала су 35 дуката, а 1457. три рупе на Церу 55 дуката.[325] Дубровчани су их стицали куповином, при чему су се обично удруживали. Појединачно, или удружени, они постају „гварци" (Gewerke), власници делова рудника, учествујући у финансирању радова и у подели сразмерног дела добити.[326] Наравно, око јама, нарочито када су биле заједничке, често су избијали спорови, поготово што је рад у рударству носио ризик.[327] Због тога је било нарочито важно да се наиђе на богату руду.

У нашем рударству су добијање руде и њено топљење и пречишћавање била два потпуно одвојена производна и пословна циклуса.[328] Финансијери су, пре свих других, могли пословно објединити добијање и топљење руде, јер су могли у својим рукама имати и рударске и топионичарске објекте. Једни су свакако руду продавали и на тај начин завршавали свој пословни циклус са мањом или већом зарадом. Други су своју руду топили и прерађивали у сопственим топионицама, сносећи даље трошкове припремања, топљења и пречишћавања.[329]

У читавом комплексу дубровачког пословања у рударству, нашу радозналост можда највише привлачи питање о томе колико су уносни били ти

---

[322] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 122.
[323] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 122.
[324] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 123.
[325] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 129.
[326] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 115.
[327] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 124.
[328] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 114.
[329] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници,* 125.

послови и ког реда величина је била производња појединих рудника.[330] На жалост, подаци који би о томе говорили веома су ретки и редовно, непотпуни. Зна се, на пример, да су Влахуша Латиничић и Паоко Стипашиновић од јама, топионица, села, кућа и млинова у Сребрници, за нешто више од две године, зарадили четири хиљаде дуката. [331] И јама у Старој Пударији код Новог Брда била је уносна. Према једном документу с краја XIV века, за непуне две године њени делови су донели четвороструко више но, што је у њих било уложено.[332] Да се није исплаћивао рад у рударству Србије, Дубровчани не би улагали толики новац.

РАЗВОЈ ТРГОВИНЕ КАО ПРОДУКТ РАЗВОЈА РУДАРСТВА НА РЕЛАЦИЈИ СРЕДОЗЕМЉЕ-БАЛКАН

Истовремено са успоном рударства долази до унапређења трговине. Од самог почетка рударства на Балкану део произведених метала постао је предмет трговине и одвожен је у друге земље. Рударски производи, дакле, заузимају све важније место у извозној трговини.

Оваквом унапређењу трговине нарочито извозне, ишло је на руку, поред развоја рударства, ширење државне територије, јачање централне власти и консолидовање унутрашњих прилика. Босанска држава, нарочито у другој половини XIV века, представља јединствен простор погодан за трговину, неометан самовољом феудалаца.[333] Царински систем је такође срећен и налази се искључиво у надлежности и под контролом владара и његових службеника.

Све развијеније српско рударство, нарочито, у доба Деспотовине, условљавало је све обимнију трговину сребром, која је већ до 1427. године имала велике размере на страним тржиштима.

Најбоље је позната размена са приморским областима и то не само због тога што је та страна боље документована, већ због тога што је на тој страни био највећи промет услед комплементарности привреда. То се опажа већ од средине XIII века, када се захваљујући рударству у промет укључују племенити и обојени метали (сребро, бакар, олово) прво у скромним количинама, а потом све више и више.

Градови на јадранској обали су представљали само етапу у трговини српских области са италијанским и медитеранским привредним центрима. Роба је и са копнене и са морске стране стизала у градове и затим настављала пут посредовањем локалних грађана. Романи из приморских градова од давнина подједнако упућени и на море и на копно били су предодређени за улогу

---

[330] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници*, 126.
[331] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 594.
[332] С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници*,, 129.
[333] Десанка Ковачевић - Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, 108.

посредника захваљујући познавању језика и обичаја и на једној и на другој страни.

Међу већим бројем обалских градова, у трговини са залеђем, на прво место избијају Дубровник и Котор. **Дубровник** је имао предност венецијанске врховне власти, са млетачким кнезом и великом унутрашњом, па и спољнополитичком аутономијом, са пуном слободом пословања у залеђу и пуном везаношћу за метрополу у трговачким и поморским пословима. Са друге стане стране **Котор** је био под влашћу српских краљева, имао је од краља постављеног кнеза, његови грађани су били привилегисани у српској држави, а истакнути појединци из редова патрицијата имали су утицаја на двору као протовестијари. Када се посматра однос Дубровника и Котора у дужем периоду извесна предност у почетку мора се приписати Которанима, али та предност се губи у периоду политичких тешкоћа око 1360. да би у следећим деценијама престали да буду озбиљни ривали Дубровчанима.[334]

Података о трговини сребром имамо у Дубровнику већ од 1280. године али су у почетку сасвим малобројни.[335] Тада је производња још морала бити веома скромна а знатан део сребра одлазио је на ковање сребрног новца. Број података се повећава током XIV века да би достигао врхунац и по броју трговаца и по количинама у промету у првој половини XV века.[336] У градове на јадранској обали трговци су метале доносили у облику већих или мањих комада (peciae) караванима товарних животиња. Бакар је понекад транспортован у плочама а злато у шипкама. Драгоценост товара, нарочито драгих метала, затим велики бројни састав људи и стоке у караванима, утицали су да је Дубровачка Република ставила караванску трговину под будни надзор државне власти.[337] Главни поседници товарне стоке били су Власи, па су коњи узимани у најам од њихових старешина. Власи су били гониоци стоке, или „поносници", односно „кириције". Старешина поносника био је „примићур" или „крамар".[338] Он је склапао уговор са трговцима и био је одговоран за његово извршење. Дубровачка Република одређивала је свог заповедника каравана тзв.„capitaneus turmae".[339]

Из Дубровника су водила два главна пута у Полимље: један је био Требиње-Билећа-Чемерно-Тјентиште-Фоча, даље или уз Ћехотину преко Пљеваља, или Дрином до Лима; био је познат под именом bia Drine или, via Bosne; други пут је ишао преко Никшића и Језера на област Лим-via Jesera или

---

[334] С. Ћирковић, *Дубровник и залеђе у средњем веку,* 50.

[335] О значају трговине за Дубровник и његов патрицијат погледати код: Ирмгард Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку,* Посебна издања САНУ, књига CCCXL , Одељење друштвених наука , књига 36, Београд, 1960, 23-30.

[336] С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра*, 89.

[337] М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина,* Српске земље у средњем веку, Београд, 1978, 317.

[338] М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 319.

[339] М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 318.

via Anagasti.[340] Но када се говори о средњовековном путу, на коме се одвијао каравански саобраћај, треба имати у виду да је каткад у питању читав сноп путева који се стичу у извесној области или центру. Такав је био тзв. Зетски пут.[341] Дакле, **главни путеви**, којима су се кретали средњовековни трговци, били су:

1. Трговачки друм са ушћа Бојане и Дрима преко Призрена и Новог Брда у Софију
2. Пут из Бара, Будве и Котора у Брсково и Пећ
3. Пут из Котора у Пљевље
4. Пут из Дубровника у Ниш
5. Пут са ушћа Неретве кроз Босну у Угарску
6. Пут из Сплита у Босну
7. Приморски друм и његове паралеле
8. Пут из Хрватске кроз Босну на Косово
9. Пут са Саве на југ

Метали су играли значајну улогу у дубровачкој трговини са свим важнијим партнерима. Добра прођа и потражња метала у медитеранским земљама нагонила је Дубровчане да се у све већој мери посвећују трговању металима. То се нарочито опажа по великом броју дубровачких грађана који у првој половини XV века своје деловање везују за рударска места Србије и Босне и трговачка насеља у њиховој близини. Прилично бројне и вредне студије о дубровачкој трговини осветлиле су главне правце трговине металима и њен велики значај за опште привредно уздизање и богаћење града.[342] Део донетог сребра остајао је у Дубровнику. Прекиван је у монету, накит, посуђе, украсне предмете, с тим што је увек било посебно вођено сребро из Србије, посебно из Босне, а оно из Сребрнице спадало је у трећу групу. Најскупље је било сребро из Србије јер је било доста гламе. Огроман део племенитих метала извожен је из Дубровника, с тим што је од 1421. године на снази био попис по коме је сваки извозник морао да остави дубровачкој ковници 6% сребра.[343]

Највећи део метала што се сливао према мору укрцаван је на бродове и одвожен у **Венецију**.[344] Она је била највећи трг сребра на Балкану, јер се оно тамо сливало из немачких земаља (и из Чешке), из Угарске (Трансилваније) и из балканских земаља преко Дубровника. До 1358. године, док је Дубровник био под врховном влашћу Венеције, везе са венецијанским тржиштем биле су појачане ограничавањем његове трговине са другим крајевима. Ослобођење од царине роба које су Дубровчани довозили из балканског залеђа стимулисало је у значајној мери посредничку трговину. Дубровчани су развили прави

[340] К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 292-293.

[341] К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 285.

[342] С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра,* 91

[343] М. Динић, Дубровачка ковница у 1422. години, 81.

[344] Уговори и наредбе српских владалаца и господара с Млетачком Републиком погледати код : Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, 261-292.

мостобран за продају сребра на линији Ново Брдо-Венеција. Своје сребро продавао је у Венецији и деспот Ђурађ. У њу је, марта 1450. године, преко Дубровника, извезено његово сребро, без обавезе плаћања таксе дубровачкој ковници. И Сребрница је била повезана са Венецијом. О томе сведоче бројна трговачка друштва која су радила на релацији Сребрница-Венеција. Превоз се обављао искључиво дубровачким бродовима, а понекад су млетачки бродови преузимали сребро већ у Дубровнику. Веза између Дубровника и Венеције била је на почетку XIV века организована сталном пловидбом две дубровачке галије.[345] У Венецији се сребро могло унети у град само на једном месту, а највише се продавало у Ријалту, и то само одређеним државним чиновницима. Сребро је потом, извожено даље у Европу, уз лепу корист нових извозника. Дубровчани су за продато сребро добијали новац или су га трампили за робу, најчешће жито.

Поред Венеције, метали, нарочито сребро и олово, су извожени у **Анкону, Пезаро и мања места у Маркама**, где вероватно није био крај њиховог путовања. Јужна Италија и Сицилија апсорбовале су део сребра и олова произведеног у рудницима Балкана. И овде су главни посредници били Дубровчани. Неки познати трговци, који су живели и радили по рударским местима Србије, имали су истовремено разгранате пословне везе по италијанским градовима. Никола Цријевић, брат познатог нам цариника у Зајачи, годинама је трговао у Сребрници и подрињским рудницима, одакле је слао сребро у Апулију. Бенко Котруљевић, управник краљеве ковнице у Напуљу и Аквили, добијао је сребро из Србије од свога ортака Вука Бобаљевића, који је живео и радио у Смедереву.[346] Бенко Котруљевић је због бављења трговином у Напуљу и људи који су радили за њега дошао у сукоб са родним градом, Дубровником.[347] Велетрговац Матко Цидиловић, који је 1455. био деспотов цариник у Сребрници, имао је веома развијене пословне везе у Јужној Италији, тако да га је 1452. краљ Алфонс Арагонски овластио да доведе рударе из Сребрнице. Занимљиво је да су у уносну српску трговину улагали новац и Италијани који су живели у Дубровнику: 1436. Габријел из Прата, а 1457. Моналд Виганти из Пезара. Дубровчани су тако успоставили, помоћу трговине сребром, прави привредни мост између Србије и Италије.

У Јужној Италији и на Сицилији сребро су продавали ковницама или су га у полугама замењивали за жито, уље или неку другу робу. Дубровачка комуна понекад је од својих поданика узимала сребро на кредит да би купила

---

[345] К. Јиречек, *Историја Срба, I,* 289.

[346] Вук Бобаљевић, је био толико позната личност да се у писмима дубровачке владе у којима га одређују за конзула или судију у Београду, никада не наводи име његовог оца. Он је у Београду боравио од 1409. до 1433. године. (Јованка Калић, Цариници Деспота Стефана Лазаревића у Угарској, Зборник Филозофског факултета, књига XIII-1, Београд, 1976, 71-83.)

[347] Опширније у том сукобу видети код: Момчило Спремић, *Пресуда Бенку Котруљевићу*, Зборник Филозофског факултета, књига XI-1, Београд 1970, 393-398.

пшеницу у Апулији, житници Италије.[348] Највеће властеоске породице (Бунићи, Пуцићи, Гундулићи, Рањина) закупљивали су поморце са Шипана и Лопуда да уз возарину од 3 до 4 дуката превозе сребро у Јужну Италију а одатле жито у Дубровник. Жито је потом превожено и на Крит, Родос, Хиос, Патрас, Корон и Модон.[349] Од Дубровника до Сицилије путовало се десетак дана.

У Италији су племените метале Дубровчани често мењали за тканине које су имале добру прођу у залеђу. Свилене тканине су куповали нарочито у Фиренци, Болоњи, Милану и Венецији.[350] Дубровачки трговци су сребро са Балкана мењали у Апулији и Абруцу за вуну која им је била неопходна за домаће сукнарство.[351]

„Велики век" **Каталонаца** у дубровачкој економици почиње од 1420. године, када су они постали главни довозници квалитетне вуне и тиме у великој мери омогућили развитак дубровачког сукнарства. Од тог времена, успоставом мануфактурне радиности, али и са изузетним ефектима који су постизани наглим развитком српског и босанског рударства, са појавом тзв. млађих рудника и нових производа рударства, и сама дубровачка привреда стекла је зрелије црте. Шира домовина Каталонаца-Арагон и Кастиља-нису земље сиромашне рудама обојених метала који су на крају средњег века представљали главне предмете трговачких трансакција. Зато уплитање Каталонаца у промет метала из балканских земаља и из Угарске није настало да би се обезбедила сировинска база Каталоније за предмете од метала односно за искивање новца, него да се производи рударства уносно пласирају на трећим (арапским) тржиштима као и да сребро употребе у монетарним спекулацијама.[352] Сребро је била роба у коју су обично улагали новац добијен од вуне коју би довезли из завичаја. И сама Дубровачка општина предавала је појединим Кататалонцима олово да би га извезли на Сицилију. Понекад су се активни Каталонци укључивали и у размену балканског сребра у Дубровнику за сицилијанску пшеницу. Каталонци у Дубровнику слали су и комаде сребра у Апулију за набавку уља и друге врсте хране. Сребро у режији Каталонаца ређе је ишло директно у Каталонију, него су каталонски трговци балканско сребро разносили по средоземним лукама у којима су пословали, доносећи га само делимично у

---

[348] Трговина житом и његова набавка били су један од важнијих момената у животу Дубровника. Ту су ангажовани не само поједини трговци, већ и добар део становништва па и дубровачка влада. О томе опширније код: Д. Динић Кнежевић, *Трговина житом у Дубровнику у XIV веку,* Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига X, Нови Сад, 1967, 79-131.

[349] Момчило Спремић, *Дубровачки бродови и западно Средоземље*, Историјски часопис, књига XXI, Београд, 1974, 19-27.

[350] Душанка Динић Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника,* Посебна издања САНУ, књига DXL, Одељење историјских наука, књига 8, Београд, 1982, 25.

[351] Богумил Храбак, *Довоз италијанске вуне у Дубровник у XV столећу,* Историјски гласник, 1-2 , Београд, 1981, 89-106.

[352] Bogumil Hrabak, *Učešće Katalonaca u Dubrovačkom prometu zrnastom hranom, solju, metalima, koraljima i kreditima (do 1520.godine),* ANALI Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, Svezak XXII-XXIII, Dubrovnik 1985, 58.

Барселону. У то време Каталонци у Дубровнику радо су не само куповали сирово сребро него су примали у својим залагаоницама сребрнину, чак и за мале износе. Каталонци су понекад извозили метале и без дубровачког посредништва. Олово је, на пример, чинило главни терет неког брода натовареног 1459. године у Херцег Новом. Каталонци су имали у XV веку јаку колонију у Дубровнику. Житељи Барцелоне и других каталонских градова остварили су знатно раније услове за развој прекоморске трговине и постали пионири војне и привредне експанзије каталонско-арагонске заједнице.[353] Бавили су се продајом вуне доброг квалитета.[354] Она је довожена из Тортозе, Барцелоне, Тарагоне и плаћана је сребром. Та трговина је била нарочито интезивна у периоду од треће до седме деценије XV века. И Дубровчани у великом броју одлази у Шпанију, где у служби италијанских трговачких компанија, довозе злато и племените метале са Балкана а извозе вуну.

На **Левант** се извозило олово и у мањој мери сребро са Балкана. Као места испоруке спомињу се Сирија, Турска, Александрија и остале медитеранске земље. Египат је земља сиромашна рудама, те су сви метали били много тражени на тржиштима ове велике земље. Александрија и неке сиријске луке су током целог зрелог и позног феудализма биле најпримамљивије луке у којима се обављала размена скупих производа Средњег и Далеког истока за занатске и мануфактурне израђевине Запада и племените метале са Балкана.[355] Дубровчани су одлазили у Александрију још пре пада града Акона у руке Мамелука (1291) када је папа забранио трговину хришћана са муслиманима, како се ови потоњи не би обогатили. Поданици града св. Влаха оживели су односе са Египтом после 1355. односно 1358. То оживљавање долази још више до изражаја од 70-их година, пошто су, посредством угарско-хрватског краља, добили (1373) од папе дозволу за трговину са Египтом и Сиријом. Дубровчани се и у Александрији нису дуже задржавали, него су пословали са домаћим и страним трговцима. Дубровчани до краја друге трећине XV века нису имали свог конзуларног представника у Александрији.[356] Дубровачка влада је сребром покривала поруџбине зачина и кад је у Александрији добила вицеконзула из редова своје властеле; преко њега су намириване и обавезе у сребру мамелучком султану и александријском адмиралу. Не треба посебно наглашавати да су дарови за Каиро израђивани од сребра. Слање робе, новца и бродова на Исток подлегало је у Венецији и њеним поседима сложеној организацији, која је рачунала са низом мера: пловидба у конвоју, наоружање

---

[353] Ненад Фејић, *Шпанци у Дубровнику у средњем веку,* Београд, 1988, 200.

[354] Богумил Храбак, *Вуна са Пиринејског полуострва у Дубровнику у XV веку,* Историјски часопис, књига XXVII, Београд, 1980, 63-93.

[355] Богумил Храбак, *Угрожена пловидба за Сирију и Египат и Млетачке и Дубровачке мере да се она обезбеди (XIV-XVI)),* Филозофски факултет у Приштини, Приштина, 1980, 19.

[356] Опште је усвојено да дубровачког конзула у Александрији није било пре 1510 године. О томе више погледати код:Bogumil Hrabak, *Konzularna služba Dubrovčana u Aleksandriji u XV i XVI stoleću,* Poseban otisak iz Historijskog zbornika XXXI-XXXII 1978-79, 213-252.

транспорта топовима и људством, стална крстарења на посебно угроженим местима, пратња трговачких лађа од стране наоружаних галија, предузимање дипломатских интервенција на разним дворовима да се обустави корсарска делатност и сл.[357] Пословну предузимљивост омогућавали су и све бољи бродови тако да су у млетачком међународном промету у XIII столећу учествовали пловни објекти који су могли понети 3000-5000 тона робе, а стотинак година касније 7500-10000 тона. Пошиљке олова су понекад прелазиле 50 тона. Овај извоз се одвијао преко Дубровника и Дријева, али такође и преко Венеције, где су одлазиле велике количине олова из Србије и Босне.[358] Млетачка трговина са Бејрутом и Александријом је појачана око 1470 године, јер раније уносна пловидбена линија са Цариградом је ослабила. У то време слато је на арапски Исток по осам ванредних поред четири уобичајне галије, које су се могле држати 40 дана у Бејруту и 30 дана у Александрији. Бродови који су из Венеције кренули 1489. за Александрију носили су 200000 дуката у звечећем новцу, 71 балу тканина, 573 џака сапуна и 160 завежљаја бакра, а за Бејрут 16000 дуката у готову, 418 бала тканина, 160 завежљаја бакра, 27 сандука цинобера, 67 посуда живе и 12 буради ћилибара.[359]

У пограничним градовима **<u>јужне Угарске</u>** било је доста Дубровчана који су одржавали трговачке везе са српским и босанским рудницима. Били су присутни у Сремској Митровици, Ковину, Илоку, Будиму и другим местима.[360] Тако су, на пример, чланови дубровачке колоније у Зворнику извозили сребро из Сребрнице у Угарску, а вероватно да је ту било и количина из средњобосанских рудника.

Као посредници између балканског залеђа и Италије, у време када су њени градови били најнапреднији, спретни дубровачки трговци донели су чудну експедитивност у пословању, које је све чвршће повезивало људе и народе. Каравани су се кретали и лети и зими, а трговци су били стално на путу. Захваљујући трговини племенитим металима Балкан усваја западне тековине привредног пословања. Мала трговачка друштва временом су прерасла у праве компаније. У систему привредног пословања, Србију су захватиле и друге западноевропске тековине. Прихваћене су менице (lettere di cambio), поникле у Италији, које су добиле ширу примену од XIV века. Захваљујући рударству најновији облици банкарског пословања доспевају у Србију. Новчани послови не могу да се замисле без кредитног система.

<u>Каква је била зарада када је реч о трговини племенитим металима?</u> Трговци су сребро продавали скупље у Италији него што су га куповали у Дубровнику, а поготово у Србији. Према прорачунима Јорја Тадића, једног од

---

[357] Богумил Храбак, *Угрожена пловидба за Сирију и Египат и Млетачке и Дубровачке мере да се она обезбеди (XIV-XVI)*, 50.

[358] Desanka Kovačević , *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni* , 167-170.

[359] Богумил Храбак, *Угрожена пловидба за Сирију и Египат и Млетачке и Дубровачке мере да се она обезбеди (XIV-XVI)*, 20.

[360] Душанка Динић Кнежевић, *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад, 1986, 174.

најбољих познавалаца историје старог Дубровника, зарада на релацији Босна-Дубровник износила је између 4 и 5%.[361] Трговци су сребро продавали скупље у Италији него што су га куповали у Дубровнику, а поготово у Србији. Зарада на трговини сребром, на релацији Дубровник-Италија, износила је од 2-7%, а од српских рудника до Венеције око 10% за свако путовање. Како је цела операција око једне пошиљке трајала око три месеца, новац се могао уложити најмање три пута годишње, што је доносило добит од око 30% у току једне године, а то је необично велика зарада.

Турци су потпуно прекинули са традицијом слободне трговине племенитим металима. Забрана слободне трговине и административно одређивање цена ставили су рударство под турском влашћу у сасвим нове економске услове.

****

Од средине XIII века у Србији а потом и у Босни снажно се развија рударство. Ова привредна грана била је основни извор богатства средњовековне Србије. Познато је да су о богатству српских рудника у средњем веку писали многи савременици, странци који су кроз Србију путовали или о томе слушали.

Полету рударства у XIII веку допринели су немачки рудари Саси. Питање њиховог порекла је врло интересантно и о њему се доста расправљало у историјској литератури. Дошли су средином XIII века, или на позив српског краља Стефана Уроша I (1243-1276) или бежећи испред најезде Монгола на Угарску (1240-1241). Они су у нашим рудницима били ангажовани у рударској производњи, унапређујући је својом стручношћу и применом савршеније рударске технике. С обзиром на то да су били малобројни, временом су Саси ишчезли и стопили се са средином у којој су боравили а њихову улогу и значај у рударству преузимају домаћи људи. Деловање Саса у нашој средини није донело њихов утицај само у области рударства. Они су одиграли важну улогу у развоју градске аутономије и уређења као и у ширењу извесних заната.

Саси су први пут споменути 1254. године у Брскову, у тешко приступачном планинском крају у горњем току реке Таре. Они се јављају и у рудницима који се помињу крајем XIII и почетком XIV века (Руднику 1293, Трепчи, Рогозну, Грачаници 1303). По једном опису из 1308. године Србија обилује сребром, олово, гвожђем и краљ има 7 рудника сребра. Ново Брдо је прорадило између 1304. и 1319. године и убрзо постало најважнији рударски центар на Балкану. До средине XIV века јавља се још неколико рудника у Србији, углавном на подручју Копаоника (Копорићи, Плана, Остраћа-1346), Новог Брда (Јањево-1346) и Подриња (Трешњица-1312, Липник-1319). У Босни се трговање металима први пут спомиње 1339. у једној повељи бана Стјепана II

[361] М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба,* 629.

Котроманића, док се као први рудници у документима јављају Сребрница (1352) у Подрињу и Оструžница (1349) у централној Босни. Најмлађи слој средњовековних рудника груписан је у већ познатим рудним базенима: копаоничком (Запланиње-1400, Ливада-1405, Беласица-1423, Ковачи-1426, Бело Брдо-1438) и подрињском (Црнча-1367, Зајача-1412, Бохорина, Крупањ-1415).

Пораст производње српских и босанских рудника, која кулминира почетком XV века, оправдано се доводи у везу са привредном кризом и опадањем европских рудника, која је започела још средином XIV века. Хуситски ратови су још више смањили европску производњу сребра, па је његова наглашена потражња на европском тржишту довела до даљег пораста производње српских и босанских рудника.

Са друге стране, године честих ратова на српској територији негативно су се одразиле на основну привредну грану српског феудалног друштва-пољопривреду, нарочито на земљорадњу. За време турских провала и опсада градова Турци су пустошили поља и виногради. Насупрот опадању земљорадње рударство је у Србији управо крајем XIV и почетком XV века доживело невиђен процват. И поред турских ратова и пустошења рудници су у доба Деспотовине експлоатисани врло интезивно. Српском деспоту Стефану били су потребни велики приходи за ратове, војску и као материјална основица за учвршћење централне власти, па је он подстицао и ангажовао све расположиве снаге за даљи развитак рударства. Страни трговци, већином Дубровчани, били су живо заинтересовани за извоз балканских руда. Дубровчани су били ангажовани у рударству Србије и као предузетници.

У поруци деспота Стефана Дубровчанима из 1417. да „за прве господе њесу ини трг из Србаља износили разме (осим) коже, восак и сирење, а сада носе сребро и злато" рефлектују се најбоље два периода привредних односа. У почетку се из Србије извозе лој, маст, вуна, сир, крзна, восак, мед, жива стока али да од почетка XV века све те артикле су вредношћу далеко превазилазили метали. Стварне односе је одражавао и дубровачки одговор 1417: „Господине деспоте, то је прво и било у дане господина родитеља твога и господства ти, а и данас је тако по малим трговима где се доноси за продају свила и мрчарија, а где су славни и велики тргови као у Новом Брду и по другим великим местима господства ти, а нарочито у славном и многочестивом двору господства ти, у који се доносе скупоцене различите чисте свиле, таква роба не пристоји нити се може плаћати кожама, воском и сирењем већ сребром, златом и драгим камењем. Јер господине деспоте, по свету куда иду наши трговци тражећи те скупоцене потребе, носе велика бремена сребра и велике кесе дуката и дају их за њих".

У држави деспота Ђурђа рударство је достигло невиђен развој, већи него икада раније. Увећан је иначе висок ниво производње из времена деспота Стефана и Деспотовина је стекла глас земље богате рудом. Остављајући иза себе остала рударска места, Ново Брдо је, једно време, сматрано најважнијим

рудником на Балканском Полуострву. Деспот Ђурађ је од рудника имао огромне приходе. Према Бертрандону де ла Брокијеру, Ђурађ је од Новог Брда 1433. године имао 200000 дуката а према Јовану Капистрану 1455. године 120000 дуката. Према казивању Дурсун-бега, који је заједно с војском Мехмеда II ушествовао у коначном освајању српске државе: „земља је та средиште свих земаља и сва је један мајдан злата и сребра". Почетком 1458. још се рачунало да сама Сребрница даје годишње 30000 дуката, док је деспот Стефан, на име закупнине сребрничке царине, за 1417.годину добио 24800 дуката.

Рударска производња била је материјални основ српске државе, подлога развоја српског друштва и главна снага јаке власти деспота. Приходима од рудника намиривао је тешки харач султану, скупљао војску по Угарској за Крсташки рат, једном речју, плаћао опстанак своје државе. За разлику од својих претходника на српском престолу који су новац користили за освајања и ширење државе, он га је улагао у свој спас.

Приходи од рудника су спадали у регална права владара јер су сматрани његовим власништвом. Окна су се продавала у целини или у деловима, али сваки власник имао је обавезе према господару земље. Његов најважнији приход била је урбура која је износила око 10% од ископане руде. Руда се потом продавала топионичарима, који су производили сиров метал, од кога је владар такође добијао један део. Он је своја права давао у закуп, како сопственим поданицима тако и странцима.

Од рударства приходе је имала и српска властела. Непосредно или посредно, од рударства су извлачили корист деспотови чиновници, од војвода, кнежева и пургара до ситних службеника који су надгледали рударску производњу.

Процењује се да је у периоду 1250-1450. година у Европи произвођено око 27 тона сребра годишње, а од 1450.до1500. око 44 тоне. Како је производња 1422. у Србији и Босни износила најмање 5,67 тона, значи да је чинила више од једне петине укупне производње. Рударство Србије било је тада најактивнија и најважнија привредна грана, нарочито у размени са спољним светом, заузимајући ако не прво, а оно свакако једно од првих места у европској производњи.

Рударство у Србији било је најразвиленије у првом периоду владавине деспота Ђурђа. Први пад Деспотовине и догађаји који су уследили неповољно су се одразили на целокупну српску привреду. Обновом српске државе рудници поново оживљавају, па ипак не достижу ранију снагу.

Значајан преокрет у развоју рударства настао је доласком Турака (1459. године). Они су нанели највећи ударац српском рударству. Османски режим није допуштао никакву трговину сребром и златом. Метали од којих се ковао новац морали су се продавати султановим ковницама по утврђеној цени. У слободном промету остали су олово и глета, а вероватно и бакар. Није потребно наглашавати да је ова промена режима имала далекосежне последице. Трговци су за кратко време изгубили сваки интерес и повукли су се из рударских послова.

ИЗВОРИ:

1. Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912.

2. Fehim Spaho, *Turski rudarski zakoni*, GZMBiH, XXV, 1-2, Sarajevo, 1914.

3. Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, Београд 1950.

Никола Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Станоје Станијевић, *Историја српског народа*, Београд 1910.
2. Константин Јиречек, *Историја Срба –до 1537.године, књ.I* , Београд 1952.
3. Константин Јиречек-Јован Радоњић, *Историја Срба-културна историја , књ.II* , Београд 1952.
4. Група аутора, *Историја народа Југославије, књ.I* , Београд 1953.
5. Сима Ћирковић, *Историја средњовековне Босанске државе*, Београд 1964.
6. И. Воје, *Argentum de glama,* Историјски часопис, 17-18, 1970
7. Д. Ковачевић - Којић, *Српско сребро и злато у европској производњи (XIV-XV вијек),* Европа и Срби, Београд-Нови Сад, 1996,
8. Група аутора, *Историја српског народа-од најстаријег времена до Маричке битке, књ.I* , Београд 1981.
9. Група аутора, *Историја српског народа, књ.II*, Београд 1981.
10. Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Београд 1993.
11. Грегор Чремошник, *Развој српског новчарства до краља Милутина,* Посебна издања СКА, CI, Београд 1933.
12. Владислав Скарић, *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*, Посебна издања СКА , CXXVII , Београд 1939.
13. Василије Симић, *Историјски развој нашег рударства*, Београд 1951.
14. Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, књ.I*, Посебна издања САНУ, CCXL, Београд 1955.
15. Ирмгард Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку* , књига CCCXL, Посебна издања САНУ, Одељење друштвених наука, књига 36, Београд 1960.
16. Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961.
17. Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, књ.II*, Посебна издања САНУ, CCCLV, Београд 1962.
18. Гавро Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974.
19. Десанка Ковачевић Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, Сарајево 1978.
20. Душанка Динић Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, Београд 1982.
21. Биљана Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Споменик САНУ, CXXVI, Београд 1985.
22. Душанка Динић Кнежевић, *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад 1986.
23. *Veliki geografski atlas Jugoslavije*, autor projekta i urednik Ivan Bertić, Zagreb 1987.
24. Grupa autora, *Istorija srebra*, Kranj 1987.

25. Ненад Фејић, *Шпанци у Дубровнику у средњем веку*, Београд 1988.

26. Група аутора, *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989.

27. Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.

28. Сима Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995.

29. Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995.

30. Аврам Н. Поповић, *Горњи Ибар средњега века или садашња средњо-ибарска долина с подгорином јужног Копаоника*, историјско-географска разматрања, Годишњица Николе Чупића, књига XXV и XXVI, Београд 1906. і 1907.

31. Михаило Динић, *Крстати грошеви*, ЗРВИ, књ.1, Београд 1952.

32. Богумил Храбак, *Дубровачка насеобина у копаоничком руднику Белом Брду*, Огледи 1952.

33. Десанка Ковачевић, *Гдје је била ковница новца босанских владара?* Годишњак Друштва историчара БиХ, IV, Сарајево 1952.

34. Десанка Ковачевић, *Трговачка књига Николе и Луке Кабужића*, Историјски преглед , бр.1 , Београд 1954.

35. Гавро Шкриванић, *Мрежа путева према Светостефанској (1313-1318), Грачаничкој (1321), Дечанској (1330), и Светоархандјеловској (1348-1352)повељи*, Историјски часопис, књига V, 1954-1955, Београд 1955.

36. Михаило Динић, *Ново Брдо-кратак историјски преглед*, Старинар, Нова серија, V-VI, Београд(1954-1955)1956.

37. Богумил Храбак, Средњевековни трг Рудишта под Авалом, Годишњак Музеја града Београд, 3, Београд 1956.

38. Константин Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, Зборник К.Јиречека, књ. I*, Посебна издања САНУ, CCCXXVI, Београд 1959.

39. Михаило Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, Историјски часопис, књига IX-X , САНУ, Београд 1959.

40. Вук Винавер, *Проблем производње сребра у средњовековној Србији*, Историјски записи 3, Београд 1960.

41. Душанка Динић Кнежевић, *Трговина вином у Дубровнику*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књига IX, Нови Сад 1966.

42. Душанка Динић Кнежевић, *Трговина житом у Дубровнику у XIV веку,* Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду , књига X, Нови Сад.

43. Јорјо Тадић, *Привреда Дубровника и српске земље у првој половини XV века*, Зборник Филозофског факултета у Београду X/1, Београд 1968.

44. Desanka Kovačević Kojić, *Uloga rudarstva u privradnom razvoju gradskih naselja Srbije i Bosne tokom prve polovine XV veka,* Godišnjak DI BiH, 18, Sarajevo 1970.

45. Момчило Спремић, *Пресуда Бенку Котруљевићу*, Зборник Филозофског факултета, књига XI-1, Београд 1970.

46. Душанка Динић Кнежевић, *Трговина уљем у Дубровнику у XIV веку*, Хисторијски зборник, Година XXIII-XXIV, 1970-1971.

47. Душанка Динић Кнежевић, *Трговина дрветом у Дубровнику у XIV веку*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књига XIV/1, Нови Сад 1971.

48. Момчило Спремић, *Дубровачки бродови и западно Средоземље у XV веку*, Историски часопис, књига XXI, Београд 1974.

49. Михаило Динић, *Дубровачка ковница у 1422.години*, Историјски гласник 1-2, Београд 1976.

50. Михаило Динић, *Српске земље у средњем веку*, историјско-географске студије, приредио Сима Ћирковић, Београд 1978.

51. Bogumil Hrabak, *Konzularna služba Dubrovčana u Aleksandriji u XV-XVI stoleći*, Historijski zbornik XXXI-XXXII , 1978-78.

52. Богумил Храбак, *Угрожене пловидба за Сирију и Египат и Млетачке и Дубровачке мере да се она обезбеди (XIV-XVI век)*, Филозофски факултет у Приштини, Приштина 1980.

53. Богумил Храбак, *Вуна са Пиринејског полуострва у Дубровнику у XV веку*, Историјски часопис, књига XXVII, Београд 1980.

54. Богумил Храбак, *Довоз италијанске вуне у Дубровник у XV столећу*, Историјски гласник, 1-2, Београд 1981.

55. Богумил Храбак, *Рудник под Штурцем и његова Дубровачка насеобина*, Зборник радова Народног музеја, XIV,Чачак 1984.

56. Bogumil Hrabak, *Učešće Katalonaca u Dubrovačkom prometu zrnastom hranom, solju, metalima, koraljima i kreditima (do 1520. godine)*, ANALI Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, svezak XXII-XXIII, Dubrovnik 1985.

57. Момчило Спремић, *Јадар у средњем веку*, Јадар у прошлости, Нови Сад 1985.

58. Момчило Спремић, *Крупањ и Рађевина у прошлости*, Рађевина у прошлости 1986.

59. Олга Зиројевић, *Трагом Саса у Србији у XV и XVI веку*, Новопазарски зборник, број 11, Нови Пазар 1987.

60. Сима Ћирковић, *Работници, Војници, Духовници*, Београд 1998.

Summary

MINING IN MEDIEVAL SERBIA AND BOSNIA

Since the middle of XIIIth century mining becomes the best developed branch of economy first in Serbia and then in Bosnia. Mining was the principal source of Serbia's wealth in the Middle Ages. The rapid development of mining in the XIIIth century was due to the coming of German miners in the region. They are first mentioned in the records of the period inconnection with Brskovo, a mountainous region in the upper stream of the river Tara. The Novo Brdo pit was opened between 1304 and 1319 and very soon became major mining centre of the Balcans. Until mid-fourteenth century several other pits were opened as well. While agriculture was in decline at the turn of the XVth century, mining was in full bloom just at the time. Inspite of sack and burning in the times of the Turkish wars, the mines were being intensively exploited. In this wery period, under Despot George's rule, mining was at its height. The high level of production in Despot Stephen's time was further increased and rumour spread abroad of Serbia as a country rich in ore. A significant turn in the development of mining occured with the Turkish conquest of Serbia in 1459. This event was the heaviest blow for mining in a Serbia, since all trade in silver and gold was strictly forbidden. Cosequently merchants soon lost interest and drooped out of the mining business.

ПРИЛОЗИ И АРХИВСКА ГРАЂА

Мр Владан Гавриловић

Извештаји из 1824. митровачког проте Андрије Радовановића о учитељима у његовом протопрезвитерату

У време митрополита Стевана Стратимировића (1790-1836) постао је развијенији црквени и грађански систем школства код Срба у Хабзбуршкој монархији. Пред крај XVIII века, отворене су Гимназија (1791) и Богословија (1794) у Карловцима, а почетком наредног века Учитељска школа у Сентандреји (1812) која је пренета 1816.године у Сомбор.

Стратимировић је тежио да на сваки начин унапреди и побољша новостворени школски систем Срба у Монархији, па је код протопрезвитера тражио извештаје о стању школства у њиховим протопрезвитератима, а превасходно о залагању учитеља, њиховим моралним и другим особинама.

Уз извештај су прилагана оригинална сведочанства мештана појединих насеља о учитељима и у њима наглашена разлика између оних који су завршили Богословију (клирикалних) и оних који су завршили учитељску школу (препарандиста). Оно што је карактеристика за ове извештаје је то да су се сва насеља одређеног протопрезвитерата пожалила на неморал, љењост, лош однос према ђацима школованих учитеља, као и да су сви похвалили клирикалне учитеље.

Један овакав извештај пронашли смо у Рукописном одељењу Матице српске под бројем (РОМС, М.80/1824). Он се односи на податке за митровачки протопрезвитерат у 1824.години, које је поднео митровачки прота (протопрезвитер) Андрија Радовановић [1].

Он је обишао Митровицу, Вогањ, Руму, Илок, Шид, Вуковар. Мештани сваког места су изразили задовољство својим клирикалним учитељима и ни по коју цену нису били вољни да дозволе долазак школованих учитеља на место клирикалних.

Да ли је то било право стање или само одређени страх од вероватно наглашенијег грађанског васпитања, које су заступали школовани учитељи, остаје отворено питање. Због тога прилажемо текст у целини према данашњем правопису, да би читаоци могли сами да стекну потпуније сазнање о тој ствари.

---

[1] После смрти проте Исаковића, постао је митровачки прота и на том положају остао до своје смрти 1839.године. (Славко Гавриловић, *Митровица трговиште у Срему XVIII и XIX века (1716-1848)*, Београд 1984, 152)

Ваше високопревосходителство
Господине и Архипастиру високомилостивјеиши!

В следје високаго Вашего високопревосходителства мње данаго налога немимопустих в места протопрезвитерату подлежашчаја отдатисја и от свешченства и обшчеству писменаја свидетелства сверху вежества и успеха учительски клириков помињати, котораја вашему високопреосходителству здје все покорњеише прилогају.

Неменше же вашему високопревосходителству по должности званија моего нижаише објавити немимопушчају, что каждоје обшчество искуством уверено, по совести изјаснио сја. Ако учитељи клирици с болшим успехоми вежеством звание учителскоје отправљајут, неже препаранди, и в моралном живота поведенији честнији и добродетелнији паче препарандов : а препаранди в должностех званија учителскаго небрежљиви и лењиви, к тому су человеци непокорни, самоволни и развратитељи нравов сут; и тако всјакое обшчество всегда клирика паче за учитеља, нежели препаранда имети желает.

Јаже по должности званија моего Вашему високопревосходителству подношу, менеже милости архипастирскои привручаја, со страхопочитанием изумирају.

Вашего високопреосходителства в Дмитровице 13.јунија 1824.

нижајшиј Раб
Андреи Радованович, m.p.
протопресвитер

Свидетелство

Крепостију котораго долу подписаниј по совести нашеј свидетелствуем, јако јеродиакон наш и учитељ, Јаков Молович, бившиј клирик карловачкиј рожден из Витоеваца, стар сиј 35 љет, чрез осм љет учитељствујушчиј благих и кротких нравов и примернаго живота поведенија, јакоже в ђаконсти прилежан и точен, сице и учителстеји службе и званија отправљенији на особитоје обшчества задоволствие изрјаден и похваљен.

Неменше же и вториј учитељ Трифон Татимирович, бивши клирик карловачкиј, рожден из Славоние места Градишке, женат, стар сиј 28 љет, чрез пјат љет учителствует, и во отправленији званија своего учителскаго добр и приљежан, јакоже и в моралном живота поведенији похвален и примеран јест.

Еже на требование нуждноје настојашчим потверждаем.

В Дмитровице 12-го јуниа 1824.

Андреи Радованович, m.p. Demeter Petkovich, m.p. [...?]
Парох и протопресв[итер]

1824. 80.

Свидѣтелство.

Крѣпостїю которагѡ долѹподписаннїи по Совѣсти Нашей свидѣтелствѹемъ, ꙗкѡ Іеродїаконъ Нашъ и Ѹчитель, Іакѡвъ Моловичь, бывшїй Клирикъ Карловачкїй рожденъ изъ Витоеваца, старъ сый 35 лѣтъ, чрезъ осмъ лѣтъ ѹчителствѹющїй — благихъ и кроткихъ Нравѡвъ, и примѣрнагѡ живота поведенїя, ꙗкоже въ дїаконствѣй прилѣжанъ и точенъ, сице и ѹчителствѣй Службѣ и Званїя ѿправленїи на особитое Общества задоволствїе изряденъ и похваленъ. —

Неменшеже, и вторый Ѹчитель Трѵфѡнъ Татимїровичь, бывшїй Клирїкъ Карловачкїй рожденъ изъ Славонїе мѣста Градишче женатъ, старъ сый 28 лѣтъ, чрезъ пять лѣтъ ѹчителствѹетъ; и во ѿправленїи Званїя своегѡ ѹчителскагѡ добръ и прилѣжанъ, ꙗкоже и въ Моралномъ живота поведенїи похваленъ, и примѣранъ есть.

Еже на требованїе нѹждное настоящимъ потверждаемъ.

Въ Дмитровицѣ 12.го Іѹнїа, 1824.

Андрей Радовановичъ Demetri Petkovich Гнѣзнъ
Парохъ, и Протопресв

Свидетелство

Силоју коего ми доле подписаниј именом обшчества нашего по чистои совести нашои и паче всјакаго пристрастија сведочимо, да учитељ наш Теодор Атанацкович, родом из места, стар сиј 27 љет, женат, гимнасиста и клирик карловачкиј, при нами 3 љета учитељствујушчиј, јест благих и примерних нравов, и во всјаком обхожденији между нами достохваљен и што се тиче обученија јуности наше точан и способан тако, да пуно заудовољство наше и сваку препоруку заслужуе. Далше да ми до данас никаквога препаранда за учитеља имали нисмо, нити у напредак икада, докле способна, кротка и во обхожденији между нами, јакоже и в прописаном с јуностију нашеју поступце одлична клирика имети могли будемо, препаранда тем боље требовати хочемо, что у нас восточних христијанов, училишче всјачески с церковију в тесном сојузе всегда пребити нуждно нам видитсја. О њемже ми на потребноје взискание и писмено зде вољу нашу изљављајем.

Дано во Вогни дне 24-го м[есе]ца маиа љета 1824.

Чрез мене Јоакима Николаевича
местнаго нотариа
Максим Атанацкович, парох
местниј директор

Мојсије Кузманович
кнез
Арсениј Бакич
касир
Тадеј Остојич
Петр Добрич
Теодор Вербавац
Петр Симоцки
стареишини обшчества

·1824·

80.

Свидѣтелство

Силою коего мы долуподписаніи именемъ общества нашего по чистой совѣсти нашей и паче всякаго пристрастія сведочимо, да Учитель нашъ Ѳеодоръ Аѳанасковичъ, родомъ изъ мѣста, старъ сый 27. лѣтъ, женатъ Гимнасіста и Клирікъ Карловачкій, при нами 8. лѣта Учительствующій: есть благихъ и примѣрныхъ нравовъ, и во всякомъ обхожденіи между нами достохваленъ, и, што се тиче обученія юности наше точанъ и способанъ такою, да пуло заудовольство наше, и свакъ препорукъ заслужье. Дальше да ми до данасъ никаквога препаранда за Учителя имали нисмо, нити у напредакъ икада, докле способна, кротка, и во обхожденіи между нами, такоже и въ прописанномъ съ юностію нашею поступцѣ ѡлично на Клирика имѣти могли будемо, препаранда тѣмъ болше требовати хочемо, что у насъ, восточныхъ христіановъ, Училище всячески съ церковію въ тѣсномъ союзѣ всегда пребыти нужно намъ видится. Въ немже мы на потребное взысканіе и писменно здѣ волю нашу изявляемъ. Дано во Сочни уне 24го Мца Маса лѣта 1824.

Чрезъ мене Іоакима Николаевича Мѣстнаго Нотарія

Моисей Кузмановичъ Кнезъ
Арсеній Бакичъ Кассіръ
Ѳаддей Вотовичъ
Петръ Добричъ
Ѳеодоръ Вербавацъ
Петръ Симоцкій
Старѣйшины общества.

Матѳіевъ Аѳанасковичъ Парохъ и Мѣстный директоръ

Атестат

Силоју коего, доле подписаниј совестно, имже надлежит знати, свидетелствуетсја, јако учитељи наши Јоан Попович рождением из Осека, неженат, стар сиј 26 љет, бившиј гимназиста и клирик карловачкиј; равње Моисеи Меланкович, диакон, рождением из Будиановаца, стар сиј 30 љет, равње гимназиста, и клирик карловачкиј; не менше Георгиј Крестич, рождением из места, женат стар сиј 48 љет, бившиј клирик карловачкиј, при нами од више љет учителствујушчиј, сут благих и примерних нравов и всјаким обхождением, достопохваљниј, јеже касаетсја предметов школских трудољубивиј, точниј, способниј, тако да наше удоволствие поведением своим заслуживајут, тако, да и во пред за наставники предрагих детеј наших желаем.

Болшаго ради веројатија и подкрепленија сосетвенами именами, нашими и обшчеју печатију соутверждаем.

В Руме 24-го маиа 1824.

Аврам Михаилович, m.p.
парох
Лазар Санкович, m.p. парох
Станимир Крестич, m.p.
парох

Георг Деметер, m.p.
Маркт Рихтер
Joseph Lobmayer, m.p.Senator
Димитри Петрович сенатор
Димитрие Стаич, m.p. сенатор
Теодор Ранисављевич, m.p. сенатор
Стефан Филипович
местниј директор, m.p.

Аттестатъ

Сыномъ коего, долу подписанными совѣстно, имже надлежитъ знати, свидѣтелствуется, яко учители наши Іоаннъ Поповичъ рожденіемъ изъ Сѣвка, неженатъ, старъ сый 26 лѣтъ, бывшій Гимназіста и Клирикъ Карловачкій, равнѣ Моисей Меланковичъ, Діаконъ, рожденіемъ изъ Будіановаца, старъ сый 30 лѣтъ, равнѣ Гимназіста, и Клирикъ Карловачкій; не менше Георгій Крестичъ рожденіемъ изъ мѣста, женатъ, старъ сый 48 лѣтъ, бывшій Клирикъ Карловачкій, при нами одъ выше лѣтъ учителствующіи, суть благихъ и примѣрныхъ нравовъ, и всякимъ обхожденіемъ, достопохваленіи, еже касается предмѣтовъ школскихъ трудолюбивыи, точныи, способныи, такъ, да наше удовольствіе поведеніемъ своимъ заслуживаютъ, такъ, да и во предъ за наставники предрачихъ дѣтей нашихъ желаемъ.

Болшаго ради вѣроятія и подкрѣпленія, собственными именами нашими и общею печатію сутверждаемъ. Въ Рымѣ 24го Маіа 1824.

Георгій Делистеръ
Маритъ Рихтеръ
Іосифъ Ловтаусъ Senator
Дмитрій Петровичъ
Дмитрій Стаичъ
Теодоръ Ванчиловичъ
Сисофанъ Филиповичъ
мѣстный Директоръ

Авраамъ Михайловичъ
Парохъ

Лазаръ Іоанновичъ
Парохъ

Станиміръ Крестичъ
Парохъ

Атестат

По коему ми доле подписати по совести нашои сведочимо и свјакому кому от потребе буде знано творимо, да код нас до селе бивши учитељи числом нарочито единаест от године 1789, као клирици звание свое учитељское точно отправљали, и с всема добрим вежеством и успехом децу нашу не само у славенском но и немецком и латинском езици обучавали јесу, тако да наша деца по совершенији овдашњиј наука нека у Карловачкиј гимназијум а многа у Новосадскиј у втору Латинску школу примала су се, гди по свидетелству тамошшњиј Г[о]с[по]де професора, скоро сви превосходних класу получиша (о чем ашче потребно будет, во уверение могутреченија гимназији засвидетелствовати). А что се њиова опхожденија и благонравија каса, всегда похвале достоино на наше задоволство с нами мирно и учтиво поживили есу. И зато ми взирајучи ово на благонравие овоже на точност вежество и успех речени единаест учитеља и клирика наши, и убудушче свагда способна и облагонравна клирика паче а не препаранда за учитеља јуности наше имати желимо. Који Атестат бољег ради веројатија имени нашими и с обшчинским печатом потверждуемо.

У Шиду 4-го јунија [1]824.

Максим Максимович, m.p.
Прот[опресвитер] шид[ски] и местнаго училишча надзиратељ
Тома Миллакович, m.pia
Нотариус

Сима Вићанович кнез
Антонија Ташич кмет
Гергигиј Вуич кмет
Станко Коларович кмет
Васо Ракић кмет
Јован Божичич кмет
Јован Марковић кмет
Филип Обр Кнежев трговац
Јоан Јешич трговац
Стеван Славуј тутор
Гаврил Гергиевич маистор
Васа Недељковић маистор
Теодор Форишковић маистор

Атестатъ.

По коему мы доле подписати по совѣсти нашой сведочимо и свякому кому ю потребе буде знано творимо, да кодъ насъ до селѣ бывшій Учителы числомъ нарочито единайстъ ю Године 1789, као Клирицы званіе свое учителское точню ю правляли, и съ весма добримъ вѣжествомъ и успѣхомъ децу нашу не само у Славенскомъ но и Немецкомъ и Латинскомъ Езицы, овучавали есу такю, да наша деца по совершеній овдашныи Наука нека у Карловачкій Гимназіумъ а многа у Новосадскій у вторъ Латінскъ Школъ прималасусе, гди по свидѣтелству тамошный Где Професора, скоро сви превосходныхъ класъ получиша /: ючемъ аще потребню будетъ, во увѣреніе могутъ реченныя Гимназій засвидѣтелствовати :/ А чтосе нова обхожденія и благонравія каса, всегда похвале достойню и на наше задоволство съ нами мирню и учтиво поживили есу. И зато мы взираючи ово на благонравіе овоже на точность вѣжество и успѣхъ реченыи единайстъ Учителя и Клирика наши, и убудуще свагда способна и благонравна Клирика паче а не Препаранда за Учителя Юности наше имати желимо. Кои Атестатъ болѣчъ ради вѣроятія Имени нашими и съ общинскимъ Печатомъ потверждуемо. У Шидъ 4.о Іунія 824.

Сима Вилановичъ Кнезъ.
Георгій Вуичъ Кметъ
Станко Коларовичъ Кметъ
Васа Бакичъ Кметъ
Іованъ Божичъ Кметъ
Іованъ Марковичъ Кметъ
Антонія Ташичъ Кметъ
Филипъ Сѣркнерицъ Трговацъ
Іоаннъ Іешичъ Трговацъ
Стеванъ Славко Тодоръ
Гавріилъ Георгіевичъ Майсторъ
Васа Недельковичъ Майсторъ
Ѳеодоръ Форишковичъ Майсторъ

Максимъ Максимовичъ
Прот: Шид: и
мѣстнаго училища Надзиратель.

Ѳома Миллаковичъ
Нотаріусъ

Свидетелство

Силоју коего ми долуподписаниј исповедамо и признаемо да ми имајући сада клирика за учитеља, а прежде неколико љет диакона Стефана Јосича препаранда кои особите науке нашои деци никакове предавао ние, која нама позната неби била, но оно што је у Карловци учио сверху коего нетужимо се, но ашче би на нашои вољи било и могло бити, то би свагда клирика нежели препаранда за учитеља волели имети, зато, что клирик во всем способнији, учтивији и в звањем своем прилужнији, нежели препаранд како што сада и овај клирик кога за учитеља имамо, что јест клирик надајући се чин свешчен[н]ическиј получити, свешчени[чес]ком, и обшчеству покорнији и о дужности своеи болше приљежава, и себе что болше может от злаго поступка хранит, а препаранд удаљен од надлежателства својег, свагда небрежливо дужност и полњајет Болшаго убо веројатија свидетелство, сие подписију сопственних имен и прилогом обичнија печати свидтелствуем и укрепљајем. У Вуковару 19-го маиа 1824.

Петр Космановић, m.pia
парох вук[оварски]

Алекса Адамовић, m.p. куратор
Василије Лазаревић, m.p куратор
Стефан Малетић, m.p
Јоан Марковић, m.p.
Никола Плавшић, m.p.
Јанко Михаилович, m.p.
Константин Бирра, m.p.
Глишо Моисилевич, m.p.
Гергиј Поповић, m.p.
Гергиј Кудич
Давид Стојановић, m.p.
Теодор Дуждевић, m.p.
Стеван Јованович

1824. 80.

Свидѣтелство

Силою хочю Мы долѣподписаннiи исповѣдамо и признаемо да Мы имаютви Сада Клирика за Учителя, а прежде нѣколико лѣтъ Діакона Стефана Іисича Препарандa, кои особите науке нашой дѣзы никакове предавао нiе, коя нама познатa небы была, но оно, чтое у Карловзы учiо, сверху хочю нетыскимосе, но аще оны на нашой воли было и могло быти, то бы свагда Клирика нежели Препарандa за Учителя волели имѣти, зато, что Клирикъ во всемъ способнiй, учтившiй и въ званiи своемъ прилѣжнiй, нежели Препарандъ, како что сада и овай Клирикъ, кога за Учителя имамо, что Есть, Клирiкъ надаютвше чинъ Сѣдѣнническiй получити, Сѣдѣнникомъ, и обществу покорнiй, и о дужности своей болше прилѣжава, и себе что болше можетъ о злачю поступка хранитъ, а Препарандъ удаленъ о Надлежателства своемъ, свагда небрежливо дужность исполняетъ. Толмачю усо вѣроятiя ~~свидѣтелства~~ сiе подписiю собственныхъ именъ и прилогомъ обычныя печати свидѣтелствуемъ и укрѣпляемъ. У Чуковару 10. Маiа 1824.

Алекса Адамовичъ Кураторъ
Василiй Лазаревичъ Кураторъ.
Петръ Космановичъ Старобук:
Стефанъ Милевичъ
Іоаннъ Марковичъ
Никола Плавшичъ
Іанко Михаиловичъ

In sequelum facte per Admodum Reverendum Dominum Protto Presbyterum Schydensem Maximum Maximovich in eo provocationis : qvinam Docentes utrum ex Theologia, vel vero ex Instituto Preparandorum ad nos missi, majorem hucadusque fructum tulerint ? demisse declaramus : Qvod Clericii docentes, qvorum a 15.incirca annis tres habuimus omni ex parte bene, et ad contentum Nostrum se gesserint muneriqve suo ad amussim satisfacientes longe majorem fructum tulerint, qvam illi Docentes, quorum hucadusque duo ex Instituto Preparandorum apud nos fuerunt; qvam ob rem in futurum qvoque id unice desideramus, ut pacatos, morigeros et qvalificatos ad formandos prolium nostrorum in desideratis principiis animos Docentes obtinere possimus.

In quorum majorem fidem hance coram Oppidi Nostri primoribus extradedimus Declarationem subscripstione Nominum Nostrorum et Sigillo Oppidi confirmatam. **Sign[atum] Ilok 31-a May [1]824.**

Coram nobis
Joan[n]e Paulekovitzs, m.p. Judice
Lazaro Ulargsics
Josepho Martinovich
Alberto Burnazovich
Marco Csolics
Juratis Oppidi Illok
Cyrillo Nicolics, G.n.U.R
Parochiae Illokiensis Administratore
Per Paul Tyapakiy, m.p. notarem

Antonius Marinkovivics
Damian Radujkovics
Georg. Raczkovics
Georg. Jovanovics
Jovan Zsivkovics
Lazar Jovanovics
Demeter Kirjanovics
Maxim Proboics
Glisha Vazics
Gaja Bukinacz
Eremia Velics
Jacob Vazics
Philip Lazics
aliqve Complures
Com[m]unitatis Illok
G.N.U.R. Incolae

Мр Владан Гавриловић

Пописи Митровице, Руме и околних насеља из средине XVIII века

Митровица се, као и остали део Срема, после готово двовековне турске владавине, нашла у Хабзбуршкој монархији. После завршетка аустро-турског рата 1716-1718.године, она је као и остали део „турског Срема" стављена под коморску управу [1]. Постала је седиште коморског провизората, који је по њој носио име [2]. Крајем 1745.године, Митровица је изузета испод спахијско-коморске управе и придружена војно-граничарској. Постаје 1747. седиште Штаба новоформиране Петроварадинске регименте[3].

У овом периоду (коморске и граничарске управе) власти су вршиле више пописа. Један од њих, који се односи на средину XVIII века а налази се у архиву Мађарске под бројем (MOL, E-717, c.s.7), покушаћемо да прикажемо у кратким цртама.

Митровица:

4 абаџија или кројача, 1 капамаџија или женски кројач, по 1 ћурчија, чизмар, опанчар, бачвар (пинтер), пекар, месар, пивар, рибар, тесар, (дунђерин), обућар (шустер), ковач, дугметар, бравар и кројач (шнајдер).

Од трговине сеченом робом (Kurzen Waren) вредности 400 форинти, порез од 10%=40 форинти.

Од два дућана, од „грка" из Турске (Спасоја, Дмитра и Тодора)...20 форинти.

Од воденица-кашикара (Löfel Mühl) Павла Маргетића и Михајла Дејака...2 форинте.

Од трговаца волова и друге рогате стоке:

Павле Маргетић и Никола Крстоношанин имају (без стоке за кућне потребе!) 54 краве и 30 телади, вредности 690 форинти; порез 69 форинти.

Гаврило Хаџић, Пана Ћурћић и Мита Ваљевац на 45 крава и 15 јунади, вредности 600 форинти; порез 60 форинти.

Петар Радосављевић од 50 крава и 12 јунаца, вредности 620 форинти; порез 62 форинте.

Стаја Мали од 10 говеда, вредности 100 форинти; порез 10 форинти.

---

[1] Славко Гавриловић, *Митровица-трговиште у Срему XVIII и XIX века (1716-1848),* Београд 1984, 7.

[2] Исто.

[3] Велика већина становника је остала у Митровици и прихватила војно-граничарске обавезе, које су у њој, као седишту Штаба Петроварадинске регименте, биле нешто лакше. Према једном извештају од 167 домаћинстава најпре се за Војну границу изјаснило 102, а за Жупанију 65 домаћинстава, али се и већина ових последњих одлучило ускоро да и даље остане у Митровици. (Славко Гавриловић, *Митровица-трговиште у Срему XVIII и XIX века (1716-1848),* Београд 1984, 35)

Митровачки спахилук плаћа пореза на имовину 647 форинти и 49, 5 дин.

На пустари Инђија калуђери манастира Ремете држе 20 крава, вредности 200 форинти; порез 20 фринти.

На пустари Жировац калуђери манастира Хопова држе 80 крава; вредност 800 форинти; порез 80 форинти.

На истој пустари Стеван из Попинаца држи 26 говеда; вредност 260 форинти; порез 26 форинти.

На тој пустари 60 комада стоке држи и спахија, гроф Колоредо; вредност 600 форинти; порез 60 форинти.

Вогањ:

„Грк" Јован од ситничарске робе вредне 120 форинти плаћа порез 12 форинти.

Општина од крчмарења вредног 50 форинти плаћа 5 форинти пореза.

Шашинци:

Општинско крчмарење 40 форинти; порез 4 форинте.

Стојан Вукановић на 10 говеда вредности 100 форинти; порез 10 форинти.

Мато Селачки на пустари Одоровци држи 40 говеда вредности 400 форинти; порез 40 форинти.

Ненад Симотски на пустари Одоровци држи 5 говеда вредности 50 форинти; порез 5 форинти.

Стеван Милутиновић и Атанасије Николић на терену Путинаца држе 18 говеда вредности 180 форинти; порез 18 форинти.

Стојко Селачки на пустари Тапавици држи 20 говеда вредности 200 форинти; порез 20 форинти.

Рума:

Риста „грк" (турски поданик) плаћа 12 форинти пореза.

Општинско крчмарење у износу од 45 форинти; порез 4,5 форинти.

Филип Прекосавац на 10 говеда вредности 100 форинти плаћа порез 10 фринти.

Мишко Орловић на 20 говеда вредности 200 форинти плаћа пореза 20 форинти. На две воденице-поточаре плаћа се 4 форинте пореза.

Јеленци:

Груја Милошевић на 7 коња вредности 70 форинти плаћа пореза 7 форинти.

На три воденице-поточаре плаћа се 6 форинти пореза.

Радинци:

Од општинског крчмарења у износу од 20 форинти, порез износи 2 форинте.

Од 1 воденице-поточаре порез износи 2 форинте.

Шелевренци:

Од општинског крчмарења с приходом од 20 форинти плаћа се порез од 2 форинте.

Јован Госпођинчанин на 6 говеда, вредности 60 форинти, плаћа порез од 6 форинти.

Путинци:

Ђорђе „грк", овдашњи становник и крчмар с приходом од 30 форинти плаћа 3 форинте пореза.

Грубан Бошњаковић на 5 говеда, вредности 50 форинти, плаћа 5 форинти пореза.

Мијат Тодоровић на 6 говеда, вредности 60 форинти, плаћа 6 форинти пореза.

На две воденице-поточаре порез износи 4 форинте.

Љубинко Јомовић на троје говеда вредности 30 форинти плаћа 3 форинте пореза.

Лука Јефтић на 25 говеда вредности 250 форинти плаћа 25 форинти пореза.

Петровци:

Јанко „грк" (турски поданик) плаћа 12 форинти пореза.

Општинска крчма доноси прихода 20 форинти а порез износи 2 форинте.

Субота Величковић на 10 говеда, вредности 100 форинти, плаћа 10 форинти пореза.

Недељко Кондић на 8 говеда вредности 80 форинти плоаћа порез од 8 форинти.

Трифун Војновић на 10 говеда вредности 100 форинти плаћа 10 форинти пореза. Јован Јекић на 10 говеда вредности 100 форинти плаћа 10 форинти пореза.

На три воденице-поточаре плаћа се порез од 6 форинти.

Добринци:

Михајло „грк" (турски поданик) плаћа 12 форинти пореза. Никола Михајловић, абаџија, плаћа 4 форинте пореза.

Општинска крчма доноси 30 форинти прихода а порез износи 3 форинте.

Риста Бајулац на 11 говеда вредности 110 форинти плаћа 11 форинти пореза.

Његован Радовачки на 20 говеда вредности 200 форинти плаћа 20 форинти пореза.

Краљевци:

Дмитар „грк" (турски поданик) плаћа 12 форинти пореза.

Општинска крчма од прихода 20 форинти плаћа 2 форинте пореза.

Трифун Јеремић на 10 говеда вредности 100 форинти плаћа порез 10 форинти.

Стојан Ракицић на 11 говеда вредности 110 форинти плаћа 11 форинти пореза.

Сибач:

Нема ни „грка" ни крчме па ни пореза.

Мишковци:

Лаза „грк" (турски поданик) плаћа 12 форинти пореза.

На 30 форинти прихода од крчмарења порез износи 3 форинте.

Буђановци:

Лаза Јомовић „грк" (турски поданик) плаћа 20 форинти пореза.

На 30 форинти од крчме општина плаћа 3 форинте пореза.

Игњат Војновић на 16 говеда на пустари Одоровци, вредности 160 форинти, плаћа 16 форинти пореза.

Глигорије Коларовић на 18 говеда на пустари Одоровци, вредности 180 форинти, плаћа 18 форинти пореза.

Живан Радојевић на 6 говеда на Одоровцима, вредности 60 форинти, плаћа порез од 6 форинти.

Васа Рајковић на 11 говеда на Одоровцима, вредности 110 форинти, плаћа порез од 11 форинти.

Бранко Стојковић на 12 говеда на Одоровцима, вредности 120 форинти, плаћа 12 форинти пореза.

Крста Цвејић и Попов на 10 говеда на Одоровцима, вредности 100 форинти, плаћају 10 форинти пореза.

Јарак:

Од два „грка" (турска поданика) порез износи 24 форинте.

Од 30 форинти крчмарине порез износи 3 форинте.

Брестовац:

„Грк" (турски поданик) плаћа 12 форинти пореза.

Suma Sumarum плаћеног пореза :

Спахилук Митровица…	647 фор.	49,5	дин.
Варош Митровица …	124 "	60 "	
" – од крчми…	15 "	-	-
– од воденице …	2 "	-	-
Трговци волова …	387 "	-	-
Сва села укупно …	565 "	50"	
	1.741 фор.	59, 5	дин.

(MOL, E-717, c.s.7 : Summarische Consignation Herrschaft MITROVIZ)

САДРЖАЈ:

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ 5

PREGLED DOBARA GRČKOG MANASTIRA U SVETOM DIMITRIJU NA SAVI (SREMSKA MITROVICA) IZ XII VEKA 7

SURVEY OF THE PROPERTY OF THE GREEK MONASTERY IN ST. DEMETRIUS OF THE SAVA (SREMSKA MITROVICA) FROM THE XIITH CENTURY 63

ГАЛИЧКИ КНЕЖЕВИ ДАРОДАВЦИ МАНАСТИРА СВЕТОГ ДИМИТРИЈА НА САВИ 65

PRINCES OF GAELITIA – DONORS OF ST. DEMETRIUS MONASTERY ON THE SAVA 76

РУДАРСТВО У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ И БОСНИ 77

MINING IN MEDIEVAL SERBIA AND BOSNIA 141

ПРИЛОЗИ И АРХИВСКА ГРАЂА 143

Извештаји из 1824. митровачког проте Андрије Радовановића о учитељима у његовом протопрезвитерату 145

Пописи Митровице, Руме и околних насеља из средине XVIII века 158

СРПСКА КЊИГА
РУМА